

БУРГАСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ

Център по хуманитарни науки

Новата идея
в образованието!

СЪВРЕМЕННА ХУМАНИТАРИСТИКА

бр.01/ 2017

Сп. „Съвременна хуманитаристика“ е научно списание за обсъждане и дискусии по важни за хуманитаристиката теми. То отразява научните търсения, идеи и постижения както на преподавателите от Бургаския свободен университет, така и на колеги хуманитаристи от България и чужбина; съобщава за научните прояви в Центъра по хуманитарни науки; служи за откриване и развитие на бъдещи научни таланти.

Основният принцип на списанието е да създава пространства за диалог между различни научни общности, национални традиции и изследователски направления, като ориентира работата си към търсене на научни истини и дава приоритет на академичната оригиналност.

Списанието е предназначено за научни работници, университетски преподаватели, студенти от хуманитарни специалности, журналисти, PR специалисти, филолози, социални работници, педагози. Първият брой излиза през 2010 г.

The articles from Contemporary Humanistic Journal are listed through EBSCOhost Research Databases

Central and Eastern European Online Library

The articles in Contemporary Humanistic Journal are full text indexed by the Central and Eastern European Online Library (CEEOL)

Адрес на списанието:

ул. „Сан Стефано“ № 62
8001 гр. Бургас
„СЪВРЕМЕННА ХУМАНИТАРИСТИКА“
www.bfu.bg
humanitar@bfu.bg

Contacts:

62, San Stefano St
8001 Burgas
CONTEMPORARY HUMANITARISTICS
www.bfu.bg
humanitar@bfu.bg

Техн. подготовка и печат:

Издателство „ЕКС-ПРЕС“ Габрово
Формат: 70/100/16
Печатни коли: 5,5

Technical preparation and print:

„EX-PRESS“ Publishing House
Size: 70/100/16
Printed Quires: 5,5

ISSN 1313-9924

БРОЙ 1/2017 (13)
ГОДИНА VIII

NUMBER 1/2017, VOLUME 13
YEAR VIII

Главен редактор:

проф. д.п.н. Г. Христонова
Бургаски свободен университет

Зам.-главни редактори:

проф. д.ф.н. К. Лукова
доц. д-р Й. Балтаджиева
Бургаски свободен университет

Редакционен съвет:

проф. д.п.н. Г. Христонова
Бургаски свободен университет

проф. д.ф.н. К. Лукова
Бургаски свободен университет

проф. д-р М. Алексиева
Бургаски свободен университет

доц. д-р М. Лазарова
Бургаски свободен университет

доц. д-р Д. Попова
Бургаски свободен университет

доц. д-р Т. Коцева
Бургаски свободен университет

доц. д-р Й. Балтаджиева
Бургаски свободен университет

доц. д-р Катрин Дженсън Уайт
Университет на Оклахома (САЩ)

проф. д-р Бирсен Тютюниш
*Тракийски университет, гр. Одрин
(Турция)*

доц. д-р Вилдан Онур
*Тракийски университет, гр. Одрин
(Турция)*

проф. д.п.н. Айгерим Мыбаува
*Казахски национален университет
„Ал-Фараби“, гр. Алмати,
Република Казахстан*

Техн. секретар:

Мариана Колева

Коректор:

доц. д-р В. Ватева
Бургаски свободен университет

Editor in Chief:

Prof. D.Sc. G. Hristozova
Burgas Free University (Bulgaria)

Deputy editors:

Prof. D.Sc. K. Lukova
Assoc. Prof. Dr. Y. Baltadjieva
Burgas Free University (Bulgaria)

Editorial board:

Prof. D.Sc. G. Hristozova
Burgas Free University (Bulgaria)

Prof. D.Sc. K. Lukova
Burgas Free University (Bulgaria)

Prof. Dr. M. Aleksieva
Burgas Free University (Bulgaria)

Assoc. Prof. Dr. M. Lazarova
Burgas Free University (Bulgaria)

Assoc. Prof. Dr. D. Popova
Burgas Free University (Bulgaria)

Assoc. Prof. Dr. T. Kotseva
Burgas Free University (Bulgaria)

Assoc. Prof. Dr. Y. Baltadjieva
Burgas Free University (Bulgaria)

Assoc. Prof. Dr. Kathryn Jenson White
The University of Oklahoma (USA)

Prof. Dr. Birsen Tütüniş
*Trakya University, Edirne
(Republic of Turkey)*

Ass. Prof. Dr. Vildan Onur
*Trakya University, Edirne
(Republic of Turkey)*

Prof. D.Sc. Mynbayeva Aigerim
*Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty,
Republic of Kazakhstan*

Technical assistant:

Mariana Koleva

Proofreader:

Assoc. Prof. Dr. V. Vateva
Burgas Free University (Bulgaria)

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА НА PR

„Старбъкс“: наративи на корпоративното гражданство 6
доц. д-р Христина Христова

ИСТОРИЯ, СПЕЦИФИКА И ФУНКЦИИ НА МЕДИИТЕ

Стефан Попов и Христо Огнянов. Журналистика в изгнание..... 18
доц. д-р Гергана Начева

ПРОБЛЕМИ НА ЖУРНАЛИСТИКАТА

Фалшивите новини и ефектът на медийната мистификация 27
проф. д-р Калина Лукова

ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА – ТЕОРЕТИЧНИ И ПРАКТИЧЕСКИ РЕСУРСИ

Азът в психоаналитичната теория на З. Фройд –
съдържание и релации 38
доц. д-р Йонка Балтаджиева

Рисковото поведение през призмата на самоефикасността 46
доц. д-р Михаил Проданов

Индивидуализация, развитие на холистични умения и психо-
профилактика на детското развитие в начален етап на обучение 57
проф. д-р Мария Алексиева

ДРУГИ АСПЕКТИ НА ХУМАНИТАРИСТИКАТА

Ефективна межкултурна комуникация в класната стая 71
доц. д-р Диана Попова

Въздействащата образност на сравненията в реалити
романа на Боян Биолчев „Антарктида – окото на космоса“ 78
доц. д-р Веселина Ватева

БИОГРАФИЧНИ СПРАВКИ ЗА АВТОРИТЕ..... 85

THEORY AND PRACTICE OF PR

- Starbucks: Narratives of Corporate Citizenship..... 6
Ass. Prof. Hristina Hristova, PhD

HISTORY, SPECIFICS AND FUNCTIONS OF THE MEDIA

- Stefan Popov and Hristo Ognyanov. Journalism in Exile 18
Assoc. Prof. Gergana Nacheva, PhD

PROBLEMS OF JOURNALISM

- The Fake News and the Media Mystification Effect 27
Prof. D. Sc. Kalina Lukova

PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY – THEORY AND PRACTICE RESOURCES

- The Ego in the Psychoanalytic Theory of Z. Freud – Content and Link 38
Assoc. Prof. Yonka Baltadzhieva, PhD

- Risk Behavior in the Light of Self-Efficacy 46
Assoc. Prof. Mihail Prodanov, PhD

- Individualization, Development of Choleptic Skills and Psychoprophylaxy of Child Development in Primary School..... 57
Prof. Maria Aleksieva, PhD

OTHER ASPECTS OF HUMANITARISTICS

- Effective Cross-cultural Communicators in the Classroom 71
Assoc. Prof. Diana Popova, PhD

- The Influencing Figurativeness of the Comparisons in Boyan Biolchev's Reality Novel „The Antarctic – the Eye of the Cosmos”..... 78
Assoc. Prof. Veselina Vateva, PhD

- BIOGRAPHICAL NOTES OF THE AUTHORS***..... 85

„СТАРБЪКС”: НАРАТИВИ НА КОРПОРАТИВНОТО ГРАЖДАНСТВО

доц. д-р Христина Христова
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”

STARBUCKS: NARRATIVES OF CORPORATE CITIZENSHIP

Ass. Prof. Hristina Hristova, PhD
St Cyril and St Methodius University of Veliko Tarnovo

РЕЗЮМЕ: Статията представя развитието на международната верига „Старбъкс” като проекция на ролите и значимостта на корпоративното гражданство. Открити са водещи аспекти в политиката на компанията, които съответстват на социалните тенденции и потребителските търсения в условията на хиперконкуренцията и хиперпотреблението.

Изследването се основава на концепцията на Дъглас Холт за марките икони и на теорията на Жил Липовецки за хиперконсуматорското общество.

Ключови думи: Старбъкс, корпоративно гражданство, корпоративна социална отговорност, наратив, марка икона, хиперконсуматорско общество

ABSTRACT: The article presents the development of the international chain Starbucks as a projection of the roles and significance of corporate citizenship. It also outlines leading aspects in the company policy, corresponding to the social trends and consumer demands under the conditions of hyper-competition and hyper-consumption.

The study is based on Douglas Halt’s conception about brands – icons and Gilles Lipovetsky’s theory about hyper-consumer society.

Key words: Starbucks, corporate citizenship, corporate social responsibility, narrative, brand-icon, hyper-consumer society

Увод

Международната верига от кафе-магазини и кафе-барове „Старбъкс” се нарежда сред компаниите, които осъществяват „доброволчески бизнес практики” за „подобряване на общественото благополучие”¹ (Котлър, Лий, 2011:3) и неотклонно следват в развитието си политика на корпоративна социална отговорност².

¹ Изразът „обществено благополучие” в дефинирането на понятието „социална отговорност” „включва както условията за живот, така и опазването на околната среда” (Котлър, Лий, 2011:3).

² Филип Котлър и Нанси Лий определят понятието „корпоративна социална отговорност” като ангажимент за подобряване на общественото благополучие чрез доброволчески бизнес практики и използване на корпоративни ресурси. Поясен е смисълът, вложен в думата „доброволчески”: „не става въпрос за бизнес дейности, определени от закона или морални и етични и в този смисъл очаквани, а се има предвид съзнателно и безвъзмездно поемане на ангажимент от страна на бизнеса да избира и прилага тези практики или да реализира своя принос” (Котлър, Лий, 2011: 3).

В своя възход, открил се в „третата фаза на консуматорското общество” – „фазата на хиперконсумирането”, когато търсенето придобива превес над предлагането (Липовецки, 2008:69), а потребителското внимание се превръща в определящ фактор в света на марките, „Старбъкс” непрестанно разширява периметъра от продукти и услуги и се утвърждава със своите успешно осъществявани социални инициативи като корпоративен гражданин. Единството на „социална, етична и екологична ангажираност” (Райков, 2004:114) в дейността на компаниите корпоративни граждани, техният принос за обществото чрез инвестиции в значими проекти и каузи, им осигурява благоприятен имидж в условията на растящата конкуренция. В тази динамична ситуация се разгръща историята на международната верига като поредица от идеи и програми с различна насока и с една обща цел – разрастване и просперитет.

Отделните проекти на фирмата са по своята същност наративи за последователна корпоративна политика. Те се открояват като „ценности в действие”. С наименованието „ценности в действие” Анет Симънс обозначава един от способите в сторителинга – личният пример е най-добрият начин да се изрази дадена ценност³. Всяка социална инициатива на компанията е разказ с „двойствена” роля. Неговата логика разкрива, от една страна, принципите, на които се основава фирмената култура, а от друга, значението на корпоративното гражданство⁴, утвърдило се като „философия на бизнеса в глобалната икономика” (Райков, 2004:114).

Наративите за реализирани идеи и очертаващи се перспективи, за конкретни ангажименти към различни публики, към социалната и екологичната среда, очертават развитието на „Старбъкс” като постоянно търсене на нови възможности в променящия се свят.

В търсене на нови възможности

Компанията „Старбъкс” е създадена в страната с най-голям принос за утвърждаването на корпоративното гражданство. През 50-те и 60-те години на XX век в САЩ „се заговаря за необходимостта бизнесът да е „социално ангажиран” (Райков, 2004:109). Идеята се популяризира по страниците на списание „Харвард бизнес ревю” (1955 г.)⁵, а „годишни отчети на компании

³ 2brilliant.ru/wp-content/uploads/2015/04/A-Simmons-Storitelling.pdf.

⁴ Понятието „корпоративно гражданство” се използва като синоним на понятията „социална отговорност на бизнеса” или „корпоративна социална отговорност”.

⁵ През 1955 г. в американското списание „Харвард бизнес ревю” се появява публикация на Гарднър и Рейнхоутър, която фокусира общественото внимание върху необходимостта „от ново бизнес поведение, ориентирано не единствено към корпоративни, а и към важни социални интереси”. Идеята е споделена и в други публикации, появили се по страниците на списанието, които свързват социално отговорния бизнес не само с „възраждане на позабравената традиционна филантропия и благотворителност”, но преди всичко с ориентация към сътрудничество с властите „за решаване на растящите социални проблеми в обществото” (Райков, 2004:109).

от това време” свидетелстват за осигурени средства за благотворителни акции и „за поддръжка на определени обществени начинания” (Райков, 2004:109). В своя статия, поместена в списанието през 1994 г., Крейг Смит изтъква значимата роля на решението на Върховния съд през 50-те години за отпадането на законовите забрани, ограничавали компаниите да подкрепят важни за обществото каузи и да се ангажират със социални теми. През 60-те „повечето американски компании” според Смит „създават свои вътрешни фондации и програми за дарения” (Котлър, Лий, 2011:4). Близо десетилетие по-късно в американските бизнес среди се появява „Старбъкс”. Компанията отваря първото си кафене на 30 март 1971 г. в Сиатъл, през 90-те открива заведения в цялата страна, а не след дълго се превръща в международна верига. В средата на първото десетилетие от новия век тя разполага с повече от 23 000 заведения в над 40 страни.

Разрастването на фирмата и успешното ѝ позициониране на световния пазар се наблюдават в условията на динамични промени в социално-икономическото битие и в развитието на корпоративното гражданство. През последната четвърт на XX век светът навлиза в период, когато „триумфиращото разнообразие на предлаганите продукти” налага „консумиране от хипериндивидуалистичен тип”, което се определя от „вкуса към новото” (Липовецки, 2005). Надпреварата в иновациите и в „лансирането на стоки” е „съпроводена с комуникационни стратегии, които засилват продажбата” и „увеличават авторитета” на корпоративните брандове (Липовецки, 2008:86). В мащабите на хиперконсумирането и хиперконкуренцията социалната политика на фирмите, осъществявана на принципа „даренията като задължение”, се пренасочва към нов модел: „даренията като стратегия” (Котлър, Лий, 2011:4). Неустойчивото внимание на „преситения консуматор” (Липовецки, 2008:86) предполага убедително открояване на марковите предимства и на корпоративната идентичност. През 90-те години на XX век компаниите, които инвестират в обществени каузи, се фокусират върху проекти, съответстващи на стратегическата им ориентация. Те „избират теми”, „свързани с основните им продукти и пазари”, и поемат инициативи, които „подкрепят бизнес целите им” (Котлър, Лий, 2011:9-10). Промяната е свързана със зараждащото се в края на XX и началото на новия век движение на „компаниите със социално съзнание и споделени ценности”. Представата за корпоративния гражданин придобива нов смисъл: хармонизиране на бизнес интересите с обществените интереси „в името на един устойчив и по-добър свят” (Райков, 2004:110).

Тези преобразования се наблюдават в дейността на международната верига „Старбъкс”. Част от нейните социално отговорни инициативи се свързват с маркетинговата ѝ дейност „да се подпомагат социални каузи чрез спонсорство, дарения и помощ в провеждането на кампании”⁶. Корпорацията въвежда практи-

⁶ Христова: <http://www.novavizia.com/politikata-na-sotsialna-otgovornost-na-starbucks-kazus/>.

ки, които се отразяват благоприятно върху отношенията ѝ със стейкхолдърите (нейните приоритетни вътрешни и външни публики), влияят на различните ѝ роли: на производител, работодател, икономически субект и участник в обществото⁷, и утвърждават позицията ѝ сред водещите световни брандове.

В ролята на производител „Старбъкс“ налага политика, съобразена с потребителските очаквания. В условията на хиперконсумирането, когато се утвърждава нов тип клиент, търсещ световни марки и „light или био продукти“ (Липовецки, 2008:18), и доминиращата в бизнес сферата концепция за „икономическия ръст и благосъстоянието“ е изместена от ценности като „екология и здраве“ (Райков, 2004:115), компанията разработва различни екологични проекти. През 1996 г. нейните собственици подписват договор за партньорство със Съюза за иновации в защита на околната среда. Постигнатото споразумение изисква търговията с кафе да се осъществява съобразно екологичните стандарти. Като икономически субект корпорацията договаря през 2000 г. сътрудничество с Transfair USA – организация за стимулиране на почтената търговия, а четири години по-късно „Старбъкс“ „създава собствени етични правила, с които се задължава да плаща кафето на зърна с 20 до 30% над пазарната цена“ (Бревил, 2015). В ролята на лоялен партньор компанията „гарантира на производителите постоянни тарифи, предпазващи ги от падането на цените“ (Бревил, 2015).

Инициативите на фирмата я открояват като новатор на световния пазар. Беноа Бревил определя „Старбъкс“, както и „Събуей“, веригите, успели „да завладеят планетата“, като „апостоли на нови начини на консумация“ (Бревил, 2015). С превръщането на „здравословното хранене“ в „ясно изразена тенденция“ международната верига, която предлага над 130 разновидности кафе от 6 собствени бранда, както и различни видове чай, отваря през 2012 г. в Белвю, Вашингтон, първия си специализиран бар за плодови и зеленчукови сокове под марката Evolution Fresh⁸. Придобивката бележи навлизането на „Старбъкс“ на нов пазар с нов продукт.

⁷ Здравко Райков идентифицира дадена компания като корпоративен гражданин чрез принципите и ценностите, които тя съблюдава, осъществявайки ролите на производител, работодател, икономически субект и участник в обществото. В ролята на производител компанията „предлага на пазара продукти и услуги, които са безопасни и полезни за хората и природата, а цените им са справедливи“. Лоялният производител „не допуска неефективно използване на ресурсите и защитава правата на акционерите и инвеститорите“. Като работодател корпорацията „създава оптимални условия за работа и развитие на персонала“, като икономически субект тя „познава, уважава и спазва правилата на „играта“, „в това число не допуска нечестна конкуренция“, а като участник в обществото „стимулира и поддържа иновациите, уважава ценностите на социалната среда и полага грижи за екологичните системи“ (Райков, 2004:130).

⁸ Придобиването на компанията „Evolution Fresh“ се представя в медиите като част от стратегията на „Старбъкс“ „за разширяване на продажбите на стоки с различни брандове“ (<http://www.capital.bg/biznes/kompanii>, 2012/03/19; <http://newtrend.bg/digital-company>, 2012/03/20).

Разширяването на продуктовия асортимент е съпроводено с преобразовани на мястото на услугата. Заведенията с марката „Evolution Fresh” са снабдени с „интерактивни сокови стени”, които демонстрират приготвянето на напитките и фокусират вниманието на посетителите върху ползите от екологичните продукти. „Знаците на промяната” свидетелстват за утвърдената корпоративна култура на компанията, основана на принципите на лоялност към клиентите и „съхраняване на екосистемите” (Райков, 2004 :120).

Експериментирането с нови продукти е съчетано с неотклонно следваната стратегия на експанзия или „агресивно проникване”, която Игор Ансоф определя като навлизане на нов пазар с настоящ продукт (Tag Archives, 2012). За „Старбъкс” кафето е основният продукт – „сърцето и духът” на компанията⁹. През второто десетилетие на новия век международната верига се стреми да разшири позициите си в Европа, като открие кафенета и в родината на еспресото. Навлизането в Италия е планирано през 2018 г. с отварянето на първото заведение в сградата на изоставения дворец на пощите (Palazzo delle Poste) в Милано. Реализацията на тази идея има за цел да разгърне и популяризира проекта „Roastery” или Пекарна¹⁰, стартирал в Сиатъл през 2014 г. Заведенията пекарни предоставят възможност на клиентите да избират от „специална селекция кафени зърна” и да проследят процеса на печенето им. В ролята на новатор марката „Старбъкс” предвижда да създаде в Двореца на пощите и специални места за срещи и семинари, за да привлече и приобщава публики.

Иновациите в непрестанното разрастване на веригата обхващат и взаимоотношенията с вътрешните публики. Сред приоритетите в корпоративната политика се нарежда инвестирането в човешкия капитал, „в повишаване на неговата квалификация” (Райков, 2004:155). Водени от амбицията да изградят и поддържат представата за една компания, която „не предоставя услуги на потребителя”, а удоволствие, удовлетворяване на желанието за наслада от кафето „в стилни, романтични места”, собствениците на „Старбъкс” осигуряват на „всеки нов работник” възможност за обучение. В „Училището за кафе” на фирмата новопостъпилият „изучава методи за приготвяне на кафе” и „овладява умения за общуване и обслужване на клиентите” (Райков, 2004: 157). В ролята на работодател международната верига предлага и други привилегии за служителите си – „в САЩ например те могат да се ползват от здравно осигуряване (при повече от двадесет часа работа на седмица), да придобиват акции (ако са работили повече от година във фирмата) или да получават пакети кафе безплатно (по един на седмица)” (Бревил, 2015). Предимствата за слу-

⁹ Христова: <http://www.novavizia.com/politikata-na-sotsialna-otgovornost-na-starbucks-kazus/>.

¹⁰ Мениджърският екип на „Старбъкс” предвижда да разшири проекта „Roastery” или Пекарна и в Ню Йорк, Шанхай и Токио (http://www.bacchus.bg/mesta/2017/03/08/2930769_starbucks-v_Italiia_misiata_nevuzmojna/).

жителите, които създават мотивация за работа и предопределят „сливането на личната с корпоративната идентичност“, свидетелстват за определен стил на управление, насочен към поддържане на „доверие и взаимна отговорност между мениджъри и изпълнители“ (Райков, 2004:147).

Мениджърският подход е обвързан с различните аспекти на корпоративната система, които Тропенаарс и Хъмпдън – Търнър обособяват във всяка една организационна структура: взаимоотношенията между служителите и тяхната организация, йерархичната система на авторитета, „дефинираща висшестоящите и подчинените“, и общото виждане на служителите за съдбата на организацията, за нейната цел и задачи, както и за тяхното място в нея (Тропенаарс, Хампдън-Търнър, 2004:216). Възможностите, които „Старбъкс“ предоставя на служителите си, са предпоставка за постигане на благоприятна атмосфера в корпорацията и развитие на нейния потенциал. Инвестирането в човешките ресурси е всъщност инвестиция в реномето на марката.

Марка икона

В непрестанното си разрастване, което обединява редица успешно реализирани проекти, насочени към утвърждаване на лоялни отношения със служителите, „предлагане на естествени храни“ в съответствие с потребителските търсения и „насърчаване на почтената търговия“ (Бревил, 2015), „Старбъкс“ се нарежда сред марките икони, които Дъглас Холт разглежда като символи на обществено значими идеи и носители на „представата за желаната промяна“ (Холт, 2010:9-22). Теоретичната интерпретация на понятието „марка икона“ кореспондира с основните аспекти на корпоративната социална отговорност: „задължение, социална активност и социална реакция“¹¹. Проявата на социалната отговорност като задължение в условията на хиперконкуренцията може да се разглежда като отговорност на компаниите както към техните акционери, така и към обществото за повишаване на неговото благосъстояние. Подобно разбиране за отговорностите и задълженията на фирмите обединява различни становища¹² за социалната отговорност, обособили се в края

¹¹ Христов: www.novavizia.com/korporativna-socialna-otgovornost.

¹² Явлението „корпоративна социална отговорност“ е обект на различни интерпретации и оживени дискусии. След 60-те години на XX век се оформят два подхода: икономически и социално-икономически. Съгласно теорията на Милтън Фридман – най-активният привърженик на икономическия подход, мениджърите като специалисти, които нямат собствен бизнес, са отговорни само пред акционерите, които са ги наели да управляват техните компании. Привържениците на социално-икономическия подход поддържат тезата, че мениджърите са отговорни „не само за осигуряване на печалба, а и за защита и повишаване на благосъстоянието на обществото“, в което се формират организациите. В бизнес сферата и в теоретичното пространство се оформя и „една умерена тенденция, според която организацията е социално отговорна, ако нейните нагласи, решения и действия са ориентирани към създаване на блага срещу получаване на печалба според установените законови правила“ (Христов: www.novavizia.com/korporativna-socialna-otgovornost).

на 60-те и през 70-те на XX столетие. Социалната реакция като аспект на CSR (корпоративна социална отговорност) е „съобразяване на организацията” със „социалните норми, ценности и очаквания на обществото”. Това са „не само очаквания за производство на блага”, а и „за опазване на средата, за екологията, за социалните разходи”, както и за участието на организацията „в разрешаването на социалните проблеми”¹³. Възприемането на социалната отговорност като социална активност насочва към решения и действия на организациите, „които изпреварват събитията”. Активността се изразява в откриване и удовлетворяване на потребности от страна на корпорациите „чрез комуникации с обществени групи и държавни органи”¹⁴.

Посочените аспекти на CSR се проектират в дейността на „Старбъкс”. Със своите решения и очертаните насоки на развитие в редица страни мениджърите на веригата се стремят да синхронизират бизнес интересите със социалните потребности и да отговорят „на това, което вълнува обществото”¹⁵. Социалните практики на фирмата са свързани с едни от най-често подкрепяните каузи, които Филип Котлър и Нанси Лий открояват в книгата си „Корпоративна социална отговорност. Най-доброто за вашата компания и вашата кауза”: опазване на околната среда, грижа за служителите, образование, обществено и икономическо развитие (Котлър, Лий, 2011:4).

Успехът на марките икони се дължи на принципи, които Холт нарича културен брандинг. Приложението му теоретикът свързва най-вече с онези групи брандове, сред които и „Старбъкс”, „обединени от понятието „начин на живот” и конкуриращи се „на базата на важни за потребителя ценности (доказано качество, доверие, отличителни характеристики)” (Холт, 2010:17). В духа на хиперконсуматорското общество, когато „заедно с продуктите се продава и една вселена на нуждата” (Липовецки, 2008:69), международната верига предлага на своите посетители „нещо повече от чаша удивително кафе”. Според генералния директор на компанията Хауърд Шулц „един салон на „Старбъкс” е „допълнение към всекидневния живот”, „социално пространство, където всеки клиент трябва да се чувства единствен” (Бревил, 2015).

Поставила сред своите приоритети взаимното доверие с потребителските публики и партньорите, компанията провежда последователна политика на социална отговорност, ориентирана в три основни направления: производството на продукт с високо качество на основата на етично добити ресурси, опазване на природата и подобряване благосъстоянието на определени общности¹⁶.

¹³ Христов: www.novavizia.com/korporativna-socialna-otgovornost.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Христова: <http://www.novavizia.com/politikata-na-sotsialna-otgovornost-na-starbucks-kazus>.

„Старбъкс“ прилага холистичен подход към етичните ресурси, който се изразява в няколко аспекта: социална подкрепа на фермерите, разработка, осъществена в сътрудничество с научни звена, на социално отговорни стандарти за отглеждане на кафе, чай и какао и спазването на социално отговорни стандарти за производство на други продукти, (инвентар, кафе машини, обзавеждане, суровини за производство на храна и др.). Корпорацията се ангажира с обучението на производители от Азия, Латинска Америка и Африка в отглеждането на продукцията по въведените стандарти. В различни страни (Руанда, Танзания, Етиопия, Колумбия и Китай) са създадени центрове, които предоставят безплатни консултации на фермерите за подобряване на реколтата и намаляване на производствените разходи¹⁷.

Политиката на „Старбъкс“ за опазване на природната среда се проявява в начинания, които издигат каузата за използване на суровини, придобити от рециклирането на отпадъци¹⁸. За популяризирането на идеята фирмата осъществява своя проект „Зелените сгради“, „насочен към енергийно и екологично проектиране на нови заведения“. Част от материалите при оборудване на сградите са от „рециклирани продукти“, като по този начин „се пестят ресурсите на природата“¹⁹.

В идентификацията си на корпоративен гражданин международната верига предприема различни инициативи за подобряване благосъстоянието на общностите. Акцент в корпоративната политика на „Старбъкс“ е инвестирането в образованието на млади хора – предимно деца на фермери. Фирмата създава училища в отделни населени места – главно в Индонезия и Гватемала, открива и колеж, в който изявени служители, спечелили доверието на мениджърите и признанието „партньори на компанията“, имат правото да избират бакалавърска програма²⁰.

Отличаването на служители партньори и целенасочените социални практики, стимулиращи личната инициатива, заявяват отношението на корпоративния гражданин към вътрешните публики, неговата убеденост в значимостта на човешките ресурси като определящ фактор за просперитета на организацията. Отговорността към служителите се нарежда сред акцентите в „раз-

¹⁷ Пак там.

¹⁸ „Старбъкс“ допринася за организирането на двете поредни издания на форума „Среща на чашите“ (през 2009 и 2010 г.), обединил учени, държавни служители, търговци на едро и дребно, представители на фирми за рециклиране, доставчици на суровини и производители на чаши. В резултат на проведените дискусии е взето решение за създаването на Съюз за рециклиране на хартия, а редица компании се ориентират към използването на рециклирани продукти. През второто десетилетие от новия век веригата „Старбъкс“ въвежда в употреба чаши, които „са годни за рециклиране“ (Христова: <http://www.novavizia.com/politikata-na-sotsialna-otgovornost-na-starbucks-kazus/>).

¹⁹ Пак там.

²⁰ Пак там.

каза”, който компанията води за себе си чрез различни послания, отправени в публичното пространство по различни поводи и по различни канали. В своя статия, публикувана в „Le monde diplomatique”, Беноа Бревил посочва едно от изявленията на Хауърд Шулц, генерален директор на „Старбъкс”, което му „осигурява 17-то място в класацията на списание „Форчън” за 50-те най-успешни лидери в света”. В предаването „Всекидневното шоу” на хумориста Джон Стюарт, излъчено на 16 юни 2014 г. по канал „Комеди Сентрал”, Шулц изтъква инициативата на корпорацията да поема университетските разходи на служителите си, независимо от факта, че заявеното се отнася „само за работещите повече от двадесет часа седмично и само за лекции онлайн” (Бревил, 2015). Примерът илюстрира стремежа на фирмата да поддържа реномето си на лоялен работодател и корпоративен гражданин.

В „сюжета” за „Старбъкс”, разгърнат в публичното пространство, се откроява отговорността на компанията към задълженията ѝ като член на обществото и на регионалните общности, в които изгражда собствени търговски обекти. Корпоративният гражданин се ангажира „с поддържането на градини и паркове, училища и други обществени сгради” и осигурява средства както за „водоснабдяването с чиста питейна вода”, така и за цялостното „подобряване на пейзажа, атмосферата и качеството на живот на местните хора”²¹.

Инициативите на компанията свидетелстват за последователно провеждана „политика на добросъседство (community relation)”, „при която фирмите подпомагат по различен начин жителите на региона” (Райков, 2004:170). Като участник в обществото „Старбъкс” стимулира доброволния труд на своите служители за социално значими каузи.

Осъществяването на доброволен труд за общността е една от шестте социални инициативи, които Котлър и Лий разграничават в политиката на фирмите корпоративни граждани. Доброволческите дейности се организират както от компаниите, така и от техни служители, които се ползват с подкрепата на работодателите си (Котлър, Лий, 2011:26).

В историята на международната верига се наблюдават и другите социални инициативи, изследвани от двамата теоретици: корпоративна филантропия, корпоративен социален маркетинг, маркетинг, обвързан с кауза, популяризиране на кауза и социално отговорни бизнес практики. Осъществявана под формата на пряко дарение за благотворителност – „безвъзмездна парична помощ и/или подкрепа”, корпоративната филантропия е определяща характеристика в политиката на компанията, която създава училища в различни страни и влага средства за благоустрояването на социалната среда в отделните райони. Финансирането се осигурява директно от фирмата, а също и чрез

²¹ Христова: <http://www.novavizia.com/politikata-na-sotsialna-otgovornost-na-starbucks-kazus/>.

фондация. Обучението на баристи за кафенетата на веригата се поема от Фондация „Хауърд Шулц“.

Предоставянето на средства, непарични дарения или други корпоративни ресурси, за да бъде осигурена обществена подкрепа за определена социална кауза, изразява същността на инициативата „популяризиране на кауза“. Международната верига инвестира средства, за да наложи идеята за използването на суровини от рециклирани отпадъци. Някои от преградните стени в обектите на „Старбъкс“, както и кожата за облицовката на баровете, са изработени от рециклирани продукти²². В духа на инициативата „популяризиране на кауза“ фирмата си сътрудничи с местната власт в редица градове, за да утвърди зеленото строителство или екологичното проектиране на сгради.

Корпоративната политика на компанията, утвърдила се като марка икона, включва в развитието си социалните инициативи „маркетинг, обвързан с кауза“ и корпоративен социален маркетинг. Маркетингът, обвързан с кауза, е ангажимент от страна на компаниите да дарят процент от продажбата на продуктите си или на конкретен продукт за определена кауза. Тази инициатива се реализира и в търговски обекти на международната верига, намиращи се на територията на България. През 2008 г. в София е открито първото кафене на „Старбъкс“, а в навечерието на Коледа през същата година заведението предоставя процент от продажбата на отделни напитки и продукти за SOS Детски селища.

Корпоративният социален маркетинг се изразява в подкрепа на кампании за промяна на поведението на хората с цел да се подобрят общественото здраве, общественото благополучие или екологичната среда (Котлър, Лий, 2011:124). Корпоративните социални маркетингови кампании и проекти на компанията са насочени към „популяризиране на поведение“, свързано с екологични и здравни теми. С утвърждаването на определен поведенчески модел кореспондира наложената забрана да се пуши в заведенията на веригата.

Идентификатори на мащабната дейност, която фирмата предприема в редица страни, са и реализираните социално отговорни бизнес практики. Те подкрепят социални каузи „за подобряването на общественото благосъстояние и защита на околната среда“. В партньорство с Conservation International „Старбъкс“ подпомага фермерите „да минимализират своето влияние върху местната природа“ (Котлър, Лий, 2011:26). Експанзията на фирмата в Италия е съпроводена от PR кампания в подкрепа на местни инициативи. Корпоративният гражданин сътрудничи на общината „с посаждането на палми пред миланското Дуомо“. Проявата е „част от проект за освежаване на зелените площи в града“²³.

С всяко конкретно действие, обвързано със стратегическите цели за разрастване в динамичната среда, „Старбъкс“ следва определена насока в кому-

²² Пак там.

²³ http://www.bacchus.bg/mesta/2017/03/08/2930769_starbucks_v_Italiia_misiata_nevusmojna.

никацията с разнородните публикации. „Сюжетът“ за развитието на компанията, разгърнат от наративи за различни по мащаб и предназначение социални практики, откроява нейната конкурентоспособност и перспективност в променящите се социално-икономически условия.

Заключение

Историята на „Старбъкс“ представя същността на една бизнес философия, която превръща зародилата се в Сиатъл фирма в международна компания и в културна икона.

В различните си роли: на работодател, производител, икономически субект, участник в обществото и на новатор, мегакомпанията заявява своята готовност да откликва на потребителските желания и очаквания и на социалните нагласи в измеренията на хиперконсумирането.

Триумфът на марката икона в динамиката на неумолимата и непрестанно разрастваща се конкуренция проектира значението на корпоративното гражданство като условие за просперитет и като инвестиция в обществото.

Литература:

1. Brevil, B. „Starbucs“ i „Subuey“, ilyuziyata za verigite za burzo hranene ot novo pokolenie. //Monddiplomatic. <http://bg.mondedipl.com/article1406.html>, 20.08.2015.
2. Kotlar, F., N. Liy. Korporativna sotsialna otgovornost. Nay-dobroto za vashata kompaniya i vashata kauza. Sofiya. Roy Kommunikation, 2011.
3. Lipovetski, Zh. Vreme, konsumirane i nachin na zhivot v hipermodernite vremena./old.nbu.bg/index.php?!=819.
4. Lipovetski, Zh. Paradoksalnoto shtastie. Opit vurhu obshtestvoto na hiperkonsumirane. Sofiya, Riva, 2008.
5. Raykov, Zdr. Korporativen grazhdanin. Pechelivshiyat biznes. Sofiya, Darmon, 2004.
6. Simmons, A. Storitelling. Kak ispolzovaty silu istoriy.//2brilliant.ru/wp-content/uploads/2015/04/A-Simmons- Storitelling.pdf.
7. Tropenaars, F., Ch.Hampdun-Turnur. Da se nosish po vulnite na kulturata. Razbirane na kulturnoto raznoobrazie v biznesa. Sofiya, Klasika i stil, 2004.
8. Holt, D. Kak markite se prevrushtat v ikoni. Printsipi na kulturniya branding. Sofiya, Bookmark, 2010.
9. Hristov, S. Korporativna sotsialna otgovornost – podhodi, pazarni filosofii, plyusove i minusi.//www.novavizia.com/korporativna-sotsialna-otgovornost/
10. Hristova, T. Politikata na sotsialna otgovornost na Starbucs (kazus).//www.novavizia.com/politikata-na-sotsialna-otgovornost-na-starbusks-kazus/.
11. Tag Archives: Matritsata na Ansof. //https://investmarketing.wordpress.com/tag/matritsata – na – ansof, 25.02.2012.

„Старбъкс“: наративи на корпоративното гражданство

Drugi iztochnitsi:

1. Dimcheva, M. Starbucks preotkri pazara na zdravoslovni hrani i napitki:<http://newtrend.bg/digital-compani/>, 20.03.2012.
2. http://www.capital.bg/biznes/kompanii/2012/03/19/1790607_starbucks_vliza_na_pazara_na_zdravoslovni_hrani_i_napitki.
3. <http://paradise-center.com/bg/shops/kafeneta/starbucks-coffe-iid19-i230>.
4. <https://www.starbucks.com/about-us/company-information/mission-statement>.
5. http://www.bacchus.bg/mesta/2017/03/08/2930769_starbucks_v_Italiia_misiata_nevusmojna

СТЕФАН ПОПОВ И ХРИСТО ОГНЯНОВ. ЖУРНАЛИСТИКА В ИЗГНАНИЕ

доц. д-р Гергана Начева
Бургаски свободен университет

STEFAN POPOV AND HRISTO OGNANOV. JOURNALISM IN EXILE

Assoc. Prof. Dr. Gergana Nacheva
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: Текстът проблематизира малко известни журналистически присъствия в световни радиостанции по време на Студената война, които са преследвани от тоталитарния режим в България. Прави се опит да се илюстрира една слабо позната медийна траектория на българската журналистика в изгнание.

Ключови думи: *журналисти изгнаници, радио „Свободна Европа”, радио „Гласът на Америка”, Студена война, тоталитаризъм, Стефан Попов, Христо Огнянов*

ABSTRACT: The text problematizes less known Bulgarian journalists in global radio stations during the Cold War, who have been persecuted by the totalitarian regime in Bulgaria. It is a try to illustrate a less popular media trajectory of the Bulgarian journalism in exile.

Key words: *journalists in exile, Radio Free Europe, Radio The Voice of America, Cold War, totalitarianism, Stefan Popov, Hristo Ognyanov*

„А бъдещите археолози и антрополози ще се чудят и маят що за биологичен вид е това вечно подплашено същество. Те ще четат и разчитат симптомите на патологичната ни история не само по геометрията на Хеопсовата пирамида и по скелето на Вавилонската кула, а и по вкаменелите отпечатъци на босите ни ходила по земната кора. И ще нарекат новооткрития биологичен вид „Хомо емигрантикус” (Димитър Бочев, из есето „Родина в изгнание”)

Днес имената на Стефан Попов и Христо Огнянов са съвсем непознати за нашия съвременник. Журналистиката им потъва във времето и дългите пътища на изгнанието. Но тяхното присъствие в световни радиостанции като „Гласът на Америка” и „Свободна Европа” оставя незаличима следа и е жестоко свидетелство за мрачните времена на тоталитарния режим в България.

Въпреки че са далеч от родината, тези космополитни личности инвестират в европейската си публичност огромен обществен и интелектуален потенциал. Дори когато за България престава да се говори, те продължават да напомнят за нея чрез неуморимата си дейност в няколко направления: култура, наука, публицистика, история.

И двамата са от онова поколение, което е превърнато от историята в заложник на политически провали, глобални катастрофи и тоталитарни обсебвания. Стефан Попов достига своя журналистически апогей с цикъла лекции „Идеята за Европа през вековете” (1976-77), представени по радио „Свободна Европа”. Той е говорител на тази медия и дългогодишен редактор на българската секция в „Гласът на Америка”, основател и председател на българското академично дружество „Д-р Петър Берон”, обединило български учени емигранти. Видян през съвременния поглед, Попов е радетел за ново европейско устройство (1933-36) и председател на Международната студентска лига в този период.

Журналистическата му кариера започва от всекидневника „Утро” (1934-39) и продължава със сътрудничеството му във вестниците „Народ”, „Слово”, „Отечество”, „България”, както и списанието „Юридическа мисъл”. Стефан Попов е от ранга на такива интелектуалци като Симеон Радев, Данаил Крапчев и Петър Нейков. Неговата дипломатическа кариера стартира като директор на Германо-българската търговска камара в Берлин (1939), а след това е и аташе по печата и културата в българското посолство в Берлин (1940-42), Будапеща (1942-44). Девети септември 1944г. го заварва в столицата на Швейцария Берн. Оттам започва и политическото му изгнание.

Приносът на Попов е колкото в журналистиката, толкова и в историята, където той прави оригинални и задълбочени концептуализации. През 1979-81 г. чете лекции в Баварската академия на науките на тема „Сто години свобода” и „Тринайсет български века”. Неговите книги „Воля за единство” (1970), издадена на немски език, „Българската идея” (1981), „Краят на всички илюзии” (1982), „Народът” (1987) дълбоко впечатляват тогавашните европейски философи, критици и културолози. Едни определят тези текстове като културфилософски, други – като приложно-исторически, а трети – като философия на историята. Дълбоките му анализи за историята на Европа, Англия, Франция, Германия и Русия/СССР го идентифицират като един от водещите европейски мислители след края на Втората световна война.

В България емблематичната му творба „Българската идея” (с предговор на д-р Панайот Панайотов и Хр. Огнянов) излиза с 13 години закъснение, а мемоарните му есета „Безсъници” (с предговор на П. Увалиев и Т. Жечев) – с четири. И тук българският читател се среща с огромната трагедия на българската политическа емиграция след Втората световна война. Това са не просто лутания из изгубени илюзии, екстази, патриотични възжеления (доколкото тази дума е запазила своята почтеност днес), а по-скоро мъка по родното във всичките му измерения и хипостази. Подобно на Георги Марков, Попов не успява да види рухването на комунизма в България, защото умира на 20 октомври 1989 г. – само 3 седмици преди установяването на демократичния режим.

Той е единственият българин, споменат в енциклопедии като „Dictionary of International Biography” (Cambridge, England, 1980) и „Who’s who in the

Literature” (първо и трето издание от 1979 и 1982 г.). Трагиката на живота му е заключена в думите: „В младежките сънища се мяркаха някога други картини на мечтаното бъдеще – емигрантската сцена сменя рязко декорите и действието, укроти амбициите и превърна обществената арена в камерен мизансцен. И животуването ни заприлича на „Протестната симфония” от Хайдн, в която музикантите един след друг изчезват от сцената” (Попов, 1992: 388).

Христо Огнянов, роден в Македония, представител на същото поколение, започва да сътрудничи на в. „Обзор” още като студент по право, но се счита ученик на Данаил Крапчев, защото дебютира като кореспондент на вестник „Зора”, където попада в обкръжението на Димитър Талев, Йордан Бадев, Георги Белчев, Боян Мирчев, Любен Крапчев. В меморната си книга „Срещи през годините” Огнянов реактивира спомените така: „Там седяха на разни маси Матвей Бончев-Бръшлян, Йордан Бадев, Димитър Талев и Константин Купенков (...) Бръшлян беше майстор на сполучливите заглавия на поместваните на първа страница вляво, под самото заглавие на вестника, материали” (Огнянов, 2002:43-44). Той цитира думите на Л.Крапчев (брат на главния редактор), че „журналистиката е зараза – пипне ли те веднъж, няма да те пусне!” (Огнянов, 2002: 45) Огнянов пръв пише документално-биографична книга „Данаил Крапчев. Спомени”, с която реабилитира главния редактор на в. „Зора” и самото издание. Ненапрасно сериозната му журналистическа школовка започва като кореспондент на в. „Зора” в Берлин по времето на националсоциализма. Той успява да се добере до кодифицирана информация за предстоящо събитие на 21.06.1941г. и в дописките си до „Зора” изпраща прикрити послания за очакван разрив на съюза между Хитлер и Сталин, за което е призован от Гьобелс в Министерството на пропагандата на Райха по подозрения в шпионаж. Парадоксално е, че Народният съд в България му издава задочна присъда с обвинението, че е бил съветник на Хитлер.

Една от най-големите му заслуги към радиожурналистиката са неговите емисии в радиостанциите „Гласът на Америка” и „Свободна Европа” с псевдоним Борис Босилков, Черноризец Храбър, Йоан Екзарх. В тези предавания той изважда от забрава имената на Димитър Шишманов, Чавдар Мутафов, Любомир Владикин, Райко Алексиев, Йордан Бадев.

Вещ познавач на източното православие, той написва блестящи поредици от текстове „Из историята на Българската православна църква, единадесет века християнство в България” (което му донася отличие на The Catholic Broadcasters Association of America). Заглушителите не дават възможност на българската читателска аудитория да ги чуе добре, но светът вече слуша за България и нейното православие. Емисиите се излъчват от 14 юли 1964 г. до 14 септември 1965 г. – 107 лекции по 10 минути. Стартира нова рубрика – „Нов златен век”, посветена на Българската православна църква, с някои от вече излъчваните текстове в „Гласът на Америка” (1951-57).

Като културен посланик на България, той популяризира фигурите на нашите духовни титани – Св. Св. Кирил и Методий, Св. Кл. Охридски, д-р П. Берон, Пенчо Славейков и др. Дълбоките му познания, свързани с българската литература, отехтяват в поредиците „Нов златен век на българската литература”, „Българската литература под комунизма”, „Българската литературна критика през Третото българско царство” „Критически преглед на българския литературен печат”, „Големият литературен спор Владимир Василев срещу Тодор Павлов”, „Спомени за български писатели”, както и поредицата за втория етап на българския модернизъм и „Български исторически календар”.

През 1967 г. в Нюрнберг, в авторитетната поредица „Култура на нациите” Огнянов издава на немски труда си „Vulgarien” (500 страници) – синтез от историография, литературна критика и документалистика, която рязко контрастира на фалшифицираната българска история и документалистика, тиражирана от официозната тоталитарна наука. Информацията за миналото, Средновековието, за съвременна България в стопански и индустриален аспект, са умело пресечени от политически, културологичен и изкуствоведски дискурс.

Пак в Нюрнберг той публикува антология на българската поезия „Suedwinde” (Южни ветрове) с подзаглавие „Нова българска лирика”, преиздадена по-късно във Вюртенберг в поредицата „Чужди литератури” (1978). Тук са включени имената на Багряна, Дим. Пантелеев, Ат. Далчев, Н. Фурнаджиев, А. Разцветников, Н. Марангозов, Сл. Красински, В. Ханчев, К. Павлов, както и негови авторски стихове.

Поредицата „Нов златен век на българската литература” стартира на 02.08.1964, а до 21.02.1965 г. са излъчени 26 обзора (по един седмично). Огнянов нарича жанра „радиолитературна история”, но всъщност задава посоката на новите литературни прочити, актуални оценки, отрича Априлския пленум и поетичната му кохорта, коригира фалшификациите в българската литературна критика – като твърдението на Пантелей Зарев, че Талев пише „Железният светилник” по време на комунизма, отхвърляйки определението „размразяване”.

Изследователят на Огнянов Бойко Киряков пише: „За първи път за един период от около 20 години българският радиослушател отново чува имената на д-р Кр. Кръстев, Дим. Шишманов, С. Радев, Б. Пенев и др. Някои от тях плахо и отчасти се завърнаха в българското културно пространство десетилетия след излъчване на поредицата, други трябваше да дочакат промените през 1989 г.” (Киряков, 1999:201). Това е първият прочит по време на тоталитаризма, обхващащ периода от 1878 г. до 60-те години на XX век. Така в световен ефир е излъчена истинската история на българската литература и култура през 60-те години. Киряков е склонен да търси аналогии между радиопоредицата и по-късните изследвания на Дим. Аврамов „Летопис на едно драматично десетилетие” (1994) и на Ат. Славов „Българската литература на размразя-

ването” (1994). Идеята на Огнянов да се занимава с критическата рецепция на българската литература тръгва от статията му за Ив. Вазов в нийоркското списание „American-Bulgarian Review” (бр.2, 1962).

В оценката на изследвача това е „единствената подкрепа на българските творци в борбата им срещу настъпващата културна стагнация – хорото, поведено от Хрущов на Московския манеж, нямало как да не дойде и на мегдана на Задунайската посестрима” (Киряков, 1999:202). Огнянов живее с усещането, че именно изгнаниците са „мост между поколенията”, и това го мотивира да напише множество журналистически проекти.

В радио „Свободна Европа” наред с материалите на Кирил Панов, Методи Захариев и Едоким Евдокимов, в редовната рубрика „Въпроси на деня” най-много ефирно време е отделено на материалите, създадени от Огнянов. Чете ги Иван Войнов, а тематичното им разнообразие обхваща целия български цивилизационен процес – от българското Средновековие и присъствието на мисионерите Кирил и Методий в него до тоталитарните речи на Т. Живков пред Десетия конгрес на Комсомола.

Целият журналистически архив на Огнянов, който надхвърля 20 000 страници, се съхранява в БАН. Като анализатор в „Свободна Европа” той изследва около 850 вестника и списания от Източна Европа и 60 радиостанции, което говори за наблюдение върху цял един комуникационен процес в Източна и Югоизточна Европа.

Журналистическата му дейност сякаш допълва академичната и литературната. Присъствието на Огнянов в българското академично дружество „Д-р Петър Берон” (основано на 23.05.1965) в Мюнхен (находчиво определено от архим. Георги Елдъров като „академици-хъшове”) целяло само едно: „западноевропейската мисъл да има свободен достъп до българските проблеми, да осъществи общуване” (Огнянов, 2002:215). Другите му ангажименти са като втори главен редактор на „Български годишници”, член на Ексил-ПЕН-клуба на немскоезичните страни и на Свободния германски авторски съюз, преподавател в университета в Сиракюз в щата Вашингтон, сътрудник е на: вестник „Македонска трибуна” в Индианаполис, САЩ; „Der Europäische Osten” и „Украинский самостійник” в Мюнхен; „East Europe” и „American-Bulgarian Review” в Ню Йорк; „Вяра и просвета” в Рим; „Bulgarian Review” в Рио де Жанейро, списание „Свобода” – Канада, участник в симпозиуми за литературите в изгнание, за човешките свободи в Източна и Югоизточна Европа. За цялостната си дейност Огнянов е носител на папска грамота на папа Йоан Павел Втори и Апостолически благослов (1980). Френският институт по изкуствата му присъжда златен медал и диплом. Президентът Ж. Желев, по предложение на Т. Жечев и Борис Христов го награждава с орден „Мадарски конник” I-ва степен.

Публицистичната книга на Огнянов „Срещи през годините” възкресява имената на личности като: проф. Йосиф Гагов, монах францисканец, профе-

сор по история на изкуствата от Ватиканския изследователски институт, проф. Г. Шишков – преподавател по философия в университетите на Залцбург и Мюнхен, основател на философското списание „Zeitschrift fuer filosofische Forschung” (Списание за философски изследвания) [1946], Александър Димитров – завеждащ българската секция на „Свободна Европа”, емигрантската поетеса Жени Заимова, Христо Бояджиев – създател на „Bulgarian Review”, д-р Панайотов, Стефан Груев, Дими Паница, сем. Попови – съпругата е внучка на журналиста Стефан Танев, Крест Атанасов – написал първата в Америка „История на българската емиграция от Македония”, Алтънков – изследвал македонски интелектуалци, Христо Низамов – братовчед на Симеон Радев, живеещ в Индианополис. Неговата дъщеря е един от редакторите на в. „Македонска трибуна”, а синът му е председател на фондация „Гоце Делчев”.

В книгата са представени изтъкнати български и чужди учени като брат му арх. Борис Огнянов, завършил архитектура в Прага, д-р Христо Попов – преподавател в Хайделбергския университет, проф. Тодор Цонев, член на Югоизточно европейско дружество в Мюнхен, Драгомир Цонев – син на проф. Беньо Цонев и др. Авторът успява да реставрира образа на един съвсем различен интелектуален елит, извоювал огромен международен авторитет, както и многобройни имена на емигранти от бившите политически елити. Представени са: проф. Херман – ректор на Папския институт за Изтока, проф. Яков Хурски – ръководител на лингвистична катедра в Сиракюзкия университет, немските професори Раунах, Щамлер, Щадмюлер и др. Възлов епизод от живота на Огнянов е служенето му при Иван (Ванче) Михайлов и жена му – Мелпомена (Менча) Кърничева. Ванче Михайлов е публикувал материали, писани от Огнянов, от свое име и това довежда до разрива между тях (1951 г.). По-късно Хр. Огнянов е изхвърлен от радио „Гласът на Америка” с обвинение, че е агент на Ванче Михайлов и е внедрен в медията, за да пропагандира македонската кауза.

Журналистиката, свързана с имената на Ст. Попов и Хр. Огнянов, запълва празнината в своя исторически развой за онези творчески присъствия, работили десетки години зад граница. В секцията на радио „Свободна Европа” работят доказани професионалисти, като Александър Димитров, Даскалов, Живко Гелев, бившият пълномощен министър в Стокхолм Н. П. Николаев, Иван Войнов от американските разузнавателни служби, Антони Николов – юрист, директор на редица вестници до Девети септември в България („Днес”, „Нова вечер”, списанието на Института по международни проучвания „Международно право”). От Париж идва Асен Цанков, от Лондон – Петър Увалиев, от Рим – Христо Статев.

По спомените на двамата големи журналисти (Попов и Огнянов) съдим за политиката на медията: „Радиостанцията започва да работи с известни емигранти от окупираните от СССР страни, давайки им възможност да подготвят

материали, свързани със съвременното състояние на техните държави.” (Димитров, 1998:486).

Друга особеност на медийната политика е, че „Като официална правителствена радиостанция „Гласът на Америка” (респективно „Свободна Европа”, б.а.) не си позволява едностранни интерпретации на вътрешно- и външнополитическите проблеми на България както в миналото, така и сега. Позицията на радиостанцията е „Глобално международно въздействие за мир в света” (Димитров, 1998:485). Тази стратегия е гнетяла българския журналистически екип, защото е пречела на свободното слово.

Ето какво пише човекът, наследил Огнянов в медията – писателят дисидент Димитър Бочев: „Заедно с „Гласът на Америка”, в 90% от предаванията си тези радиостанции папагалски повтарят новините и коментарите на реномирани западни осведомителни агенции и периодични издания. Малкото даровити автори в техните редакции бяха заставяни да превеждат чужди текстове, които често бяха далеч от собственото им авторско равнище. И Атанас Славов, и Христо Огнянов, и Асен Игнатов, и Владимир Костов могат да разкажат колко обидно и болно е да превеждаш чужди писания, съзнавайки, че си в състояние да предложиш собствени с много по-високо качество, които при това ще звучат много по-родно, по-национално, по-български, ще отговарят много по-точно на гражданските потребности на слушателя.” (Бочев, 1996:192).

За своята работа в „Гласът на Америка” С. Попов пише: „Несгодата да имам понякога в новата служба за „началство” лица, които при нормална общественост едва ли щях да срещна, се уравновесяваше от щастливото чувство, че все пак правя нещо за България. (...) Все пак живеехме с надеждата, че създаденото след войната положение в Източна Европа не е последната дума на историята. (...) Да вдъхнеш надежда и сили, да разпръскваш заблуди и лъжи, да сееш светлина и знание – каква по-благородна задача от тази за човек, застанал в мислите си пред иконостаса на почернената си родина?” (Попов, 1992:222).

За разлика от него бившият журналист Д. Бочев разкрива финансовите зависимости на задграничните емисии, които са се стремели единствен български елемент в тях да бъде езикът, чрез който западните държави и САЩ да отстояват собствените си позиции и интереси. Оттук започват трагичните емигрантски сюжети, видими в творбите на политическите ни емигранти, преследвани на Изток и пренебрегвани на Запад: „Конфликтите, които Георги Марков имаше с Би Би Си, бяха типични за Атанас Славов в „Гласът на Америка”, изброените автори в цялата история на „Свободна Европа” и както споменах – за Асен Игнатов в „Дойче веле” (Бочев, 1996:195). Бочев не пропуска да отбележи с позитивизъм, че предаванията на български в „Свободна Европа” са колкото тези на Би Би Си, „Гласът на Америка” и „Дойче веле”, взети заедно. Мюнхенските емисии популяризират българската литера-

тура и култура, излъчват предавания с висококачествена артжурналистика (беседите на Хр. Огнянов за културфилософията на Кирил Кръстев и за авангардните картини на Жорж Папазов). Посланията до българските радиослушатели се изпращат от Асен Мандиков, Евгени Силянов, Димитър Инкьов и преди всичко от фасциниращото присъствие на Хр. Огнянов.

Най-вярното определение за големите ни интелектуалци и журналисти дава Здравко Петров: „През XX век ние нямаме много хора като Хр. Огнянов. Ст. Попов и Хр. Огнянов са близки в живота. По дух – европейци, но с национална закваска. Техните образи ще останат в нашата национална култура.” (Петров, 1998:221).

Днес българската журналистика разгорещено дебатира темите за историята, османизма, сблъсъка Изток-Запад, мястото на България в Европа и други. Историческата концепция на Ст. Попов отговаря на всички тези въпроси. П. Увалиев подчертава европейските контексти, в които той ситуира топоса България: „Попов отмерва българската история със световен аршин: естественият ѝ стремеж да се вгради в наднационални духовни общности. България набира сили да се изтръгне из клещите на Отоманската империя, защото остава глуха за светогледа на исляма. Тя се стреми да се приобщи към Запада не защото е принудена от преходни политически насилия, а защото тя вече се е приобщила към западния мироглед, дори тогава, когато е стигнала до него през отгласите му в Русия. Българският народ е балкански, но българската нация е европейска.” (Увалиев, 1992:8-9).

В нашето съвремие погледът отново е обърнат към проблема с несекващата българска емиграция. Стиховете, публицистиката и критическите анализи на Хр. Огнянов имат отговор за тънките пътеки към душата на самотника изгнаник. Петър Увалиев е категоричен: „Огнянов не е изселник – бях казал тогава по вятъра, мой единствен български отдушник, – той е пътник. Изселникът се насилва да забрави миналото, да разкъса спомените си и мисленето, да се сведе под общия знаменател на меридиана, където го е отвяла горчивата му участ. Пътникът върви през градове, където „няма никого и нищо”, освен неотменното чувство за преходността на сегашното му състояние и непрестанното присъствие на далечната страна, от която е поел нерадостния път. В този свят на раздели пътникът е „сякаш спомен за себе си” (Увалиев, 1992:8).

Когато разглеждаме образите на Стефан Попов и Христо Огнянов, ние говорим за цяла една епоха на Студената война. По техните статии, книги и радиоемисии днес можем да съдим не само за хабитуса на нашата политическа емиграция, но и за цялата световна културна ситуация. В книгата си за Хр. Огнянов Г. М. Григоров пише: „Един ден неминуемо ще се напише история на нашата емиграция между двете Световни войни – името на Хр. Огнянов ще бъде поставено до Стефан Попов и Петър Увалиев” (Григоров, 1998:119).

Литература:

1. Bochev, D. Bulgarskata literatura i kultura v emisiite na zapadnoevropeyskite radiostancii za Bulgariya. Letopisi, 1996, br.1-2, s.184-190.
2. Bulgarsko mediaznanie. Enciklopedichno izdanie za medianauka i mediapublicistika. MediaBalkan, Sofiya, 1998, tom II.
3. Grigorov, G. Hristo Ognyanov – edin zhivot za Bulgaria. Polovin vek tvorchesko izgnanie. Fondaciya Svobodna i demokraticzna Bulgariya. Sofiya, 1998.
4. Kiryakov, B. Hristo Ognyanov. Biografiya. Gutenberg, Sofiya, 1999.
5. Ognyanov, Hr. Sreshti prez godinite. Spomeni i razgovori. Gutenberg, Sofiya, 2002.
6. Petrov, Z. Hristo Ognyanov i negoviya izsledovatel. V: Georgi Grigorov. Hristo Ognyanov – edin zhivot za Bulgariya. Fondaciya Svobodna i demokraticzna Bulgariya, Sofiya, 1998.
7. Popov, S. Bezsunici, IK Letopisi, Sofiya, 1992.
8. Uvaliev, P. Za Stefan Popov. V: Stefan Popov. Bezsunici. IK Letopisi, Sofiya, 1992.
9. Uvaliev, P. Predgovor. V: Hristo Ognyanov. Asizki soneti. Edem 21, Sofiya, 1992.

ФАЛШИВИТЕ НОВИНИ И ЕФЕКТЪТ НА МЕДИЙНАТА МИСТИФИКАЦИЯ

проф. дфн Калина Лукова
Бургаски свободен университет

THE FAKE NEWS AND THE MEDIA MYSTIFICATION EFFECT

Prof. D.Sc. Kalina Lukova
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: В статията се изследва феноменът фалшиви новини в следните аспекти: същност и употреби, исторически и съвременен контекст, медиен ефект, начини на разпознаване. Анализират се популярни примери в социалните медии и средствата за борба срещу фалшиви новини, тролове и кликбейт.

Ключови думи: фалшиви новини, мистификация, социални медии, тролове, кликбейт

ABSTRACT: In the article, the fake news phenomenon is studied in the following aspects: essence and uses, historical and contemporary context, media effect, methods of discern. Popular examples in the social media are analyzed and the means of fight against fake news, trolls and clickbait.

Key words: fake news, mystification, social media, trolls, clickbait

Фалшивите новини са форма на мистификация или новини „изцяло измислени с цел да излъжат аудиторията”. Целта може да е увеличаване на посещаемостта на сайтове, гледаемостта или слушаемостта на телевизионно или радиопредаване и съответно реализиране на печалба от реклама и др. подобни (Hunt, 2016: ел. публикация.) Техни характеристики са: невярна информация, умишлено разпространение, комерсиалност, манипулация на обществено мнение.

Фалшивите новини често се сравняват с т. нар. **кликбейт** (*clickbait*, в превод: „примамка за кликания”, „стръв за кликания”) – „уеб съдържание, което цели генерирането на приходи от онлайн реклама, правейки компромис с качеството и точността на предоставяната информация. При кликбейта се разчита на сензационни заглавия и „хващащи окото” миникартинки (*thumbnail*), които да привличат кликания върху тях и така да насърчават разпространението и споделянето по онлайн социалните мрежи на манипулативни материали. (<https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B1%D0%B5%D0%B9%D1%82>)

Кликбейт заглавията са интересни за потребителите, защото представляват ефект от манипулативна игра с подадената информация – тя предизвиква

интереса на читателите, но е недостатъчна като обем и ги принуждава да кликват върху хипервръзката, за да видят цялото съдържание.

Както кликбейта, така и фалшивите новини имат исторически контекст. Още в античната митология има божество, символизиращо клюката. В поемата „Енеида“ (I в. пр. н. е.) Вергилий описва ужасяващо крилато чудовище с бързи нозе, с много отворени очи и напрегнати уши, което разнася „измисленото и невярното“.

Като пример за фалшиви новини от римско време се посочва I век пр.н.е. дезинформационната кампания на Октавиан Август срещу Марк Антоний, която завършва с неговото самоубийство. През 33 г. пр.н.е. „фалшива новина“ е документ, за който Октавиан твърди, че е официалното завещание на Антоний. Официалните документи тогава се съхраняват в храма на весталките и никой няма право да получи документа, преди авторът му да е напуснал „земната прах“. Как Октавиан се сдобива със завещанието на Антоний, е друга история. Важното е, че този документ се оказва същинска „сензация“, както биха го определили днес. Историците все още водят дебати дали това е било истинското, или фалшифицирано завещание на Антоний. В него обаче се съдържат такива разпореждания, които за римските нрави от онова време са абсолютно ужасяващи. Затова не е чудно, че всички в Рим се настройват срещу Антоний. Октавиан прочита на глас документа пред Сената (така пише Плутарх) и освен това издейства от сенаторите правото да се изготвят копия на завещанието, които да бъдат изнесени на форума и да бъдат разпратени по куриери до всички краища на провинциите. Актът на прочитане на чуждо завещание сам по себе си е „варварско“ действие за римляните, но този факт остава на заден план, след като публиката научава каква е последната воля на Марк Антоний“. (Макдоналд, 2017: ел. публикация) С документа Октавиан убеждава Сената и народа на Рим, че Марк Антоний е предател, заслепен от любов към египетската царица Клеопатра.

В статията на Уикипедия за фалшивите новини е посочена интересна карикатура на Фредерик Опер от 1894 г.

С. Хаджикосев определя първите английски вестници „едновременно като нов тип медия и нов литературен жанр – очеркова проза” (Хаджикосев, 2003:277). Техните кореспонденти са обикновено литературни образи, фиктивни личности. В този период журналистиката продължава литературата, като демонстрира генеалогичната си връзка с нея. Писателите журналисти от XVIII век в Англия се наричат „седмични хронисти” или полиморфни писатели и синхронизират литературната и журналистическата си дейност. Ричард Стийл и Джоузеф Адисън издават от 1709 до 1711 г. вестник „Тейтлър” („Бъбривец”), а от 1711-1712 г. – в. „Спектейтър” („Наблюдател”). Вестник „Бъбривец” е седмичник – излиза всяка неделя в обем около 400 реда. Съчетава информативното със забавното начало – новини (от лондонските кафенета), анекдоти, тълкуване на сънища. Особено интересни за читателите са „новините от моя апартамент” от Айзък Бикърстаф. Той е фиктивен автор – 64-годишен джентълмен, който коментира различни теми в кратки текстове. В жанрово отношение те са хетерогенни, но са изградени като ироничен разказ. Фикцията се засилва и от представянето на други измислени автори като сестрата на Бикърстаф.

Седмичникът „Наблюдател” излиза след „Бъбривец” и има по-голям успех. В него доминират новините и сериозната проблематика. Той е много политраурен, като известният образ на Бикърстаф се трансформира във фикционалния образ на Наблюдателя. Редакторът Наблюдател (представян най-често от Адисън) е обобщен образ, който се самохарактеризира в първия брой от 1.Ш.1711 г.: „И тъй, аз живея на този свят по-скоро като Наблюдател на човечеството, отколкото като човешко същество”.

Засилената литературна фикционалност се постига и чрез белетристичната трансформация на реалните личности на кореспондентите. Според С. Хаджикосев образът на ескуайър Роджър де Ковърли „предвещавава подобни персонажи от английския реалистичен роман като пастор Адамс и мистър Олуърти на Фийлдинг или пастор Примроуз от „Уексфилдският свещеник” на Голдсмит. Не е преувеличено твърдението на М. Минков, че „дописките” на ескуайър де Ковърли „образуват нещо като несвързан роман за живота на провинциален джентълмен” (Хаджикосев, 2003: 280).

Първият американски таблоид „Дейли нюз” постепенно печели невероятен успех (1924 г. – 750 000 тираж; 1929 г. – 1 320 000; в навечерието на Втората световна война достига до 2 милиона тираж), защото Джо Патерсън въвежда агресивния репортерски стил „лов на новини”, като отдава голямо значение на фотожурналистиката: сензационни снимки, направени от самолети, нощни снимки на пожари, снимки на екзекуции със скрита камера. М. Петров описва брой 14 от 1928 г., посветен на екзекуция: на цялата първа страница е поместена снимката на тяло в предсмъртни конвулсии върху електрическия стол. Допълват я само огромно заглавие и пояснителен текст. Ефектът от сензационната първа страница е допълнителен тираж от 250 000 броя (Петров 2010:230).

Други работещи техники на Патерсън са: полезна информация, реклами на конкурси за красота, карикатури и комикси от известни художници. Символ на медийната агресия е небостъргачът, построен за редакция на „Дейли нюз“, а на медийната манипулация – желанието на Патерсън „да приспива щастлив“ читателя. Последователи на Патерсън са Уилям Хърст и Бернар Макфадън. Хърст копира Патерсън и Хермсуърт в своя вестник „Дейли мирър“, който съответно е дублиран от скандалния таблоид „Дейли график“ на Бернар Макфадън. В него се търсят само „горещи новини“, игнорират се бюлетините на информационните агенции; репортерите пишат т.нар. „аз“-истории, заглавията са сензационни.

Стилът „лов на новини“ може да се свърже с българската история на фалшивите новини и т.нар. „репортерска борса“ от началото на ХХ век. Тя се създава около редакцията на „Дневник“ като нечиста система за събиране на информация и размяна на новини между репортери. Когато липсват новини, „журналистите даваха широк простор на фантазията си“ – пише Г. Николов, редактор на „Дневник“ (по Боршуков, 1965:640).

Техниките на кликбейта и фалшивите новини са свързани с жълтата преса. От края на ХІХ век в САЩ се развива т.нар. модерна градска преса. Неин феномен е създаването на „жълтата“ преса на Пулицър чрез модифициране на литературни техники: свръхдраматизиране на събитията, разказване на „човешки“ истории, социални разобличения чрез документален реализъм; търсене на баланс между сензациите (по модел на сензационната литература) и идеите.

Изданията на втория медиен крал, Уилям Хърст, продължават този хетерогенен стил, като налагат агресивното писане по формулата секс-драма-престъпление, позната от сензационния роман (Петров 2010 : 166).

Таблоидната преса или т.нар. джаз журналистика се развива от началото на ХХ век, заедно с нямото кино, джаза, литературата, радиото. Нейни особености са: специфичен формат, свръхупотреба на снимки, комикси и илюстрации, акцент върху няколко повествователни схеми – престъпления, насилие, секс – представени чрез „аз“- истории със зашеметяващи заглавия. Например скандалният таблоид „Дейли график“ на Бернар Макфадън проявява максимален интерес към „горещите новини“ и никакъв интерес към информационните агенции (Петров 2010: 232).

Генеалогична връзка има и между фалшивите новини и т. нар. „инфоснакинг“ – новини за бързо храносмилане, които налага през 1997 г. Лари Тиш, след като купува Си Би Ес. В този аспект на интегриране е много продуктивно да се изследва модерният медиен драматургичен жанр инфотейнмънт, който навлиза в телевизионното пространство през първото десетилетие на ХХІ век. Ще представим неговите особености според наблюденията на Л. Стойков. Терминът „инфотейнмънт“ е въведен от Нийл Постман в книгата му „Да се забавляваме до смърт“, а новият хибриден жанр се изследва още от Томас Патерсън, Мат Нисбът, Лий Тай и др. В българския

контекст негов анализатор е Л. Стойков, който го разглежда в постмодернистичната ситуация на медиатекста. Тя се характеризира със смесване на документален и художествен дискурс, при което „постмодернистичният медиатекст не толкова отразява действителността, колкото я моделира – в пълния смисъл на думата създава нова реалност, при това без заплахата от санкция. Акцентът при програмирането на предаванията е интертекстуалността, виртуалните декори и всевъзможните видове визуални и лексикални игри” (Стойков 2010).

Връзката между понятията фалшиви новини и инфотейнмънт е в жанровата специфика на инфотейнмънт. При него информацията се замества от човешката история, а основна роля изпълнява журналистът разказвач, който се превръща в медийна звезда. Според Л. Стойков този нов медийен жанр доказва и връзката между екранната култура и съвременната развлекателна култура, наричана още „цивилизация на образите”. Важно е неговото наблюдение, че инфотейнмънт навлиза не само в медийното телевизионно пространство, но се проявява и в сензационния печат.

В дискусиата „Лъжата в ерата на нейното техническо възпроизводство” Ивайло Дичев посочва няколко примера от историята на журналистиката: „Лунната измама” (Moon Hoax) от 1835 г. на нюйоркския „Сън”, описваща „откритието” на известния астроном Хершел – а именно цивилизация на луната; измисленото бягство на животните от нюйоркската зоологическа градина, оповестено от „Хералд” през 1874 г., „Протоколите на Цион” – прочута мистификация от 1901 г., „разкриваща” заговора на евреите за глобално господство. Като актуални примери Дичев посочва „сензацията” на „Сън”, че британската кралица подкрепя „Брекзит”, „разкритието” около катастрофата в Хитрино, че влакът пренасял радиоактивен товар.

Той определя тези фалшификации като изумителни истории, които „препращаме” на приятелите си, за да ги впечатлим. Целта на тези небивалици не е да излъже, а да забавлява” (Стойков, 2017: ел. публикация). В друга група Й. Дичев поставя фалшивите новини с идеологически и политически ефект: намесата на американците в бежанската криза, целяща унищожението на Европа; новината за изнасиленото от бежанци момиче в Германия, предизвикало реакцията на местната рускоговоряща общност; забраната на православието от ЕС; фабрики за тролове в Русия и в Македония; програми ботове, генериращи харесвания на сайтове и продукти, които могат да бъдат използвани и за политически цели. Според Дичев „това е плашещо информационно пространство, в което разликата между лъжа и истина е заличена и гражданинът е неспособен да достигне до информация, която да му позволи да вземе решение на базата на рационални аргументи” (Стойков, 2017: ел. публикация).

В същата дискусиа Орлин Спасов свързва дефиницията за постистина в Оксфордския речник – „ситуация, в която медиите действат в условия, при които обективните факти са по-малко влиятелни във формирането на общественото мнение в сравнение с емоционалните призови и личните мнения” с

фалшивите новини. Според него те са популяризирани от либералните медии за идеологическа употреба в контекста на „Брекзит“ и изборите в САЩ (Стоянов, 2017: ел. публикация).

В дискусиата се посочват от Жана Попова и Красимир Гаджоков следните причини за журналистическите фалшификации: бързина на отразяване на новината, без проверка на нейната истинност; комерсиализация на новините, анонимност, липса на отговорност на новинарските сайтове; необходимост от медийно образование на гражданите за разпознаване на фалшивите новини.

Проблематиката на фалшивите новини се свързва с още един съвременен феномен – т.нар. тролове. Според А. Христов интернет троловете са коментатори във форуми, блогове и социални мрежи, които публикуват противоречиви, провокиращи, обидни или изместващи темата коментари и по този начин създават провокации, отклонения от дискусиите и други. Троловете използват различни профили и регистрации, за да извършват тези дейности, вероятно подтиквани от собствени убеждения или желание за изява.” Той ги оразличава в политическите комуникации като платени или провокирани коментатори, които прокарват съзнателно определена политическа позиция (Христов, 2017: ел. публикация).

Разпространението на фалшиви новини е свързано с популярността на социалните медии, особено на Фейсбук. Това поставя като основен проблем тяхното разпознаване. Международната федерация на библиотечарските асоциации и институции (МФБАИ) създава таблица с осем начина за различаване на фалшивите новини в Интернет.

КАК ДА РАЗПОЗНАВАМЕ ФАЛШИВИТЕ НОВИНИ

 <p>КОЙ Е ИЗТОЧНИКЪТ Кой е сайтът, който стои зад него, не се ограничавай със статията.</p>	 <p>ЧЕТИ ПО-НАДОЛУ Заглавията са скандални, за да генерират кликове. Виж текста.</p>
 <p>ПРОВЕРКА НА АВТОРА Потърси повече информация за автора. Истински ли е или не?</p>	 <p>ИЗТОЧНИЦИ? Кликни върху връзките, прецени дали подкрепят тезите на автора.</p>
 <p>ПРОВЕРИ ДАТАТА Пускането на стари истории не означава, че са актуални днес.</p>	 <p>МАЙТАП ЛИ Е? Ако е прекалено скандално, може да е сатира. Проучи автора.</p>
 <p>ПРОВЕРКА ЗА ОБЕКТИВНОСТ Оказат ли влияние собствените ти знания върху обективния поглед?</p>	 <p>ПОПИТАЙ ЕКСПЕРТИТЕ Попитай някой специалист по темата и направи проверка сам.</p>

International Federation of Library Associations and Institutions

В статията „Помощ! Информират ни! Или как да оцелеем в хибридна война” Иво Ников посочва и други начини за различаване на фалшиви новини: „Огледайте наоколо”, „Търсете сходни новини”, „Проверете в сериозните медии”, „Съмнявайте се в снимките”, „Градските легенди”, „Пазете се от емоции”, „Четете коментарите” и др., като привлича интересни примери: „Следете „майтапчиите” - В последните години станаха популярни сайтове като американския The Onion, българските „Не!Новините” и „Бъзикилийкс”, руското предаване „Nobosti”. Общото между тях е, че те представят новините по пародийен начин, но те си изглеждат съвсем като истински. И независимо от пародийността и сатиричния заряд често материали оттам се разпространяват като истински новини, предизвиквайки обикновено буря от реакции сред по-лековерните читатели. Ако хвърляте едно око на информацията в сайтовете им или поне ги следвате в Twitter, то „новина” оттам няма да ви изненада, ако я срещнете другаде” (Ников, 2016: ел. публикация).

На 6 април 2017 г. Фейсбук обявява, че пуска инструмент за откриване на фалшиви новини. Нововъведението е под формата на съобщение, което ще се появява над секцията за новини на страницата на потребителя на Facebook в продължение на няколко дни. Когато се кликне на това съобщение, то отвежда ползвателя до съвети и информация как да бъдат „залавяни” **фалшивите новини** и какво да се прави с тях (2017: <https://www.24chasa.bg/novini/article/6159252>). Социалната мрежа Фейсбук публикува свой наръчник със съвети как хората по-лесно сами да откриват фалшивите новини. (2017:<https://nova.bg/news/view/2017/04/16/179580/10%D1%81%D1%8A%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0-%D0%BE%D1%82-facebook->)

1. Бъдете скептични към заглавията. Фалшивите новини често използват гръмки заглавия, думи само с главни букви и възклицания.

2. Обърнете внимание на адреса на сайта. Често фалшивите новини са публикувани в сайтове с провокативни имена. Други пък имитират имената на популярни медии, но с различен домейн. Най-лесно е да сравните, като отворите основния сайт на дадена медия и видете разликите.

3. Обърнете внимание на източника

Фалшивите новини често не се позовават на никакви източници. Самите фалшиви сайтове също не разполагат с конкретни данни за връзка с екипа.

4. Обърнете внимание на форматиранието на текста

Повечето фалшиви новини често са написани с много грешки и странно форматиране на текста. Това обаче важи най-вече за светски новини, докато политическите фалшиви новини стават доста по-професионално написани.

5. Обърнете внимание на снимките

Фалшивите новини често имат и фалшиви снимки. Понякога те са от различни събития, но може и да са колажи и монтаж, които не претендират да са перфектни, но ако човек не им обърне внимание, може да се подведе. Из-

ползват се и реални снимки, но в различен контекст, без да е описано, че кадърът е от друго събитие.

6. Проверете датите на публикуване

Сайтовете, които разпространяват фалшиви новини, често не показват датата на публикуване на материалите. Други пък просто използват грешни дати в самата публикация, за да нагодят посланието си.

7. Проверете доказателствата

Ако новината посочва източници, проверете дали при тях действително е написано това и е в същия контекст. Често се използват и фалшиви или манипулирани цитати, които не изглеждат по същия начин при посочения източник.

8. Проверете на други места

Ако нито един сайт не съобщава дадената новина, вероятно тя е фалшива. Обикновено могат да минат и няколко часа преди тя да се появи на други места. Важно е новината да е съобщена по други източници или собствените репортери на медията, а не да е препечатка от същия източник.

9. Прочетете малките редове

Често сайтове, които са сатирични, стават източник на фалшиви новини. Коректните сатирични сайтове винаги упоменават този факт на видимо място.

10. Не забравяйте, че някои новини съвсем съзнателно са фалшиви

През 2010 г. българското Министерство на външните работи отправя питане до кабинета на гръцкия премиер Папандреу по повод уж негово изказване, „цитирано” от Бъзикилийкс, а през 2012 г. измислено интервю с Умберто Еко е публикувано в същия сайт.

В борбата си срещу фалшивите новини Фейсбук си партнира с британските вестници „Гардиън” и „Таймс”, според информация на Ройтерс: „Хората искат да виждат точна и вярна информация във Фейсбук, както и ние. Затова и се опитваме да се справим с проблема на фалшивите новини”, заявява пред „Файненшъл таймс” Саймън Милнър, директор на медията за Великобритания. От Фейсбук обещаха да изтриват мними профили, смятат да престанат да популяризират постове, които имат признаци на неправдоподобност”. В рекламните карета се отправят препоръки към потребителите да бъдат скептични към текстовете и заглавията, които съдържат „шокиращи твърдения”, да бъдат проверявани и други източници, придружаващите информацията снимки, както и URL-адреса. „Заедно можем да ограничим разпространението на фалшиви новини” е краят на печатната реклама, а логото на Фейсбук, е отпечатано в началото на рекламното каре. Ройтерс съобщава, че социалната мрежа публикува и в германски вестници статии, в които съветва читателите как да различават фалшивите новини (Давидова, 2017: ел. публикация).

Фалшивите новини и ефектът на медийната мистификация

Проблемът с измислените новини, особено след изборите в САЩ, е толкова тревожен, че учени от Кембридж работят върху „ваксина“ срещу фалшивите новини – психологически инструменти, с които да противодействат на изопачаването на фактите в новинарския поток. Според тях превантивното предлагане на малки порции невярна информация на читателите може да помогне за спиране на фалшивите твърдения. „Невярната информация може да се разпространява и репродуцира като вирус. Идеята ни е да набавим когнитивен репертоар, който да помага на човек да изгради резистентност към нея, така че, когато се сблъска с подобен тип твърдения, да е по-малко податлив”, по думите на ръководителя на изследването, д-р Сандър ван дер Линден. Извършва си прикрит експеримент, като на повече от 2000 американски граждани се представят две твърдения за глобалното затопляне – те вярват на фалшиви факти, когато информацията е комбинирана с дезинформация под формата на предупреждения, фалшивите новини се приемат по-трудно (Игнатова, 2017: ел. публикация).

Във Фейсбук е създадена и страница „Чист интернет”, в която се разкриват автори или разпространители на фалшиви новини.

Google също атакува фалшивите новини с нови елементи в търсачката си. Новата скрининг система блокира появата на фалшиви новини в търсачката. Препрограмиран е елемент, който автоматично се опитва да предвиди каква личност се търси, докато се пише в търсачката. Той се нарича „autocomplete” и блокира изречения, като „жените зло ли са” или насърчаващи насилие. Добавена е и опция за обратна връзка, която позволява на потребителите да се оплакват за нежелани autocomplete предложения (2017: news.bg <https://news.bg/world/google-atakuva-falshivite-novini-s-novi-elementi-v-tarsachkata-si.html>).

Фалшивите новини се актуализират във връзка с обвиненията на американския президент Доналд Тръмп към пет сериозни медии като създатели на фалшиви новини: вестник „Ню Йорк Таймс”, и телевизиите Си Ен Ен, Ен Би Си, Си Би Ес и Ей Би Си. По този повод Шепард Смит от телевизия Фокс нюз дава следното обяснение: „Държа да отбележа, че фалшивите новини са истории, които се измислят, често от лица, претендиращи да са новинарски организации, предимно за да привличат кликания и прочитания; те не са базирани на нищо съществено. Накратко, фалшивите новини са пълни глупости, които са създадени за финансова изгода. Предаванията на Си Ен Ен не са фалшиви новини” (2017: <https://www.yahoo.com/news/fox-news-shep-smith-attempts-223218341.htm>). Медиите често критикуват изказванията на Тръмп заради неточностите в тях. Проектът PolitiFact (носител на наградата Пулицър), създаден от в. „Тампа Бей Таймс”, е сред признатите авторитетни проверители на факти и твърдения на щатски политики. Според него твърденията и изказванията на Тръмп за 2015 г. са спечелили антинаградата „Лъжа на годината”, а общо от всички проверени негови изказвания 17 % са откровени лъжи, 33 % – лъжи, 20 % – по-скоро лъжи и едва 16 % – верни или по-скоро верни

(https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%BB%D1%88%D0%B8%D0%B2%D0%B8_%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8#cite_note-10).

Изследванията показват, че германският канцлер Ангела Меркел е главната мишена на кампаниите с фалшиви новини в Европа. Най-честите теми на фалшивите новини са „предстоящото разпадане на Запада, рекламирането на Русия и представянето на Украйна като агресор в конфликта между двете страни” (2017, <http://www.mediapool.bg/merkel-e-nai-chestata-zhertva-na-falshivi-novini-news259231.html>).

Фалшивите новини в България също се използват за генериране на трафик. Красимир Гаджиков, автор на проекта „Медийно око”, представя в таблица български новинарски сайтове, които са анонимни или с недостатъчно публична информация за собствениците си (2017: <http://mediascan.gadjikov.com/>).

Фалшивите новини доказано и масово влияят върху обществено мнение, особено по време на избори. Преди президентската кампания в САЩ се разпространяват активно проТръмп и антиХилъри новини. „Новината”, че папата е дал благословията си на Тръмп, е споделена 960 000 пъти във Facebook. В друга се съобщава, че Хилари Клинтън е платила 62 млн. долара на Бионсе и Джей Зи, за да я подкрепят на митинг (Качулски, 2017: ел. публикация).

Проблемът с фалшивите новини е толкова сериозен, че поражда дискусии за решение и на правителствено ниво. Например в Германия се обсъжда идеята за създаване на „Център за защита” от фалшивите новини. Тя обаче се приема като цензура, засягаща свободата на словото. Границата между фалшивата новина, неудобната информация и истината е приплъзваща се в съвременния медиен свят, което оставя дискутирания проблем опасно отворен.

Литература:

1. Davidova, P. Britanskite vestnitsi I Feysbuk ni savetvat kak da razlichavame falshivite novini. // Duma, 2017, №91, <http://www.duma.bg/node/14555>, 12. V. 2017.
2. Ignatova, I. Razrabotvat vaksina sreshtu falshivite novini. <https://dariknews.bg/novini/tehnologii/razrabotvat-vaksina-sreshtu-falshivite-novini-1638823>, 23.I.2017.
3. Kachulski, E. Falshivite novini i tiahnoto vliianie vyrhu obshtestvenoto mnenie. <http://www.investor.bg/analizi/91/a/falshivite-novini-i-tiahnoto-vliianie-vyrhu-obshtestvenoto-mnenie-231933/17.01.2017>
4. Makdonald, I. „Falshivite novini” v dreven Rim. Propaganda, belyazalaza sadbite na Kleopatra I Mark Antony. - https://historynakratko.blogspot.bg/2017/01/blog-post_33.html?m=1, 19.I.2017
5. Nikov, I. Ников 2016 Pomost! Informirat ni ili kak da otselem v hibridnata vojna. <http://e-vestnik.bg/24338/>, 25.I.2016.
6. Petrov, M. Amerika – sotsialniyat tropic. Sofiya, Siela, 2010.

7. Stoyanov, R. Post-istina I falshivi novini. //Kultura, №4. (2884), <http://www.kultura.bg/bg/article/view/256403>, 3.II, 2017.
8. Stoykov,L.Infoteymant – drugoto ime na mediynoto razvlechenie.// Medii i obshtestveni komunikatsii. 2010, №4.
9. Hadzhikosev, S. Zapadnoevropeyska literatura. II. Sofiya, Kragozor, 2003.
10. Hristov,A. Internet-trolovetе v politicheskite komunikatsii-etika I smisal. Newmedia 21 <http://www.newmedia21.eu/analizi/internet-trolovetе-v-politicheskite-komunikatsii-etika-i-smisal/>, 20 .IV. 2017.
11. Hunt, El. What is fake news? How to spot it and what you can do to stop it. // „Gardian”, 17 .XII.2016.
12. <https://www.24chasa.bg/novini/article/6159252> Feysbuk puska instrument za razlichavane na falshivi hovini, 6.IV, 2017.
13. <https://www.vesti.bg/tehnologii/10-syveta-ot-facebook-kak-da-otkrivame-falshivi-novini-6067902>, 16.IV.2017. 10 saveta ot Facebook kak da otkrivame falshivi novini
14. news.bg <https://news.bg/world/google-atakuva-falshivite-novini-s-novi-elementi-v-tarsachkata-si.html>
15. <https://www.yahoo.com/news/fox-news-shep-smith-attempts-223218341.html>
<http://mediascan.gadjokov.com/>
16. <http://www.mediapool.bg/merkel-e-nai-chestata-zhertva-na-falshivi-novini-news259231.html>) 24.I. 2017

АЗЪТ В ПСИХОАНАЛИТИЧНАТА ТЕОРИЯ НА З. ФРОЙД – СЪДЪРЖАНИЕ И РЕЛАЦИИ

доц. д-р Йонка Балтаджиева
Бургаски свободен университет

THE EGO IN THE PSYCHOANALYTIC THEORY OF Z. FREUD – CONTENT AND LINK

Assoc. Prof. Yonka Baltadzhieva
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: В статията се разглеждат идеите на З. Фройд за Аз като психична инстанция на личността. Проследени са връзките и отношенията на Аз с другите две инстанции То и Свръх Аз, формулирани от З. Фройд. Изведени са съдържателните характеристики на Аз.

Ключови думи: *Аз, То, Свръх Аз*

ABSTRACT: The articles reviews the ideas of Z. Freud about the Ego as a psychical component of the personality and the relations of the Ego to the Id and the Super Ego as other personality's components, formulated by Z. Freud. The article also focuses on the Ego's conceptual characteristics.

Keywords: *Id, Ego, Super Ego*

Психоаналитичната теория на Зигмунд Фройд се счита за едно от великите постижения не само в сферата на психологията, но и в човешкото познание изобщо в края на 19 и първите три десетилетия на 20 век. Теорията и основните идеи на З. Фройд са подложени на безброй анализи, интерпретации, критики и възхвали. Те дават началото на нови концепции и парадигми, на експериментални проучвания, опитващи се да обяснят различни поведенчески прояви и психични феномени. Многобройните анализи и интерпретации на формулираните от З. Фройд идеи до известна степен изкривяват тяхната същност, такава, каквато е представена от него. В пълна сила това се отнася до концепцията на З. Фройд за тристепенната йерархична структура на психиката и до характеристиката на всеки компонент в тази структура – То, Аз, Свръх Аз (Id, Ego, Super Ego).

Целта на изложението е:

- да се представят идеите на З. Фройд за психичната инстанция Аз,
- да се открие психичното съдържание, което той приписва на Аз,
- да се анализира трикомпонентната структура на психиката, която З. Фройд формулира, в опита си да разкрие динамиката на Аз-а.

*Азът в психоаналитичната теория на З. Фройд –
съдържание и релации*

Връщането ми назад към идеите на З. Фройд е предизвикано от научния ми интерес към една централна личностна характеристика Аз-концепцията и нейната динамика в процеса на онтогенетичното развитие. Именно нейното формиране и развитие в детството слага дълбок отпечатък върху човешката личност и определя посоката на нейния жизнен път. Още в самото начало на изложението трябва да определя ясно неговите граници – то е изцяло обърнато към съдържателния аспект на конструктите Аз, То и Свърх Аз, произтича от психоаналитичната теория на З. Фройд и е логично вплетено в нея.

„Азът” (Das Ich¹, Ego)

За да разберем идеята на З. Фройд за Аз, за неговата роля и място в психичния живот на отделния човек, задължително трябва да установим отдалечеността/включеността на Аз в психичното, разчленено от З. Фройд на „съзнавано и несъзнавано” (Фройд, 1923, 1992, с. 159). Разграничаването в психичното на съзнавано и несъзнавано се опира на възприятието и неговата връзка с тях. Всяко „нещо”, което е обект на възприятието и се намира във фокуса на вниманието, е съзнавано, не може да не бъде такова. Според него „съзнанието не е същност на психиката, а нейно качество наред с другите качества” (пак там, с. 160). Съзнанието като качество и съзнаването като процес се основават на възприятието. Ако възприятието е задължително съзнавано, то представата (резултат от възприятието) като вътрешен образ или мисъл е по-динамична и променлива и в различни времеви отрязаци и ситуации може да променя своята яркост и пълнота до степен на пълно избледняване и преминаване в латентно състояние. Тя отново може да върне своята яркост и ясност „при лесно създаващи се условия” (пак там, с. 160). З. Фройд свързва представата с признака „латентна”, което за него означава „съзнаваема във всеки един момент” или възможност за придвижване от несъзнавано към съзнавано. „В този смисъл несъзнаваното съпада с латентното съзнаваемо” (пак там, с. 160). З. Фройд посочва, че това определение на несъзнаваното не е достатъчно достоверно и е оспоримо. Затова той извежда неговата същност от друго психическо качество – „душевната динамика”, от промените, които се наблюдават в психичните прояви на неговите пациенти. Той приема, „че съществуват много силни душевни процеси или представи....., които не могат да се осъзнаят”, защото „нещо” пречи да се осъзнаят (пак там, с.160/161). Това „нещо” в психоаналитичната теория се нарича „съпротивляваща сила”.

Представата (трансформираното минало възприятие) ще бъде открита за съзнанието (включена в него, разкрита за него, изплувала в него), ако съпротивителната сила бъде преодоляна. Състоянието, в което те се намират (ду-

¹ DAS ICH UND DAS ES und andere metapsychologische Schriften. Fischer Verlag, Frankfurt am Mainq 1978. В: - Отвъд принципа на удоволствието, С., 1992.

шевните процеси и съпротивителните сили), З. Фройд определя като „изтласкване“, а силата, която го поддържа, като „съпротива“ (пак там, с.161). В този смисъл според него „понятието за несъзнавано“ е почерпено от учението за изтласкването (пак там, с.161).

Богатият клиничен опит на З. Фройд му помага да прозрете, че психиката има и друго качество, което определя нейното съдържание и динамика – предсъзнавано. Предсъзнаваното има двойствена природа – възниква под формата на представа (съзнавано) и в различно време, и при различни ситуации може да премине в латентно състояние или да се „скрие“ в несъзнаваното. По тази причина той дефинира конструкта „словесна представа“ („образ“ на вече възприетата дума, паметова следа на думата) (пак там, с. 165). Словесната представа позволява да бъдат открити по-ясно съзнавано и несъзнавано, като се отдели една област от съзнаваното, наречена от З. Фройд предсъзнавано. Именно предсъзнаваното има отношение към словесните представи и паметовите следи. Като основни паметови следи се отделят думите, а като значима сетивна система, която осигурява съдържанието на предсъзнаваното – слуховото възприятие. Думата се откроява като носител на информация, нейното запечатване в паметта осигурява съдържателно предсъзнаваното (когато тя се забравя). Съзнаваното също е по съдържание „възприетото“ и затова „всичко вътрешно, което иска да стигне до съзнанието (с изключение на чувствата), трябва да се превърне във външно възприятие“ (пак там, с. 165). З. Фройд допуска, че и системата на предсъзнаваното, както и съзнаваното има „особен сетивен произход“ (пак там, с. 166).

Между двете качества на психиката – предсъзнавано и несъзнавано има съществена разлика. На несъзнаваното е присъща динамика и то може да се променя по качество и съдържание. Предсъзнателното съществува само в описателен смисъл (няма движение към съзнаваното, защото то по природа е било съзнавано и може пак да стане без усилие). „В описателен смисъл има два вида несъзнавано, в динамичен обаче само един“ (пак там, с.162). Несъзнаваното е действително „изтласканото“ (скритото), а „латентното несъзнавано“ е свързано със съзнаваното, то е едновременно съзнавано и несъзнавано и се движи свободно от едното качество към друго (не в пространствения смисъл на „движението“, от едно място към друго, а като преобразуване в друго психично качество).

Съдържанието на съзнаваното (съзнанието) се определя като „повърхността на душевния апарат“ (пак там, с. 164). То е „функция“ на една система, която в пространствено отношение е първата отвън навътре, от външния свят към вътрешния (пак там, с. 164). Така съзнаваното се свързва със сетивността, с възприятието (външно и вътрешно), т.е. с усещанията и преживяванията на всичко, което въздейства върху сетивата. В съдържанието на Аз (както съзнавано) се включват всички възприятия – на света, на себе си и на своя вътрешен свят, и тяхното преживяване. Но пространствената, „топична“ идея

*Азът в психоаналитичната теория на З. Фройд –
съдържание и релации*

за душевния живот (вътре/вън) не може да даде достоверно обяснение на вътрешните процеси в Аз-а, в психичното, които З. Фройд определя като „мисловни” (пак там, с. 165).

Къде е мястото на Аз в тази сложна конструкция? Според З. Фройд представата на неговите съвременници за Аз е, че той е „организация на душевните процеси у личността” (Фройд 1923, 1992, с. 163). Съзнанието (съзнаването) е свързано именно с този Аз. „Той е душевната инстанция, която контролира всички душевни процеси” (пак там, с. 163). Аз има контролни функции спрямо всички душевни (психични) процеси на личността, поради това от Аз-а тръгва изтласкването. В резултат на дефинирането на тези връзки и взаимодействия З. Фройд постулира нов конфликт – „между организираното Аз и отделеното от него изтласкано”.

З. Фройд допуска, че част от Аз също може да бъде несъзнавана. Както вече беше посочено, съзнаването и Аз са свързани с външното възприятие, но З. Фройд се затруднява да обясни връзката между Аз и вътрешното възприятие (Фройд, 1923, 1992, с. 166). Вътрешното възприятие „дава усещане за процеси в най-дълбоки слоеве на душевния апарат” (пак там, с. 167). Те (слоевите) могат да бъдат разположени по континиума „удоволствие-неудоволствие”, да са „мултилокални” и да имат „противоположни качества” (пак там, с. 167). Усещанията и чувствата се осъзнават, ако стигнат до възприятието. Посредник за превръщането на вътрешните мисловни процеси във възприятие са словесните представи. И така се открива възможност да се „доизгради представата за Аз-а” (пак там, с. 168). Определението е: „Аз-ът излиза от системата Възприятие като нейно ядро и включва на първо място предсъзнаването, опиращо се на паметовите следи” (пак там, с. 168). Но Аз, поради това че включва паметови следи, може да бъде и несъзнаван. Тази на пръв поглед противоречивост и несъвместимост по отношение на неговата съдържателната характеристика смущава З. Фройд и той въвежда ново понятие, нова инстанция като обяснение на противоречието – То.

Автор на конструкта То е Г. Гродек (пак там, с. 168). З. Фройд избира това местоимение от среден род, защото според него е „подходящо да изрази основната черта на тази „душевна провинция” – нейната отчужденост от Аз-а” (Фройд, 1932, с. 450). Този нов конструкт му помага да позиционира по-надеждно Аз в системата „съзнавано-предсъзнавано-несъзнавано”. Така Аз се свързва с онова, което идва от системата на възприятието и отначало е предсъзнавано. То е другото психично, което се свързва с Аз, несъзнавано е по природа (произход), продължение е на Аз, „държи се като несъзнавано”. То е „тъмната страна, недостъпна част на нашата личност”, негово съдържание са нагоните (Фройд, 1932, с. 451). „Нагоните изпълват То с енергия” (пак там, с. 451). Аз и То стават две психични инстанции, които са в различни отношения със системата „съзнавано-предсъзнавано-несъзнавано”. Аз и То нямат в пространственото и времевото измерение ясна граница.

В психичните прояви на всеки човек в определено време и при определени ситуации Аз и То имат общност на съдържанието (психичните усещания и чувства) и се осъществява динамичен преход от едната към другата инстанция. Механизмите, чрез които се реализира преходът, са свързани с изтласкването. Индивидът се представя като едно психично То, непознато и несъзнавано, на повърхността му е разположен Аз, който се развива от „системата Възприятие”, като нейно ядро (Фройд, 1923, 1992, с. 168-169). Топографията на двете инстанции (графичното изображение на отношенията между Аз и То) показва, че Аз обгръща То, но не изцяло”, а само дотам, докъдето се включва системата на възприятието. По-значимото в този модел е, че Аз не е строго разделен от То, може да се слива с него, да преминава в него. З. Фройд посочва, че в съдържанието на То присъства и „изтласканото”. Следва уговорката, че изтласканото е само част от него.

Системата, разработена от З. Фройд, показва нещо много важно за определянето на същността на Аз – „Аз-ът” представлява онази част от „То”, която се е изменила под прякото влияние на външния свят при посредничеството на Възприятие-Съзнание”... (Фройд, 1923,1992, с. 169). Чрез Аз външният свят влияе върху То. Аз се задейства чрез „принципа на реалността”, а То – чрез „принципа на удоволствието”. Движението на психичното съдържание от Аз към То означава включване на външния свят (в цялото му многообразие) в контролиране на природната същност на индивида. За З. Фройд възприятието има централна роля в Аз, а природното (нагоните) – в То (пак там, 169). „Аз-ът е разум и трезвомислие, а То е страсти” (пак там, с.170). Аз трябва непрекъснато да разграничава събитията, които се случват в психичен план, от реално случващите се събития във външния свят. Той трябва да различава реалност от фантазия, да се променя в зависимост от новия опит. Аз може да направлява поведението в нужната посока, като удовлетворява инстинктивните потребности (принцип на реалността).

За възникването на Аз и отделянето му от То значение има още един много важен момент – собственото тяло на човешкия индивид и възприемането му като външен обект, който се усеща чрез допира (осезанието) (пак там, с.170). Възприеманото на собственото физическо тяло може да се раздели на външно и вътрешно възприемане. Като пример за второто той посочва „усещането за болка” – чрез него познаваме (възприемаме) по нов начин органа, който предизвиква болката. Изводът, който прави З. Фройд в резултат на тези разсъждения, е, че Аз е преди всичко нещо телесно, а и проекция на една повърхност”, „...съзнаваният Аз е преди всичко телесен Аз” (пак там, с.170, 171). Разликата между двете психични инстанции не бива да се абсолютизира и трябва да се приеме идеята, че „Аз-ът е развила се по особен начин част от То” (пак там, с.180).

В по-късни свои трудове З. Фройд доразвива идеите си за Аз-а (Фройд, 1932, 1990, с.436). „Аз-ът може да вземе себе си за обект...., да се наблюдава, да се критикува и да върши със себе си какво ли не още” (Фройд, 1932,

*Азът в психоаналитичната теория на З. Фройд –
съдържание и релации*

с. 437). Допуска се раздвояване на Аз-а и противопоставяне на една негова част на друга. Следвайки логиката на това твърдение, З. Фройд посочва, че в обикновения език „това, което отделяме в Аз-а иму го противопоставяме, е съвестта” (пак там, с. 438). Съвестта в Аз той нарича Сврѣх Аз.

Сврѣх Аз (Super Ego)

Обяснението на психичния живот на човека през идеите на психоаналитичната теория води до отделянето в Аз на една особена част (съвкупност от психични прояви), наречена от З. Фройд „азов идеал” или Сврѣх Аз (Фройд, 1923, 1992, с. 171). Мотивация за неговото описание се открива и в други произведения на З. Фройд, както той сам посочва: „Въвеждане на нарцисизма” (1914) и „Психология на масите и анализ на Аз-а”.

Сврѣх Аз се описва като по-слабо свързан със съзнанието. Възникването му е резултат от присъствието в човешката природа на два изключително важни биологични фактора. Първият фактор се свързва с продължителната детска безпомощност и зависимост на съществуването на човешкия индивид от другите хора. Вторият е Едиповият комплекс (прекъсване на либидното развитие от латентния период). В по-късните си разсъждения З. Фройд отчита, че вторият фактор е по-скоро „психологичен факт”, двата фактора са тясно свързани (Фройд, 1932, с. 445). В резултат на отмирането на Едиповия комплекс се осъществява идентификацията с родителите, с майката и бащата (пак там, с. 176). Съдържанието на тази психическа инстанция включва „родителското влияние”, което през погледа на поколенческата история има „исторически”, наследствен, генерационен характер, особено що се отнася до моралните и естетическите категории. Сврѣх Аз е в определена степен консервативен и до края на живота на човека запазва специфичните си особености от времето на своето възникване.

Отношенията между Аз и Сврѣх Аз са изначално конфликтни (по произход). Това са конфликти, които са в резултат на противоположност на „външен и вътрешен свят, на реално и психично” (пак там, с. 178).

Сврѣх Аз може да се разглежда като самостоятелна психична инстанция, водеща началото си от определени трансформации в Аз и една от функциите на тази инстанция е да съди (съвестта) (Фройд, 1932, с. 437). Другата функция на Сврѣх Аз, която е свързана със съвестта, е самонаблюдението (пак там, с. 439). Сврѣх Аз притежава собствени цели, независима от Аз енергия и известна самостоятелност.

В началото на живота на всеки човек, ролята на Сврѣх Аз се изпълнява от „външна сила” – родителския авторитет (пак там, с. 441). Родителите ръководят детето чрез два инструмента – любовта и наказанието (количество любов и страх от наказание). На мястото на родителската инстанция се появява съвестта (Сврѣх Аз). Тя изземва техните функции спрямо порасналото дете – да ръководи, да наблюдава и да заплашва (пак там, с. 441). Съвестта се интер-

нализира чрез родителските наказания. В по-късните етапи от индивидуалния живот на човека в съвестта (Сврѣх Аз) се включват и въздействията от други хора, които са „заместили” родителите – други възрастни и образци на подражание (пак там, с. 443). По тази причина в зряла възраст Сврѣх Аз става безличен и отдалечен от родителския авторитет. З. Фройд стига още по-далеч в разсъжденията си и отбелязва, че „съобразяването със Сврѣх Аз-а ни помага да разберем социалното поведение на човека” (пак там, с. 445).

З. Фройд натоварва Сврѣх Аз с още една функция – „носител на идеалния Аз”, с който Аз се съизмерва и към който се стреми (пак там, с. 443). Сврѣх Аз се разглежда не само като ... „представител на всички морални ограничения”, но и като „застъпник на стремежа към усъвършенстване” (пак там, с. 445). „Азовият идеал” представлява поощрителната страна на Сврѣх Аз. В него се отразяват модели и еталони на психичен живот, които родителите харесват и одобряват. При окончателното формиране на Сврѣх Аз контролът се заменя със самоконтрол.

З. Фройд развива идеята си за „идеалния Аз” и неговата роля за разгръщането на Сврѣх Аз, както и за отношенията „идеал и съвест” още в едно от по-ранните си произведения „Въвеждане на нарцисизма” (1914), (Фройд, 1992). Той приема, че индивидът не се ражда със „структура от типа на Аз-а” (Фройд, 1914, 1992, с. 18). Психичната инстанция Аз се развива в процеса на индивидуалния живот, тя не е универсална, а строго индивидуална и субективна. Идеалът, който се изгражда, замества „загубения нарцисизъм на детството”, когато детето само си е било идеал (Фройд, 1992, с. 31). Механизмът, който трѣбва от Аз-изтласкването, се задейства, когато е изграден „идеал”. „Актуалният Аз” се съпоставя с „идеала”, идеализацията повишава изискванията на Аз (Фройд, 1992, с. 31). Съвестта е „специалната психична инстанция”, която „постоянно наблюдава актуалния Аз и го съпоставя с идеала” (пак там, с. 32). Съвестта има постоянна задача – да осигурява „нарцистично задоволяване чрез идеалния Аз” (пак там, с. 32). Но тя е натоварена с още една задача – да бъде „пазител на идеалния Аз”. Факторите, които определят изграждането на идеала (Идеалния Аз), са „критичното отношение на родителите” към детето, а по-късно и въздействието на другите възрастни (общественото мнение) (пак там, с. 33). Поради това, З. Фройд отчита, че в „идеалния Аз” са включени два компонента – индивидуален и социален (общият идеал на едно семейство, на едно съсловие, на една нация) (пак там, с. 38).

В заключение: „Аз, Сврѣх Аз и То са трите страни, области, провинции, които съставляват душевния апарат на човека” (Фройд, 1932, с. 450). Между тях няма ясно изградена пространствена граница. Те по-скоро преливат една в друга.

*Азът в психоаналитичната теория на З. Фройд –
съдържание и релации*

Обобщение

Могат да бъдат обособени четири групи характеристики на Аз, които разкриват неговото съдържание и отношения в психичните структури и които са изведени от идеите на З. Фройд.

1. Характеристики, които се отнасят до съдържателната страна на Аз:
 - Ядро на системата Възприятие и в този смисъл връзка с външния и вътрешния свят на човека;
 - Включва процеса на външно и вътрешно възприемане;
 - Включва паметовите следи на „нещо вече възприето” (главно словесни представи – думи);
 - Той е нещо телесно (биологична единица, която има сетива);
 - Той е и възприятие на собственото тяло;
 - Той е разум (знание) и трезво мислене.
2. Характеристики, които са свързани с функциите на Аз:
 - Осъществява контролни функции спрямо всички психични процеси;
 - Осъществява организация на психичните процеси;
 - Направлява поведението;
 - Различава реалност от фантазия.
3. Характеристики, които определят динамичните аспекти на Аз или релациите „Аз - опит - време - опит - Аз”:
 - Променя се в зависимост от новия опит;
 - Не е присъщ на човешкия индивид по рождение;
 - Развива се в процеса на индивидуалния живот.
4. Характеристики, определящи позиционирането на Аз в системата „съзнавано - предсъзнавано - несъзнавано”:
 - Част от Аз може да бъде несъзнавана и несъзнаваното в Аз се обяснява чрез То;
 - Аз е онази част от То, която се е изменила под влияние на външния свят и при посредничеството на същото То;
 - Включва предсъзнаваното, опиращо се на паметовите следи;
 - В Аз се отделя съвест и азов идеал, които композират Свръх Аз.

Литература:

1. Froyd, Z. (1923). AZ и TO. V: - Отвуд printshioa na udovolstviето. S., Nauka i izkustvo, 1992.
2. Froyd, Z. (1914). Vuvezhdane na nartshisizma. V: - Отвуд printshioa na udovolstviето. S., Nauka i izkustvo, 1992.
3. Froyd, Z. (1932). Lektshiya XXXI. Razchlenenie na psikhologicheskata lichnost. Produlzhenie na lektshiite za vuvvedenie v psikhoanalizata. V:- Vuvvedenie v psikhoanalizata. S., Nauka i izkustvo, 1990.

РИСКОВОТО ПОВЕДЕНИЕ ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА САМОЕФИКАСНОСТТА

доц. д-р Михаил Проданов
Бургаски свободен университет

RISK BEHAVIOR IN THE LIGHT OF SELF-EFFICACY

Assoc. Prof. Mihail Prodanov, PhD
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: Представени са резултатите от сравнително изследване, което констатира значими различия във възприятията за самоефикасност на извадка от лица, осъдени на пробация за управление на автомобил в нетрезво състояние в сравнение с данните от случайна извадка. За целта е използвана скалата на R.Schwarzer и сътр. за „генерализираната самоефикасност”. Един от изводите е, че взаимодействието между „алкохолната мотивация” и ниската самоефикасност може да послужи като обяснение за рисковото поведение на осъдените в контекста на модела на I.Ajzen за „планираното поведение”. Резултатите от това изследване показват необходимостта от специализирана терапевтична помощ за лицата, осъдени на пробация за шофиране в нетрезво състояние.

Ключови думи: *рисково поведение, мотивация за употреба на алкохол, генерализирана самоефикасност.*

ABSTRACT: The results of a comparative study, which revealed significant differences in the perceptions of self-efficacy between a sample of persons sentenced to drink-driving probation and random sample data, are presented. The scale of R. Schwarzer et al. of „generalized self-efficacy” (GSES) is used for this purpose. One conclusion is that the interaction between „alcohol motivation” and low self-efficacy can serve as an explanation for the risk behaviors of convicted persons in the context of the „planned behavior” model of I. Ajzen. The results of this study point out the need for specialized therapeutic assistance for those sentenced to probation for driving drunk.

Key words: *risk behavior, motivation of alcohol consumption, generalized self-efficacy*

1. Рисковото поведение, свързано с шофиране на автомобил в нетрезво състояние

Рисково е всяко човешко поведение, свързано с извършване на действия, които могат да бъдат определени като опасни за здравето и живота на субекта или на другите хора. В тези случаи се говори за поемане на немислен (неоправдан, непремерен) риск. Такъв тип поведения са шофиране с несъобразена скорост, шофиране след употреба на алкохол и (или) наркотици, употребата (или злоупотребата) с психоактивни субстанции, които предизвикват състояние на опиянение, небезопасният секс, извършване на екстремни

действия и други подобни поведения. В конкретния случай предмет на изследване е поведението „шофиране в нетрезво състояние”. Употребата на алкохол обективно намалява функционалните способности на индивида и създава предпоставки за пътнотранспортни произшествия, които водят до повече или по-малко сериозни увреждания (телесни и психични) или смърт. Целевата извадка, обект на настоящето изследване, се състои от група лица, осъдени на пробация за шофиране в нетрезво състояние. Това означава, че тези хора или са управлявали моторните превозни средства след значителна употреба на алкохол, или са били повторно уличени за шофиране след значителна употреба на алкохол. Безспорно, тези хора се държат по начин, който може категорично да се определи като рисково поведение.

В българската пенитенциарна литература най-обстоен анализ на мотивацията и личностните особености на осъдените за шофиране в нетрезво състояние е извършен от Е. Маджаров (Маджаров, 2009). Предложената от Маджаров типология представя това рисково поведение като мотивирано или от социалния контекст или от личностни черти, или от комбинацията между тези две групи фактори. Те са допълнени с психоаналитични и психопатологични обяснителни модели. Тези „портрети” обаче не са специфични, защото биха могли да се приложат не само към хората, осъдени за шофиране в нетрезво състояние, но и към други видове девиации и делинквентни форми на поведение.

Интересно е съпадението между „хедонистичния тип” в типологията на Маджаров и концепцията за значението на субективната времева перспектива като предиктор на рисковото шофиране (Zimbardo et al., 1997: 1007-1023). Позитивните корелации на времевата ориентация към настоящето, както и негативните връзки на рисковото шофиране с бъдещата времева перспектива имат независими ефекти от другите личностни и социални фактори за това рисково поведение. Други две изследвания констатираат взаимовръзки между субективното възприятие за времевата перспектива и употребата (и злоупотребата – б.м.) с психоактивни субстанции – алкохол, наркотици, тютюневи изделия. В първото изследване, в което са включени 2 627 лица от 15 извадки, е установено, че времевата ориентация към настоящето, измерена с въпросника ZTPI (Zimbardo Time Perspective Inventory), корелира значимо позитивно с честотата на употреба на алкохол, цигари и наркотични вещества. Негативни, но по-слаби връзки на тези рискови поведения са установени с „бъдещата времева перспектива”. Във второто изследване са контролирани някои личностни черти, за които други проучвания са констатирани, че имат отношение към злоупотребата с психоактивни субстанции (такъв конструкт е „търсенето на сензации (усещания)”, измерен със скалата на Zuckerman – SSS; друг конструкт, свързан със злоупотребата на психоактивни субстанции, е „тревожността”, измерена със скалата на Spielberg – STAI). Авторите доказват, че времевата перспектива е независима от другите значими променливи във взаимовръзките си с рисковото поведение, включващо злоупотреба с психо-

активни субстанции (Keough et al., 1999:149-164). Едно от най-логичните обяснения за значението на конструкта „времева перспектива” е свързано с ролята му в процесите на вземане на решение. Безспорно, различните времеви перспективи предполагат и различен стил на преценка на ситуациите, като индивидите с „настояща времева перспектива” (по-конкретно – „настояща-хедонистична”) вероятно са склонни да подценяват рисковете поради силния си стремеж да преживеят удоволствие „тук и сега” и затова е по-вероятно да се ангажират в рискови поведения в сравнение с тези, при които доминира „бъдещата времева перспектива”. Ориентираните към бъдещи позитивни цели вероятно биха отложили моментното удоволствие в името на реализацията на своите бъдещи проекти, които възприемат като по-удовлетворяващи.

Но е възможен и един друг ракурс към рисковото поведение, свързано с шофиране в нетрезво състояние. Той е свързан с идеята, че тези „нарушители” постъпват ирационално и деструктивно поради възприятията си за недостатъчен контрол върху това свое поведение и липса на чувство за самоефикасност. В този смисъл би могъл да се приложи модела на I.Ajzen за т.нар. „планирано поведение”. Теорията за планираното поведение (Theory of Planned Behavior – TPB) е един от най-популярните модели за разбирането и предсказването на човешкото поведение. Основен принцип в тази теория е, че най-непосредственият предиктор за дадено действие е намерението за извършването му. Най-общо намерението може да се дефинира като планове и организация за постигане на съответните цели. От своя страна, намерението се формира под влиянието на три основни фактора. Първият включва „поведенческите убеждения”, които произтичат от възприятията на индивида за позитивните и негативните последствия от извършването на съответното действие. Знанието за тези последствия се съхранява в регистрите на паметта и лесно може да бъде актуализирано. Като обобщение, формира се позитивна или негативна нагласа (атитюд). Вторият фактор е свързан с възприятията на субекта за очакванията и моделите на поведение на значимите хора и групи от референтното обкръжение, като се отчита и мотивацията на дадения индивид да се съгласява и съобразява с това обкръжение. Оттук произтичат „нормативните убеждения”. Те също се актуализират и определят равнището на възприетия социален натиск или т.нар. „субективна норма” за извършването на даденото действие. Третият фактор са „убежденията за контрол”. Те включват възприятията на индивида за наличните условия, които могат да повлияят върху възможностите на субекта да извърши съответното действие. Именно тук, заедно с останалите възможни обективни пречки или фасилитатори, се актуализира и съответното равнище на възприятието за самоефикасност (self-efficacy) (Ajzen, 1991:179-211).

Според теорията за планираното поведение първият източник за формирането на намерението за действие е нагласата (атитюда). Като цяло, интервютата с осъдените на пробация за шофиране в нетрезво състояние показват, че тези хора имат негативна нагласа към извършеното. Повечето от тях демонст-

рират съжаление, а някои искрено се разкайват особено когато е настъпило пътнотранспортно произшествие с тежки последствия. Но защо го правят, въпреки че не го одобряват? За да разберем психологическите механизми, е добре да разделим това поведение на две отделни – първото е употребата на алкохол в значителни количества, а второто – шофирането на автомобил. Тези две действия са мотивирани по различен начин. Вероятно второто е в голяма степен импулсивно, тъй като индивидът го извършва, когато вече е повече или по-малко опиянен. Що се отнася до първото поведение – алкохолната консумация, то се нуждае от специално изследване.

2. Метод

2.1. Инструментарium

Изследвана е мотивацията за алкохолна употреба на извадка от осъдени на пробация лица, които са управлявали моторно превозно средство, след като са пили значителни количества алкохол. За целта е използван въпросникът, разработен от В.Завялов (Завялов, 1986:102-111). Той е адаптиран върху българска извадка от М.Проданов (Проданов, 2005). Въпросникът се състои от 45 твърдения (айтеми), разделени в 9 субскали. Всяка от субскалите диагностицира отделен мотив, както и степента на неговата субективна „тежест“. Всеки отделен айтем получава оценки по четиристепенна скала от ликертов тип, като те варират от „0“ („категорично не е вярно за мен“) до „3“ („напълно е вярно“). От своя страна, тези 9 субскали могат да бъдат групирани в три основни „триади“, операционализиращи категориите мотиви. Първата триада включва социално-психологичните мотиви: 1) „традиционни, културно и социално обусловени мотиви“, 2) „субмисивни мотиви“, отразяващи подчинеността на влиянието на други хора или референтни групи и 3) „псевдокултурен тип мотиви“, свидетелстващи за стремежа на човека да приспособи своя личен опит към „алкохолните ценности“ на социалната микросреда, в която той функционира. Втората триада обединява „личностните мотиви“: 1) „хедонистичните мотиви“ (стремеж да се получи удоволствие от действието на алкохола, а също и опит да се преживее алкохолна еуфория), 2) „атараксичните мотиви“ (желанието да се неутрализират негативните емоционални преживявания, като напрежение, тревога, скука, с помощта на алкохола и 3) „мотивите за хиперактивация на поведението“ (стремеж да се излезе от скуката, безделието, душевната „пустота“ или желание да се усили ефективността на поведението – алкохолът като стимулатор. В третата триада са включени „патологичните мотиви“, свързани с болестното влечение към алкохола. Това са субскалите: 1) „махмурлук“ (стремеж да се преодолеят абстинентни преживявания), 2) „пристрастеност“ (мотиви, отразяващи фиксацията в съзнанието на влечението към алкохол – „жаждата за алкохол“) и 3) „самоувреждане“ (стремеж да се пие напук на себе си и на другите като протест поради загуба на житейски смисъл или перспектива.

Втората част от изследването включва конструкта „генерализирана самоефикасност“, операционализиран с въпросника на R.Schwarzer и сътр. – GSES (Generalized Self-Efficacy Scale) (Schwarzer, Jerusalem, 1995:35-37). Въпросникът за „генерализираната самоефикасност“ се състои от 10 твърдения (айтеми), насочени към убежденията на респондентите в собствените способности за справяне с различни житейски трудности и предизвикателства. Трябва да се отбележи, че за разлика от различните специфични методи за изследване на самоефикасността, тази скала съдържа обобщаващи формулировки от типа „необичайни и трудни ситуации“ и „различни спънки и препятствия“. Оценка по всеки отделен айтем се дават в четиристепенна скала от ликертов тип, като отговорите варират от „1“ („изобщо не е вярно за мен“) до „4“ („напълно е вярно за мен“). Общият бал по скалата се образува като обикновен сбор от оценките по всички 10 айтеми, като в изследването се използва количествената оценка на „средна скална стойност“, която представлява средноаритметичната стойност от сумарния бал.

Първият опит за адаптиране на скалата към българската популация показва някои разлики в психометричните параметри на данните от изследванията върху български извадки и резултатите от оригиналната скала върху немски извадки. Върху три независими български извадки с общ брой на изследваните лица 175 души (по пол разпределението е 52% – жени и 48% – мъже) беше изчислен коефициент за надеждност-съгласуваност Cronbach's Alpha равен на **0,79**, който е по-малък от докладваните от авторите на въпросника коефициенти, вариращи в диапазона от **0,82** до **0,93**. Проверките за конструктната валидност на този етап също не бяха категорични – действително са констатирани отрицателни корелации на „генерализираната самоефикасност“ с конструкта „дисфункционална импулсивност“ (измерен с метода на А.Величков и М.Радославова (Величков, Радославова, 2005:11-21), както и позитивни корелации със скалата „удовлетвореност от живота“ (SWLS) на E.Diener (Diener et al., 1985:71-75). Установените връзки в предходното изследване обаче се оказаха недостатъчно силни. Факторното решение на българската скала също не беше убедително: вместо еднофакторна структура (каквато е авторската скала) беше получено двуфакторно решение както по метода на „Главните компоненти“, така и след ротация „Варимакс“ (Проданов, 2016:461-472). Разбира се, малкият брой на изследваните лица е една от вероятните причини за тези първоначални изводи. Това наложи да се разшири изследването. Подолу са отразени значително по-убедителните резултати, получени върху по-голям брой изследвани лица от четири отделни независими български извадки.

2.2. Изследвани извадки

Групата от лицата, осъдени на пробация за шофиране след употреба на алкохол, е от 38 души („рисковата група“) – всички от една областна пробационна служба. Средната им възраст е приблизително 40 г., варираща от 25

Рисковото поведение през призмата на самоефикасността

до 67 години. Разпределението по пол е следното: 8 от всички са жени (21%), а 30 – мъже (79%). Изследването е проведено групово, при условията на информирано съгласие и анонимност за личните данни, освен за възраст и пол. Данните са от 2016 г. Изследваните попълниха въпросника за употреба на алкохол и скалата за „генерализирана самоефикасност” (GSES).

Психометричният анализ на въпросника за генерализираната самоефикасност (GSES) е направен върху данни от четири независими извадки с общ брой 213 изследвани лица. Разпределението по пол е сравнително балансирано – 99 са жените (47%) и 114 – мъжете (53%). Възрастта варира от 18 до 70 години, като средната възраст е около 32 години. Това показва, че преобладават лицата в младежка и зряла възраст.

2.3. Резултати

Получените в изследването данни са обработени с версия на статистическата програма SPSS. Използвани са следните статистически методи: дескриптивен анализ, сравнителен анализ и факторен анализ.

2.3.1. Мотивация за употреба на алкохол за „рисковата група” (осъдените на пробация за шофиране в нетрезво състояние)

Резултатите от дескриптивния анализ на „рисковата група” са отразени в Таблица №1.

Таблица №1

Средни стойности и стандартни отклонения по трите основни „триади” мотиви от въпросника за мотивация за алкохолна употреба – „рискова група”

Мотиви	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
социално психологични	38	3,00	43,00	23,1316	11,79824
личностни	38	1,00	45,00	23,7105	13,53056
патологични	38	,00	37,00	16,0000	11,59450
сумарен резултат	38	4,00	121,00	62,8421	34,65547
Valid N (listwise)	38				

Средните стойности показват, че в мотивационния профил на хората от „рисковата група” доминира триадата на личностните мотиви. Личностната мотивация включва трите групи мотиви, свързани със стремеж към преживяване на еуфория и удоволствие, търсене на стимулация и хиперактивация, за да се излезе от скуката, безделието, душевната „пустота” или да се увеличи ефективността на поведението и най-накрая – от желание да се неутрализират

негативни емоционални състояния като напрежение, тревожност, страх. Що се отнася до третата група мотиви – патологичните, то може да се направи извод, че те също имат значителна роля в мотивационния профил, независимо от третото си място в подреждането. Всъщност подобен тип профил, според автора на метода – Завялов, имат хората с алкохолен проблем, т.е. тези, които не могат рационално да контролират употребата на спиртни напитки. Не е изключено някои от лицата от „рисковата група” да са формирали вече алкохолна зависимост, което може да се предположи за тези с високи стойности по „патологичната триада”. Доминирането на личностните мотиви може да е индикатор за психологична зависимост от алкохола. Това означава, че употребата (и злоупотребата) с него е придобила висока значимост и оказва сериозно влияние върху начина им на живот. Общата средна стойност по трите триади също е много показателна за тези изводи. В предходни изследвания е определен условен „праг”, разграничаващ групата на хората, употребяващи алкохол в умерена степен и посещаващи терапевтична група на АА (анонимни алкохолици). Този праг е 35 точки за общия бал от въпросника. Под този праг попадат 91% от социалноадаптирани и контролиращи пиенето си индивиди, докато над този бал получават около 90% от проблемните и зависимите от алкохола (Проданов, 2005). Както се вижда, средната стойност на „рисковата група”, получена в изследването, е около 63 точки, което значително надхвърля установения в предишно изследване „праг”.

2.3.2. Психометрични качества на скалата за „генерализираната самоефикасност” (GSE)

Преди да се направи сравнителния анализ между „рисковата група” и останалите извадки, ще бъдат представени последните резултати за психометричните стойности на българската скала за оценка на „генерализираната самоефикасност” (GSES).

Средната аритметична стойност на предложената българска версия на GSES в настоящето изследване е $M_x = 2,97$, което е изключително близо до средната стойност, съобщена от авторите – $M_x = 2,93$, която е получена върху значително по-голяма немска извадка. Що се отнася до критерия за вътрешна консистентност – **Cronbach's Alpha е 0,88**. Това е стойност, която е съвсем близо до горното равнище на съобщения диапазон от различни изследвания. В Таблица №2 и Таблица №3 са отразени част от резултатите от проведения факторен анализ на айтемите от въпросника след последните данни от 213 изследвани лица.

Таблица №2

Адекватност на данните за извършване на факторен анализ

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,916
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	797,193
	df	45
	Sig.	,000

Коефициентът Kaiser-Meyer-Olkin показва висока степен на адекватност на данните за извършване на факторния анализ (минималните изисквания са 0,60). Факторната структура на въпросника при критерий за Eigenvalues не по-малко от 1,00 обхваща един фактор, обясняващ повече от 48% от вариациите на получените данни. Това е статистическо доказателство за едномерната структура на използваната българска редакция на въпросника GSES. Това факторно решение съответства на концепцията на авторите. Освен това всички айтеми от въпросника имат „тегла” по-големи от 0,5. Най-ниската стойност е 0,561 (айтем №7), а най-голямо „тегло” има айтем №1 – 0,769.

Таблица №3

Факторно решение, получено по метода на „Главните компоненти”

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4,835	48,353	48,353	4,835	48,353	48,353
2	,943	9,427	57,780			
3	,705	7,048	64,828			
4	,666	6,662	71,490			
5	,616	6,157	77,647			
6	,581	5,811	83,458			
7	,487	4,869	88,327			
8	,448	4,475	92,802			
9	,372	3,722	96,524			
10	,348	3,476	100,000			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

2.3.3. Сравнителен анализ на различията по променливата „генерализирана самоефикасност” между „рисковата група” и условната „нормативна група”

За да се провери хипотезата за значението на самоефикасността за решението, което вземат индивидите от рисковата група, е извършен непараметричен статистически тест Mann-Whitney. Предвид значителната разлика между броя на изследваните лица от двете сравнявани групи, както и нееквивалентните разпределения на данните, този непараметричен тест е по-релевантен от използването на t – критерия на Студент. Получените данни за средните стойности по скалата GSE са съответно: M_x за нормативната група е равно на **3,11**, докато M_x за рисковата група е **2,32**.

Резултатите от непараметричния сравнителен анализ показват, че хората, които са осъдени на пробация за управление на автомобил след употреба на алкохол (рисковата група), имат по-ниска генерализирана самоефикасност в сравнения с групата на тези, които не са осъждани за шофиране в нетрезво състояние, и разликата между двете извадки по този конструкт е статистически значима. Резултатите от сравнителния непараметричен анализ са отразени в Таблица №5.

Таблица №4

Сравнителен непараметричен анализ за различията между средните стойности на нормативната група и „рисковата група”

променлива	група	N	Mean Rank	Sum of Ranks
Общ бал		175	118,42	20 723,00
нормативна GSE				
	рискова	38	54,42	2068,00
	общо	213		

Статистики	Променлива: Общ бал по GSE
Mann-Whitney U	1327,00
Wilcoxon W	2068,00
Z	- 5,812
Asympt. Sig.	0,000

3. Интерпретация на резултатите

Получените резултати за мотивационния профил на индивидите от т.нар. „рискова група” показва висока степен на личностна значимост на алкохола като психоактивна субстанция, което определя и значителната зависимост на поведението им от нея. Освен това в повечето случаи хората от референтното обкръжение принадлежат към „алкохолна компания” от приятели, които дефинират субективна норма, благоприятстваща алкохолната употреба. Прилагайки модела на „планираното поведение”, може да допълним този негативен контекст с ниската самоефикасност на изследваните от рисковата група. Това прави експлицитен извода, че тези хора употребяват алкохол сравнително често и в много ситуации. Ниската самоефикасност води до липсата на чувство за контрол върху поведението, което като бумеранг причинява влошаване на ситуацията. Вероятно става дума за спираловидна зависимост между факторите, обуславящи „алкохолния избор”, и последващите поведенчески отклонения.

Рисковото поведение като шофирането в нетрезво състояние е съпътстващо алкохолната употреба поведение. При оценка на неговата детерминация трябва да се отчита състоянието на опиянение, което значително редуцира възможностите за рационално решение. Очевидно то има в много голяма степен импулсивна природа, което означава, че поведенческият контрол върху ситуацията е силно ограничен. При такъв извод единственият начин да се предпази дадения индивид е да му се отнеме физическата възможност да седне зад волана в такова състояние. Ниската самоефикасност на хората от рисковата група може да се обясни и с редица неблагоприятни последици от тяхното алкохолно поведение, които не се изчерпват единствено с шофирането в нетрезво състояние и последвалите от това санкции и други негативни ефекти (например причиняване на пътнотранспортно произшествие). Следователно базисният проблем е да се проведе терапия, която да въздейства на хората от рисковата група в посока към пълно въздържание от алкохолна употреба. Тази терапия е добре да включва дейности във всички посоки – формиране на нагласи за трезвеност, създаване на „субективна норма”, стимулираща въздържание и възстановяване на чувството за поведенчески контрол. Що се отнася до промяна в законодателството, би могло да се помисли за трайно отнемане на правоспособност за управление на моторно превозно средство при тази група хора, освен ако те напълно не се откажат от употребата на психоактивни вещества. Това обаче поставя въпроса за възможностите за контрол в подобна ситуация, както и вероятността санкциите да имат обратен ефект в тези случаи, както много често се случва.

Литература:

1. Madzharov, E. Psihologicheski portreti na osudeni na probatsiya. Siela, Sofia, 2009.
2. Prodanov, M. Motivatsiya za upotreba na alcohol // *Sbornik nauchni dokladi – tretii natsionalen kongres po psihologiya*, 2005, Sofia.
3. Prodanov, M. Generaliziranata samoefikasnost – mit ili realnost. In: *Sbornik „Inovatsii i kompetentnosti v obrazovaniето”*, 2016, Plovdiv: UI „P. Hilendarski”, p. 461-472.
4. Velichkov, A., Radoslavova, M. Method for assessment of mental instability and sensation seeking. In: M. Radoslavova, A. Velichkov, *Methods of psychodiagnostics*, 2005, Sofia: „Pandora-Prim”.
5. Zavyalov, V. Motivatsiya potrebleniya alkogolya u bolnyh alkogolizmom i zdorovyh // *Psihologicheskiy zhurnal*, 1986, 7(5), p.102-111.
6. Ajzen, I. The Theory of Planned Behavior // *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 1991, 50(2), p.179-211.
7. Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, J., & Griffin, S. The satisfaction with life scale // *Journal of Personality Assessment*, 1985, 49(1), p.71-75.
8. Keough, K., Zimbardo, Ph., & Boyd, J. Who’s Smoking, Drinking, and Using Drugs? Time Perspective as a Predictor of Substance Use // *Basic and Applied Social Psychology*, 1999, 21(2), p.149-164.
9. Schwarzer, R., Jerusalem, M. Generalized Self-Efficacy scale. In: J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston, *Measures in health psychology: a user’s portfolio. Causal and control beliefs*, Windsor, UK: NFER-NELSON.
10. Zimbardo, Ph., Keough, K., & Boyd, J. Present Time Perspective as a Predictor of Risky Driving // *Personality and Individual Differences*, 1997, 23, 1007-1023

**ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ, РАЗВИТИЕ НА ХОЛИСТИЧНИ УМЕНИЯ
И ПСИХОПРОФИЛАКТИКА НА ДЕТСКОТО РАЗВИТИЕ
В НАЧАЛЕН ЕТАП НА ОБУЧЕНИЕ**

проф. д-р Мария Алексиева
Бургаски свободен университет

**INDIVIDUALIZATION, DEVELOPMENT OF HOLESTIC SKILLS AND
PSYCHOPROPHYLAКCY OF CHILD DEVELOPMENT
IN PRIMARY SCHOOL**

Prof. Maria Aleksieva PhD
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: В публикацията се поставя акцент върху три важни аспекта от организацията и реализацията на педагогическите взаимодействия в началното училище: индивидуализация, формиране и развитие на холистични умения и психопрофилактика на детското развитие в начален етап на обучение. Индивидуализацията на педагогическите взаимодействия в началното училище се разглежда като процес, в който и към учителя, и към ученика се предявяват високи очаквания. Холистичните умения са свързани с цялостната реализация на личността в хода на нейното развитие. Психопрофилактиката е свързана с общата превенция за опазване на психичното здраве на децата.

Ключови думи: *индивидуализация, холистични умения, развитие, психопрофилактика, психично здраве, начално училище, педагогически взаимодействия*

ABSTRACT: The publication focuses on three important aspects of the organization and realization of pedagogical interactions in elementary school: individualization, formation and development of holistic skills and psychoprophylaxis of child development in the initial stage of training. The individualisation of pedagogical interactions in elementary school is seen as a process in which both the teacher and the student have high expectations. Holistic skills are related to the overall realization of the personality in the course of its development. Psychoprophylaxis is related to general prevention for the protection of children's mental health.

Keywords: *Individualisation, Holistic Skills, Development, Psychoprophylaxis, Mental Health, Primary School, Pedagogical Interactions*

Индивидуализацията на педагогическите взаимодействия в началното училище се разглежда като процес, в който и към учителя, и към ученика се предявяват високи очаквания. Спрямо малките ученици очакванията са свързани с познавателна активност, познавателни интереси и академични резултати, които отговарят на познавателните възможности на всеки ученик. Спрямо учителя едно от очакванията е преподаване, което се основава на детайлно

познаване и разбиране на нуждите на всяко дете и неговите холистични умения.

По отношение на индивидуализацията на педагогическите взаимодействия много поучително и цялостно е казаното от Мария Монтесори: „*Детето е строителят на една неповторима човешка индивидуалност. То взаимодейства със заобикалящия го свят с решителност и любознателност, и е водено от своята вътрешна творческа сила. Човешките същества имат вродени способности и стремежи да оформят индивидуалност, която да възприема и изживява света по начин, който е различен от всеки друг. Ето защо ние имаме нужда от самостоятелност и сигурност, за да развием напълно собствения си потенциал. Всички ние носим семенцата на потенциалната си еволюция и най-високите си стремежи в сърцата си. Целта на образованието е да се грижи за покълването и порастването на тези семена.*” [15, с.13]

Холистичните умения са свързани с цялостната реализация на личността в хода на нейното развитие. В началното училище акцентът в организацията на педагогическите взаимодействия в контекста на формиране и развитие на холистични умения е поставен върху „цялостния живот на детето”, както и върху начина, по който новите потребности се отразяват на развитието, живота, чувствата и социализацията на малкия ученик. Това е свързано с физическия, умствения и чисто битовия статус, с комуникативните, емоционалните, социалните и когнитивните умения, както и с разбирането и тълкуването на заобикалящия детето свят и неговото ситуиране в него. Постиженията на децата се разглеждат и тълкуват като резултат от съчетаването на личен опит и умения, които се формират и развиват в хода на образователния процес в началното училище.

Терминът „*холистично*” произлиза от гръцката дума „*холос*”, което означава цял, завършен, развит, многостранен. Става дума за човешката цялост като физика и душевност в единния им комплекс и вътрешна сложност. [14]

В съвременното общество по въпросите, свързани с отглеждането, възпитанието и обучението на децата се наблюдава многообразие от гледни точки за всички аспекти на детското развитие, които често са неразработени цялостно и дори противоречиви една на друга. [1, 9, 14, 17] Много от тях могат да бъдат оценени единствено в специфичен контекст. Дават се съвети за това, как родителят или учителят да се справи с определено дете в дадена ситуация, но не дават проекция за цялостното развитие на детето. Усилията на учени и експерти би следвало да се обединят около въпроса „Как намесата на възрастните влияе върху здравето на децата; храненето на децата; психо-социалните им нужди; когнитивното им развитие; общуването; сексуалността; духовността; успехите в училище; емоционалното развитие; бъдещата им роля в семейството, общността и обществото?” Този подход Нико Ван Ауденховън и Р. Вазир [9] определят като холистичен. Те мислят за детето в цялост, като за някой, който се нуждае от грижа и внимание тук и сега, а не

*Индивидуализация, развитие на холистични умения и
психопрофилактика на детското развитие в начален етап на обучение*

просто като за някой, на когото се гледа като на бъдеща инвестиция. Авторите въвеждат новия термин „*холистично развитие*”, което е от ключово значение за разгръщане на идеята за „*цялостно развитие*” на детето. Става дума, че възрастните (учители и родители) трябва да се интересуват от „*цялостният живот на детето*”, както и от ефекта на въздействието на новите предизвикателства на живота и начина, по който те се отразяват на развитието, живота, чувствата и социализацията на детето. Това е свързано с физическия, хранителния и умствения статус, социалните и когнитивните умения, както и разбирането на заобикалящия свят.

Авторите наблягат на това, тъй като забелязват, че развитието на децата се измерва все повече чрез тяхното физическо здраве, успех в училище и бъдещата роля като „продуктивни” възрастни. Психосоциалното, както и духовното развитие на децата, като че ли все повече убягват от вниманието на възрастните.

Според Рон Милър от холистична гледна точка основната цел на образованието е ориентирана към емоционално подпомагане и развитие на интересите на учениците към света като успоредно с това се развиват и умения за непреднамерено изследване и критично мислене. Формирани и развити, тези качества помагат на „*холистично образованите хора*” да живеят така, че да възприемат средата и света около тях цялостно, да мислят и да работят творчески, да са ангажирани с подобряване на качеството на живота.

Акцентът върху развитието на холистични умения е изключително добре формулиран в Концепцията за нов Закон за предучилищното и училищно образование (*Законът влезе в сила от 01.08.2016*): „*В новата образователна институция детето придобива: нагласи за сътрудничество; нагласи за саморазвитие и самоконтрол; умения за критическо мислене; предприемчивост и инициативност; умения за решаване на конфликти; умения за вземане на решения; умения за работа в екип; комуникативни умения; умения да събира и обработва информация; умения за валидиране на информацията в интернет; отговорно отношение към ученето и мотивация за учене през целия живот; чувство за принадлежност и общностен интегритет.*”

За постигане на успех в конкретна познавателна дейност е важно учениците в началното училище да са придобили „общоучебни умения и навици” [11, с.65] разбирани и вътрешно диференцирани в групи: „*информационни* (четене и писане); *интелектуални* (активна мисловна дейност, целенасочено наблюдение на обекти, явления и процеси, ясно и точно изразяване на определена мисъл); *организационни* (организация на работното място, работа с книга, саморефлексия, самоконтрол, самопроверка, самооценка, работа в сътрудничество). [13, с.65-66] Освен общоучебните умения и навици в състава на холистичните умения трябва да бъдат включени социалните и емоционалните умения, уменията за комуникация, манталитет и култура, интуиция.

Изключително важна част във формирането и развитието на холистични умения е изграждането на съответствие между желаните цели и вътрешната нагласа. Вътрешната нагласа е в по-голямата си част несъзнавана и от нея зависи в голяма степен дали детето ще постигне целите си. С вътрешната нагласа са свързани ценностите (съзнавани и несъзнавани), желанията, мотивацията и всички ресурси и творческа енергия, които са в основата на постигането на нещо ново.

Предпоставка за формиране и развитие на холистичните умения на детето в началното училище е организирането на личностно ориентиран образователен процес и учебна среда, която дава възможност за постигане на високи академични резултати на база:

- индивидуални особености на децата и техния стил на учене;
- уважение към културните и етническите различия;
- индивидуално, формиращо оценяване на учениците;
- холистични умения.

Класната стая е място, където децата прекарват по-голяма част от времето си и предполага индивидуален подход към всяко дете, зачитане на неговите усилия и способности, на уникалния му начин на учене.

Разбирането е основният елемент на сложния процес на ученето. Учителите, които споделят тази гледна точка, поставят ученика в центъра на ученето. Те се стремят да създават учеща учебна среда, която подпомага децата в усвояването на знания, формиране на общоучебни умения и компетенции, натрупване и споделяне на опит, идеи, преживявания, проблеми, вземане на решения. Учителите насърчават учениците да съпреживяват процеса на откриване на света, който ги заобикаля, предоставят им възможност да задават въпроси и да търсят свои отговори, както и да се вглеждат и осмислят детайлите от ежедневието си.

Тази „нова” организация на класната стая, която се отнася с респект и приема различието на всяко дете като изключителна ценност, е залог за разнообразен и интересен учебен процес. Позитивната среда в класна стая създава условия за изграждане на отношения на уважение и толерантност между децата, което подпомага процеса на интеграция на децата от уязвими малцинствени групи и особено от ромски семейства. [29]

Класната стая, в която учителят стимулира децата да разбират света, да не се притесняват, че не винаги всичко им е ясно, да търсят отговори на своите въпроси, е класна стая, която зачита уникалността и ценността на всяко дете, независимо от неговия произход, социална принадлежност, стил на учене и т.н.

Ориентацията към удовлетворяване не само на интелектуалните, а и на социалните и на емоционалните потребности на малките ученици се налага както от динамиката на детското развитие, която предполага конкретни изисквания към структурирането на педагогическото взаимодействие в широките му измерения, така и от резултатите на множество съвременни изслед-

*Индивидуализация, развитие на холистични умения и
психопрофилактика на детското развитие в начален етап на обучение*

вания, които доказват значимостта на социалните и емоционалните умения и компетентности за успешна житейска реализация.

Разгръщащите се динамични процеси на реструктуриране в различни сфери на общественото развитие извеждат следните приоритети в образователната практика:

- *Въвеждане на гражданско образование* – произтича от съвременните обществени очаквания и претенции към образованието и необходимостта от: формиране и развитие на практически нагласи и умения в жизненоважните сфери на междуличностните отношения и отношенията в семейството, училището, малката общност, държавата; обучение в познаване и зачитане на основните човешки права; наблягане на личностното и моралното развитие на подрастващите, на саморазвитието и себеутвърждаването в рамките на взаимодействието с другите хора.

- *Разширяване на чуждоезиковото обучение* – налага се от „отварянето“ на образованието към други образователни системи и практики, а също и от необходимостта за уеднаквяване на изискванията в рамките на Европейското образователно пространство.

- *Интегриране на информационните и комуникационните технологии.* Напредъкът на информационните технологии не може да остане извън училището. Въвеждането им като нови идеи за процесите на обучение ще доведе до възможността учениците да се научат да се справят с големия поток от информация, ще възпита у тях критичен дух, необходим за систематизиране на определено количество информация и за отделяне на полезната част от нея. Не на последно място, в един по-широк план информационните и комуникационните технологии могат да предложат на всеки средство за неформално образование и да станат една от най-важните обменни системи на учещото се общество, в което различните степени на образователния процес са преосмислени.

- *Преосмисляне на определеното от сегашните учебници и учебни програми съдържание*, с цел премахване на информационната претовареност и академизъм и ориентация към формиране на повече практически умения и компетентности.

Тези образователни тенденции имат своето място и в новия закон за училищно и предучилищно образование и предполагат промяна в приоритетите и дейността на учителя и на ученика. Най-общо промяната се проектира в следните аспекти:

За ученика: Превръщане на детето ученик в център на педагогическото взаимодействие. Това дава възможност за активно участие в учебно-възпитателния процес, непосредственост при осъществяване на взаимодействията в различните поднива, вариативност на детските решения и отговори, богатство на емоционалните реакции и др.

За учителя:

Зачитане на многообразието и особеностите на детската индивидуалност. Общозвестно е, че началният училищен етап е богат на промени, натрупвания и новообразувания за малките ученици, като се започне от смяната на основния тип дейност – играта и ученето и се стигне до промените, настъпващи в края на етапа, свързани с навлизането в пубертета. В този училищен етап на обучение от началния учител се очаква да познава целия спектър от своеобразия и специфични особености (възрастови, индивидуални, личностни) на малките ученици. Нещо повече, да „приведе“ учебното съдържание по преподаваните в началното училище дисциплини към тези своеобразия и особености, така че да мотивира, да стимулира и активира познавателните интереси на децата ученици.

Приемане на детето ученик като активен участник в образователния процес и организиране на съвместната дейност като процес на взаимодействие, а не като процес на въздействие върху него. Известно е, че строгите изисквания, предписания и образци намаляват оригиналността, непосредствеността и вариативността на детските решения и постъпки.

Добро познаване и „извеждане“ на силните страни на детето ученик. Предполага вниманието да се фокусира върху достойнствата на детето, върху наличните знания и умения.

Поддържане на увереност у децата, че са значими и ценени участници в процеса на учене. Чувството за лична ценност у децата предполага наличието на отзивчива и учеща среда, която удовлетворява интересите и потребностите на малките ученици; която активизира познавателното им любопитство и предизвиква интерес; която създава сигурност и емоционален комфорт. Вместо страх от неуспехите, учителят би трябвало да предлага конструктивни средства за преживяване и превъзможване на тревожността. Поддържането на положителна самооценка у децата впоследствие корелира с такива характеристики като любознателност, заинтересованост, упоритост при преодоляване на трудности, независимост при вземане на решения и др.

Осигуряване правото на избор – за изява и за дейност.

Навременна индивидуална корекционна дейност. Началните учители е необходимо да отчитат факта, че докато се осъществяват процесите на възприемането и осмислянето на учебното съдържание, грешката е абсолютно допустима. По-нататък е необходимо работата на всеки ученик да бъде следена, за да се идентифицират грешките, навременно да се коригират, без да се натрупват или затвърдяват. [4, с.96-99]

Учещата учебна среда, в която се формират и моделират холестични умения, включва:

- книги, списания за различни страни, дрехи, игри, играчки, културни различия, които отразяват културното и етническото многообразие на учениците в класната стая;
- табла с поговорки и пословици;

Индивидуализация, развитие на холистични умения и психопрофилактика на детското развитие в начален етап на обучение

- табла и албуми със снимки на различни културни черти и хора с различия във физиката си;
- средата е „изписана” така, че учениците могат и неформално да се оgramотяват;
- музика от различни култури и стилове;
- индивидуални места и учебни центрове (наука, четене, писане, математика, изкуства и други), място за допълнителна информация;
- специални пространства в класната стая и в коридорите, които да позволяват равнопоставеност при взаимодействие;
- място за утринна среща. [26]

Съвременните деца, независимо от това къде живеят, трябва да се изправят пред промените: социални, политически, в околната среда, в науката, технологиите и индустрията, които оказват влияние върху пазара на труда и начина на живот на тях и семействата им. Именно затова е необходимо прилагането на индивидуален подход и насърчаването и развитието на умения, които ще са необходими на децата в бързо променящата се действителност като например:

- да посрещат промяната и да оказват влияние върху нея;
- да мислят критично и да правят избор;
- да откриват и решават проблеми;
- да бъдат творци с развито въображение и находчивост;
- да се грижат за общността, страната, околната среда.

Индивидуалният подход към децата в началното училище позволява те да растат и да се развиват съобразно собствения си темп. Учителят подрежда и планира пространството и дейностите в класната стая така, че да отговорят на равнището на развитие на всяко дете. Малките ученици работят самостоятелно или в малки групи, а педагогът направлява дейността. Този процес ще им помогне да се научат да правят избор, да развиват собствени интереси и умения. Учителите трябва да възпитават любознателност у децата; да развиват способността за решаване на проблеми; общуването с околната среда и стремеж към постигане на личните цели.

Педагогът трябва да притежава дълбоки познания за развитието на детето и да осигурява познавателни материали. Неговата роля е и поставянето на подходящи цели за отделните деца и за класа като цяло, отговарящи на интересите на децата, уважение към индивидуалните им сили и потребности, поддържане на естествената им наблюдателност и създаване на благоприятни условия за съвместно учене.

трябва да се съобразяват с три основни процеса на развитие:

- Как учат децата?
- Как те учат в своята възрастова група?
- Индивидуалният стил на учене и личност на всяко дете в класа.

Началните учители организират и индивидуализират учебния процес на базата на своето разбиране за тези три процеса. Те не трябва да забравят, че всяко дете е уникален индивид, продукт на култура, семейство, среда, здраве, темперамент и специфична индивидуалност.

Индивидуализацията съчетава етапа на развитие, силите и потребностите на всяко дете със схващанията и планирането от страна на педагогическия екип. Когато това стане, учениците се чувстват добре, засилва се тяхната компетентност и самоуважение. Този подход към научаването изгражда деца, които са готови да поемат нови предизвикателства.

Училищният модел на пасивно изучаване на факти и изложението им от учителя извън контекста на реалния живот не е достатъчен да подготви учениците за предизвикателствата на времето. Разрешаването на комплексни проблеми изисква учениците да притежават фундаментални умения – групова/екипна работа, разрешаване на проблеми, умения за проучване и анализ на информация, умения за управление на времето, синтезиране на информацията, използване на модерни техники и технологии. С тази комбинация от умения учениците стават водещи в процеса на учене, напътствани и подпомогнати от опитен учител. В този смисъл, потребността от образование, което да се приспособи към изискванията на променящия се свят, е причината, поради която *тематичното учене* добива голяма популярност. [27, с.220-226]

Тематичното обучение позволява на учителя да организира учебното съдържание около теми, задачи или основни въпроси, които децата намират за интересни. [25] То предлага друг начин да се представи съдържанието на учебната програма, различен от обучението на базата само на една дисциплина. То е интердисциплинарно, какъвто е и животът и ситуациите, които той ни предлага. Този факт е от голямо значение за децата, когато им се даде за решаване една „истинска“ задача или нова идея за изследване.

Идеята за поставянето на интересите на децата в центъра на обучението при разработване на тематично изследване или проект осигурява мотивирането на децата и активното им участие в ученето. Повечето деца обичат проекти, които отговарят на интересите им, за разлика от „скупните“ страници на учебниците им. При планиране на тематична единица за изследване учителят трябва да има предвид следните въпроси:

Разработваните теми в отговор на въпросите на учениците ли са?

Стимулират ли абстрактното и творческо мислене?

Може ли избраната тема да бъде организирана по начини, които да позволяват много нива на участие и предизвикателства така, че всяко дете да постигне успех?

Ще трябва ли учениците да черпят от основни академични умения, за да внедрят проектите, включени в тематичното изследване?

Ще има ли възможност за социално сътрудничество и отговорности, докато децата работят върху проекта?

Индивидуализация, развитие на холистични умения и психопрофилактика на детското развитие в начален етап на обучение

Ще имат ли децата възможности да увеличат познанията си и опита си за предмети, хора и събития в света около тях?

Отразяват ли проектите опитите на децата да изградят собствено разбиране и тълкуване на нова информация?

Съществуват три основни елемента на тематично обучение. Те са: *планиране, мини уроци и съвместно учене*. [27, с. 221-223]

Планиране

Избирането на тема е първата стъпка при планирането на тематичната единица. Изборът трябва да се основава върху общите цели на учебната програма и интересите, нуждите и опита на децата, както и на наличните източници и материали, които помагат за осъществяване на ученето. Необходимо е темата да е подходяща за нивото на развитие на децата. Да не се забравя, че най-абстрактните теми или понятия може да се окажат лесни за тематичен подход, тъй като те дават възможност за по-голяма гъвкавост и насърчават по-разнообразни мисловни процеси.

След като веднъж темата е избрана, учителят и учениците трябва да „изплетат паяжина“ чрез брейнсторминг върху идеите, свързани с темата. Като започне с темата в центъра, учителят трябва да записва реакциите на децата върху паяжината, като ги подрежда според общите им черти.

Процесът на „изплитане“ на паяжината минава през следните етапи:

1. Определя се темата, която ще се изследва. Темата се написва в средата на лист хартия на статив или на черната дъска.
2. Включват се учениците в брейнсторминг за предлагане на ключови думи, свързани с темата.
3. Записват се предложените думи и се свързват с темата. Прави се опит да се подредят думите под подходящи заглавия.
4. Паяжината се пренася върху голям лист хартия и се поставя на видно място така, че учениците да могат да я използват при нужда от време на време.

Използвайки паяжината на учебната програма, учителят може да организира и документира последователността на понятията, които трябва да се изучат, и прави списък на подходящи дейности, източници и материали, учебни екскурзии и гост-говорители за всяка област. Трябва внимателно да се обмисли последователността на уроците така, че ученето да се гради върху стари знания и познавателен опит на учениците и да отговаря на възрастта на децата. Учебните дейности са в основата на една интегрирана тематична единица. Имайки предвид целите на тематичната единица, учителят трябва да планира подходящи учебни дейности. Учебният опит не трябва да се разглежда в изолация. Целта на тематичната единица е да развие силна връзка между дейностите и областите на учебно съдържание.

Тематичното учене прави обучението по-значимо и резултатно, отколкото другите традиционни подходи, тъй като съдържанието е представено във вид, който се среща в реалния живот.

Мини уроци

Мини уроците осигуряват необходимата мотивация на учениците, тяхното активизиране, насърчаване и стимулиране при овладяването на знания и умения по време на тематичната работа. Те са кратки, въвеждат в темата чрез предизвикване любопитството и интересите на учениците. Често по време на мини урока се налага да се разясняват понятия, да се направят инструкции за изпълнението на дадена задача, като това по възможност се прави с активното участие на учениците.

Съвместно учене

Съвместното учене е метод на обучение, при който учениците работят заедно на малки групи за постигане на обща цел. Целта може да е решаване на задача, да се проучи спорен проблем или да се упражни умение, което е пряко свързано с тема, която учениците учат.

Някои насоки за съвместно учене:

Увереност, че децата работят в хетерогенни, общи групи по време на работата по темата .

Предвиждане на достатъчно време за съвместно планиране. Включване на различни стратегии.

Рационално използване на възможностите на „Мозъчната атака” и обmena на идеи.

Разработване на очаквания за различни области на съдържание в границите на равнището на детското развитие, което осигурява успех за всички ученици.

Използването на тематично обучение позволява на учителите да диференцират учебното съдържание, така че да не преподават на една избрана група ученици, които изцяло отговарят на степента и възрастта, определена от учебната програма. Те използват разнообразие от учебни подходи, променят учебното съдържание, използват неформално учебно съдържание, за да засилят формалното обучение, да окуражават учениците, да разширят обучението си чрез извънкласни дейности и домашни задачи.

Няколко важни акцента, свързани с прилагане на тематичното учене, които началните учители трябва да знаят:

1. Прилагане на метода „мозъчна атака” – при използване на този метод е необходимо предлаганите думи/термини да се съотнасят към съответните тематични области.

2. Учителят и учениците съвместно определят крайните продукти, които ще бъдат изработени във всяка тематична област (доклад, таблица, песен, стихотворение, разказ, картина, диаграма, колаж и други).

3. В групата могат да се използват ролите от кооперативното учене.

*Индивидуализация, развитие на холистични умения и
психопрофилактика на детското развитие в начален етап на обучение*

4. При представяне на крайните продукти учителят формира у децата/учениците умения за положителен коментар и градивна критика.

5. Крайните продукти могат да се използват в учебния процес като средство за изпълнение на други учебни задачи (доклад – редакция; песен – танц; картина – приказка/съчинение; диаграма – съставяне на задача).

Индивидуализацията не е индивидуално обучение на всяко дете в изолирана среда.

Психопрофилактиката е друго важно направление в контекста на началната училищна педагогика, което тепърва ще се развива. Необходимостта от поставяне на акцент върху психопрофилактика на детското развитие е свързана с общата превенция за опазване на психичното здраве на децата. Това налага включване на набор от мерки и предписания, които обезпечават психичното здраве и помагат за предотвратяване на лични кризи, на кризи, свързани с процеса на учене и общуване в рамките на училищната среда и за предотвратяване на появата и разпространението на нервни и психически заболявания. Изпълнението на психопрофилактичните дейности изисква специална подготовка и опит в областта на клиничната (медицинска) психология, психиатрия и психотерапия. Това е особено важно, като се има предвид тясната връзка на физическото и психическото здраве: психическото състояние на детето се отразява на неговото физическо здраве и може да доведе до тежък емоционален стрес.

Психопрофилактиката на детското развитие в контекста на проекциите на училищната среда е свързана със създаване на подходящ психоклимат и формиране на психохигиена у малките ученици.

Психопрофилактика произлиза от гр. „психика” – душа и *prophylaktikos* – сигурност. Параметрите ѝ обхващат област на клиничната психология, която има за цел да осигури специализирана грижа за здрави хора, за предотвратяване на нервно-психиатрични и психосоматични заболявания, както и за облекчаване на остри психотравматични реакции. Методите на психопрофилактиката включват работа в центрове за консултиране, „горещи телефонни линии” и други организации, фокусирани върху психични грижи за здрави хора; масови проучвания за идентифициране на така наречените рискови групи и превантивна работа с тях; обществената осведоменост и т.н. Специални задачи на психопрофилактиката са: оказване на помощ на хора в кризисни ситуации, на семейството, на училището при работа с деца, подрастващи, млади семейства и т.н.

В този ред на мисли трябва да направим уговорката, че изложеното по-надолу в текста няма за задача да навлиза в „дебрите” на клиничната (медицинска) психология, психиатрия и психотерапия.

Използваме категорията „психопрофилактика” за изходна отправна точка за превантивна работа на учителя с учениците в начален етап на обучение. Търсим отговорите на следните въпроси:

Как учителят да помага на малките ученици да се адаптират по-лесно към училището, преодолявайки свои страхове от евентуален неуспех?

Как с помощта на подходящи текстове да помогне на децата:

- да превъзмогнат тъгата, която изпитват при загуба на домашен любимец или член на семейството;

- да управляват гнева чрез прилагане на подходящи техники за това; как да бъдат съпричастни (емпатийни), за да отговорят на нуждите на другия човек и да споделят неговите чувства;

- да разпознават и преживяват щастието като форма на духовна интелигентност;

- да формират самочувствие, защото доброто самочувствие е основен инструмент за постигане на емоционално равновесие;

- да бъдат позитивни, защото позитивната нагласа на съзнанието е сполучлив подход за общуване между хората и за улесняване на комуникацията;

- да преодоляват стеснителността/срамежливостта, защото това би ги лишило от участие в различни социални дейности и събития, от нови приятелства в училище или в квартала, където живеят;

- да се справят в критични ситуации или как да бъдат „резистентни“, защото справянето в критични ситуации дава възможност за разширяване на междуличностните отношения, по-добра способност за планиране и по-малка вероятност от изпадане в отчаяние;

- да бъдат търпеливи, защото днешните деца (вероятно заради голямото количество стимули, които ги заобикалят) не са много търпеливи. Ралф Уолдо Емерсън е написал, че всички трябва да възприемат ритъма на природата: „тайната ѝ се крие в търпението”. [18, 123];

- да бъдат дисциплинирани, защото според философа Х. А. Марина „... дисциплината ни спасява от спирането на сърцето. Позволява ни да постигаме далечни цели, които може би са в противоречие с желанията, които имаме в настоящето. Личната ни свобода може да е в разрез с чуждата свобода, затова е необходимо да приеме кодекс на циркулацията. Нуждаем се от мощна педагогика на свободата. Никой не е свободен, ако първо не се е подчинил на някаква дисциплина, по същия начин, по който никой не може да стане писател, ако преди това не е научил правилата на езика”. [18, 129] и др. важни социални и емоционални умения и човешки ценности.

В най-общ смисъл можем да обобщим, че психопрофилактиката се разглежда като система от идеи и дейности, насочени към превенция срещу появата на психични разстройства на личността и на поведението. Възможностите на началните учители в областта на психопрофилактиката са свързани със създаването на условия за успешен процес на социална адаптация на малките ученици, подобряване на психологическия климат в класната стая и в училището чрез създаване на подкрепяща и учеща среда, установяване на хуманни отношения с учениците и с техните родители, формиране на комуникативна култура, умения за предотвратяване на конфликти. Организирането и изпъл-

*Индивидуализация, развитие на холистични умения и
психопрофилактика на детското развитие в начален етап на обучение*

нението на всички дейности, свързани с опазване на психичното здраве на малките ученици поставя високи изисквания към професионалната и психологическата култура на учителя.

Психопрофилактиката в контекста на началната училищна реалност е тясно свързана с дейността както на психолога, така и на педагога за предотвратяване на нарушения в психическото и в личностното развитие на децата, в тяхното поведение, междуличностна комуникация и общуване. Тази дейност е тясно свързана с психологическото образование, целта на което е развитие на психологически компетенции (психологическа култура) у децата, педагозите и у родителите.

Литература:

1. DuFour & Eaker (1998): DuFour, R., & Eaker, R., Professional learning communities at work: Best practices for enhancing student achievement. Bloomington, IN: National Educational Service., 1998.
2. Aleksieva (2003): Aleksieva, M. Moeto dete stava uchenik, Irita, Kazanlyk, 2003.
3. Aleksieva (2006): Aleksieva, M. Vzaimodejstviiata „semejstvo-uchilishte”, Irita Print, Kazanlyk, 2006.
4. Aleksieva (2007): Aleksieva, M. Uchiteliat na malkiia uchenik, Irita, Kazanlyk, 2007.
5. Aleksieva (2015): Aleksieva, M. Podhodi kym ucheneto i kym nachina na organizirane na obuchenieto v konteksta na socialnite i na tehničeskite promeni, sp. Syvremenna humanitaristika, Gabrovo, 1/2015.
6. Aleksieva (2015): Aleksieva, M. Cennosti, tradicii i rituali v uchilishtnoto obrazovanie – sredotochie na minalo, nastoiashite i bydeshte, v: „Obshtestvo, pamet”, UI „Sv. Kl. Ohridski” S. 2015.
7. Amonashvili (1990): Amonashvili, Sh. Lichnostno-gumanistichnaia osnova pedagogicheskogo procesa, Universitetskoe, Moskva, 1990.
8. Amonashvili (1998): Amonashvili, Sh. Avtoritarno-imperativna nasochenost na obrazovatelniia proces, Kompas 1-2, Moskva, 1998.
9. Audenhovyn§Vazir (2007): Audenhovyn, N., Vazir, R. Novovyznikvashti potrebnosti na decata. Fondaciia „Svobodna i demokraticzna Bylgariia”. S., 2007.
10. Bejn (2005): Bejn K. Izgrazhdane na pozitivni naglasi v klasnata staita, Rykovodstvo za utrinna sreshita za pedagozi, Fondaciia „Programa „Stypka po Stypka”, Sofiia, 2005.
11. Vasileva (2002): Vasileva, E. Deteto v nachalnoto uchilishte, Prosveta, S., 2002.
12. Vasileva (2004): Vasileva, E. Syvremennoto nachalno uchilishte – realnost i predizvikatelstva, UI „Kl. Ohridski”, Sofiia, 2004.

13. Vasileva (2004): Vasileva, E. Urokyt v nachalnoto uchilishte, Sviat 2001, 2004.
14. Ganeva (2009): Ganeva, M. Decata v socialnata sistema na holistichniia kontekst, <https://detstvozadecata.wordpress.com>.
15. Giurova (2012): Giurova, V. Kachestvo na upravlението na preduchilishtnoto obrazovanie, v: sp. Obrazovanie i tehnologii, 3/2012, s.13.
16. Daskalova (2008): Daskalova, F. Psihopedagogika na rannoto detstvo, „D. Ubenova”, S., 2008.
17. Desev (1993): Desev, L. Psihologiiia na uchebniia proces, Centralen institut za usyvyrshenstvane na uchiteli, S. (1993).
18. Ernandes & Iavina (2013): Ernandes, G Dzh. Iavina Prikazki za shtastie, AMG Publishing, 2013.
19. Zhekova (1982): Zhekova, St. Profesiograma na nachalniia uchitel, S., 1982.
20. Zhekova i kol. (1981): Zhekova, St. i kol. Profesiograma na bylgarskiia uchitel (teoretichen model), S., 1981.
21. Zhekova, St. i kolektiv (1992): Zhekova, St. i kol. Problemi na profesionalniia trud i lichnostta na uchitelia (Vyvedenie v pedevtologiiata), UI „Novissima Verba”, Burgas, 1992.
22. Kunin (1971): Kunin Dzh. Kontrol chrez upravlениe na uroka.
23. Luskanova (2002): Luskanova, N. Vozniknoveniia shkol'noj dezartacii, v: „Shkol'nyi psiholog”, M., 12/2002.
24. Nikolaeva (2011): Nikolaeva, S. Menidzhmynt na klasa. Sofiia, 2011.
25. Obrazovatelyn modul „Individualizaciia na pedagogicheskite vzaimodejstviia” (2012): Individualizaciia na pedagogicheskite vzaimodejstviia, Fondaciia „Programa „Stypka po Stypka”, S., 2012.
26. Programa „Stypka po Stypka” za nachalnoto uchilishte (2000): Fondaciia „Programa „Stypka po Stypka”, Pyrva chast, S., 2000.
27. Programa „Stypka po Stypka” za nachalnoto uchilishte (2000): Fondaciia „Programa „Stypka po Stypka”, Vtora chast, S., 2000.
28. Stamatov (1998): Stamatov, R. Teoriiia na M. Hofman za razvitiето na empatiata, 1998.
29. Fondaciia „Programa „Stypka po stypka” (2003): Organizaciia na klasnata staiа, orientirana kym uchenika v multietnicheska sreda, Obrazovatelyn modul za nachalni uchiteli, Fondaciia „Programa „Stypka po stypka”, Sofiia, 2003.
30. Frojd (1992): Frojd, Z. Otyvd principa na udovolstviето. Sofiia: Nauka i izkustvo, 1992.

EFFECTIVE CROSS-CULTURAL COMMUNICATORS IN THE CLASSROOM

Assoc. Prof. Diana Popova, PhD
Burgas Free University

ЕФЕКТИВНА МЕЖДУКУЛТУРНА КОМУНИКАЦИЯ В КЛАСНАТА СТАЯ

доц. д-р Диана Попова
Бургаски свободен университет

ABSTRACT: The purpose of this paper is to suggest some guidelines regarding cultural differences for teachers who work in culturally diverse classrooms. Since the key to effective cross-cultural communication is knowledge of cultural specificities, the paper draws attention to some of the major factors that may hinder understanding in a multicultural educational environment. Being aware of the potential problems of this type of communication, allows educationists to make informed and conscious efforts to overcome them.

Key words: *culture, multiculturalism, cross-cultural communication, culturally diverse classrooms, global citizenship*

РЕЗИЮМЕ: Целта на тази статия е да предложи на учителите, които работят в мултикултурни класни стаи, някои насоки относно справянето с културното разнообразие. Тъй като ключът към ефективната междуккултурна комуникация е познаването на културните особености, статията насочва вниманието към някои от основните фактори, които могат да възпрепятстват разбирането в мултикултурна образователна среда. Осъзнавайки потенциалните проблеми на този тип комуникация, учителите могат целенасочено да се заемат с преодоляването им.

Ключови думи: *култура, мултикултурализъм, междуккултурна комуникация, културно разнообразие в класните стаи, глобално гражданство*

People and places have never before been so interdependent and interconnected as they are today, in the second decade of the 21st century. The unparalleled progress of communication technology and transnational mobility are the two main reasons for this phenomenon. This has resulted in the emergence of significant challenges related, but not limited, to the linguistic, cultural and racial diversity of societies. Culture, cultural differences, multiculturalism and cross-cultural communication and understanding have become the buzzwords of 21st century. With the fast steps of globalization and the unprecedented migration of people it seems that the cultural boundaries have been blurred. At least in the minds of globalists who believe that with the fall of walls (material and immaterial) between

people multiculturalism will thrive. But it is not surprising that people need to stick to their own culture and expect others to respect it. Mutual understanding and appreciation; exchange of best practices, cultural achievements and artifacts; and peaceful coexistence are theoretically possible. However, political, social, religious and other factors interfere with this ideal arrangement that could benefit the majority of people around the world.

Despite the many hindrances along the way to cross-cultural understanding, education and educationists cannot quit trying to educate young people to become better at multicultural communication. Because „... education in the 21st century is responsible for promoting in students knowledge, skills, and behaviours to value and function in their home place, ... and present to others the achievements of their community The reciprocal receipt of information from people of other cultures makes the notion of the global village seem less abstract” (Popova, 2007: 2). Education today is also responsible for promoting global citizenship which presupposes a broad understanding of humanity, awareness that the planet is everyman’s home and everyman’s responsibility.

An overview of global citizenship literature reveals that global citizenship is still a disputed concept and that different authors interpret it in different ways (Abdi & Shultz, 2008; Bennett, 2008; Carr & Porfilio, 2012; Hébert, 2010; Oxley & Morris, 2013). Despite the lack of unanimous agreement on what it means to be a global citizen, all agree that a global citizen should possess some, if not all, of the following characteristics, the list of which is not exhaustive:

- Respect for people from all races, religions, and cultures;
- Positive reception of diversity and varying perspectives;
- Belief that no culture is superior to any other;
- Willingness to resolve conflicts peacefully;
- Proactive steps to eradicate inequity and injustice.

Education focused on developing global citizenship should cultivate in students the above characteristics which will lead to creating a sense of belonging to a community much larger than the community of the home culture. Nowadays the classrooms in most European countries resemble the cultural diversity of societies. This is a challenge both for teachers and students. Students need to gain cultural competences in the host culture but their acquisition is a gradual process which requires observations, experiences and interactions with learners. According to Yvonne Pratt-Johnson (2006) there are six basic cultural differences that teachers may come across in a culturally diverse classroom: ways of knowing, ways of solving problems, ways of communicating non-verbally, ways of learning, ways of dealing with conflict, and ways of using symbols. These differences impact the way students learn and the way teachers should teach.

Ways of knowing

Cultural psychologists claim that, generally speaking, cultures fall into two large groups regarding patterns of thinking and perception. In some cultures a more analytic pattern prevails while in others, a more holistic pattern is demonstrated. Typical of the analytic pattern of cognition is taxonomic and rule-based categorization of objects, personal bias in causal attribution, and formal logic in reasoning. In contrast, holistic cognition is distinguished by thematic and family-resemblance-based categorization of objects, an emphasis on situational causes in attribution, and dialecticism (Nisbett, Peng, Choi, & Norenzayan, 2001).

Varnuum et al (2010: 9) claim that „Westerners tend to be more analytic and East Asians tend to be more holistic. ... Westerners are more independent and Easterners are more interdependent”. This is determined by the social orientation of the culture (independence vs. interdependence). According to Varnuum et al (2010: *ibid*) in cultures that support and encourage independent social orientation people are self-directed, autonomous and assertive. In cultures with interdependent social orientation people appreciate harmony, relatedness, and interdependence.

Ways of solving problems

Critical thinking and problem solving have gained importance in education these days. In order to develop them effectively, teachers should understand that these competences depend largely on students' cultural background. Thinking takes place within a specific cognitive schema which shapes how people search for information, process it, make assumptions, employ and apply principles when considering and resolving problems, and settle disputes. Cultures have different ways of solving problems determined by their cognitive schema and value systems which in turn are shaped by the degree of individualism and/or collectivism in the respective culture. Societies in individualist cultures, such as those of Western Europe and the United States, value the rights of individuals, their independence, self-reliance and self-sufficiency, personal uniqueness and assertiveness. For people from collectivist cultures, such as those of China, Japan, Korea, and others, community is essential for survival. Concern for the greater good and respect for all members of the community are embedded in their mentality while growing up.

When developing critical thinking and problem solving strategies in students, teachers fall back on their own cultural and historical experiences and offer learners decision-making strategies that mirror their own culture. In multicultural classrooms this does not work effectively because cognitive schemata are not universal and are not valid across all ethnic and cultural groups (Paul, 1993). For example, activities which involve competition and acknowledge personal achievements are appreciated by students from individualist cultures but are not well received by students from collectivist cultures who prefer group goals and usually choose not to make independent decisions.

Ways of communicating non-verbally

Non-verbal communication is communication that does not involve words or refers to the way words are spoken. It is primarily body language but also extends to the environmental context involved in any communication. It is the meaning conveyed through eye contact (gaze), hand and head movements, facial expressions, touch, gestures, personal space, physical postures, glance, volume, vocal nuance, proximity, pause (silence), intonation, dress, smell, word choice and syntax, sounds (paralanguage), etc. According to Samovar and Porter, „nonverbal communication involves those nonverbal stimuli in a communication setting that are generated by both the source [speaker] and his or her use of the environment and that have potential message value for the source or receiver [listener]” (2001:167). Basically it is sending and receiving messages in a variety of ways without the use of verbal codes (words). It is both intentional and unintentional. Most speakers and listeners are not conscious of this.

Non-verbal communication can differ considerably from one culture to another. If teachers are not well aware of the differences they may misinterpret things such as a lack of smiles and eye contact, „invasion” of personal space and privacy, touching others, long pauses, etc. For example, in many non-European cultures direct eye contact signals insolence, and smiles signal „shallowness and thoughtlessness. The Korean attitude toward smiling is expressed in the proverb, „the man who smiles a lot is not a real man” (Dresser, 1996).

Appearances are also a kind of non-verbal communication. People are often judged by the way they look and dress. Skin colour, facial features and clothes carry a lot of information about individuals. In some cultures students are expected to stick to modest appearances while in other cultures they have the freedom to dress the way they prefer. It is easy to jump to conclusions about an individual based on appearance. Classroom communication which is based on stereotypical and prejudiced judgement becomes counterproductive.

Ways of learning

Students in different cultures learn in different ways. In Europe and the United States students are encouraged to cooperate and work in groups to accomplish tasks and develop skills. They learn not only from their teachers but also from their peers and perform in classrooms which are student-centred. This has become the trend in modern education in these parts of the world. But there are other cultures in which the teacher is the messiah, the authority figure who knows everything and is the sole source of knowledge. Rote learning is the norm and students are required to memorize large amounts of information which they reproduce during written or oral exams. If teachers expect students from these cultures to ask questions, be creative, perform well as members of a self-ruled group, and take the initiative to become group leaders, they may be disappointed, may underestimate their abilities, and may make inaccurate assumptions about the students’ intelligence and learning

Effective Cross-cultural Communicators in the Classroom

abilities. This often leads to the marginalization of students who simply need time and special attitude to adapt to the different educational system.

Good teaching is not good for everybody even in a culturally homogenous classroom. The same methods and techniques will definitely not work for everybody. People in general have different learning styles. The variety gets even bigger when students come from different cultures. In a student-centred classroom, students who are not used to taking responsibility for their learning and making their own decisions would think that the teacher does not teach when they are asked to accomplish tasks themselves and be in charge of their own learning. Their achievement rate is often lower than that of autonomous learners who can navigate their own learning progress.

Ways of dealing with conflict

Culture shapes the way we deal with conflict. Conflicts are part of life. They arise among people who are in some form of relationship. And relationships themselves are determined by culture. Whether or not a conflict will arise also depends on the culture. For example, in some cultures conflicts between generations are common and are dealt with openly and with the understanding that they are natural. In other cultures such conflicts are considered unacceptable because respect for the older generations is embedded in the minds of people. In western cultures conflicts in general are considered to be positive things which signal that a system, a partnership, or a family needs to be addressed and taken care of. This is why they are carefully studied and individuals are encouraged to face them openly, find ways to resolve them and clear the path for successful partnerships. In eastern cultures, on the other hand, conflicts are avoided because they are considered shameful and embarrassing. If they do occur, they are best dealt with quietly and secretly so that the people involved do not lose face.

It is clear that given such major differences between cultures, teachers cannot expect students in a multicultural classroom to react uniformly to conflicts and resolve problems in similar ways. Demonstrating disrespect for the minority culture in the classroom can lead to a conflict which may pass unnoticed by the teachers and hinder effective learning and mutual understanding. Special training for conflict resolution taking into account the specific cultures of the involved students is highly required.

Ways of using symbols

Culture includes all the things that we learn while growing up in the family and the community and when socializing, going to school and to work. Some of these things are the symbols we use to connect with one another and to keep people from other cultures away. The use of symbols within a community heightens the sense of belonging and feeling special. Symbols are part of the cultural capital that people use for social and cultural exclusion and also for a sense of habitat. It is not

surprising then that the meanings they attach to symbols are often very different from the meanings that other cultures may attach to the same symbols.

Students often use symbols in classroom activities, home assignments and while communicating with their peers and teachers. Teachers need to be aware that oftentimes they may come across unfamiliar or contrary to their own culture meanings attached to otherwise familiar symbols. In such cases research into the symbolism of a specific culture can avert the danger of blaming students for wanting to imply something evil, rude, or politically wrong.

Conclusion

It can be claimed with some degree of certainty that teaching which takes into account the above cultural specificities can be more effective than one based exclusively on the host culture. This can be the starting point for „culturally relevant” teaching, a term created by Gloria Ladson-Billings (1994: 17-18) which means „a pedagogy that empowers students intellectually, socially, emotionally, and politically by using cultural referents to impart knowledge, skills, and attitudes”. This type of pedagogy is implemented by teachers who can build bridges between the students’ home culture and the culture of the host country, represented in the educational environment. Thus culturally relevant learning can effectively take place through making the most of the culturally specific backgrounds, experiences, knowledge and learning styles of the students.

The challenges for monocultural teachers in multicultural classrooms are increasing and „teachers need to structure learning experiences that both help students write their way into the university and help teachers learn their way into student cultures” (Dean, 1989: 23).

References

1. Abdi, A., & Shultz, L. (Eds.). (2008). *Educating for human rights and global citizenship*. Albany: State University of New York Press.
2. Bennett, W. L. (2008). Changing citizenship in the digital age. In W. L. Bennett (Ed.), *Civic life online: Learning how digital media can engage youth* (pp. 1-24). Cambridge, MA: The MIT Press. doi:10.1162/dmal.9780262524827.001
3. Carr, P. R., & Porfilio, B. J. (Eds.). (2012). *Educating for peace in a time of ‘permanent war’: Are schools part of the solution or the problem?* New York, NY: Routledge.
4. Dean, T. (1989) „Multicultural Classrooms, Monocultural teachers”, in *College Composition and Communication*, Vol. 40, No1 (Feb. 1989), pp. 23-37.
5. Dreser, N. (1996). *Multicultural Matters*. New York: John Wiley & Sons.

Effective Cross-cultural Communicators in the Classroom

6. Hébert, Y. (2010). Politics, citizenship education policy in twelve countries, and cosmopolitanism: A commentary. In A. Reid, J. Gill & A. Sears (Eds.), *Globalization, the nation-state and the citizen* (pp. 230-240). New York, NY: Routledge.
7. Nisbett RE, Peng K, Choi I, Norenzayan A. (2001) „Culture and Systems of Thought: Holistic vs. Analytic Cognition”. *Psychological Review*, 108(2) pp. 291-310.
8. Oxley, L., & Morris, P. (2013). Global citizenship: A typology for distinguishing its multiple conceptions. *British Journal of Educational Studies*, 61(2), 301-325.
9. Paul, R. W. (1993). *Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World*. Santa Rosa, CA: Foundation for Critical Thinking.
10. Popova, D. *Between Global and Local*, Bojich, Bourgas, 2008.
11. Pratt-Johnson, Y. (2006) „Communicating Cross-Culturally: What Teachers Should Know”, *The Internet TESL Journal*, Vol. XII, No. 2.
12. Ladson-Billings, G. (1994). *The Dreamkeepers: Successful teaching for African-American students*. San Francisco: Jossey-Bass.
13. Samovar, Larry A. et Richard E. Porter. (2001) *Communication Between Cultures*. United States: Wadsworth Thomson Learning.
14. Varnum, M. E. W., Grossmann, I., Kitayama, S., & Nisbett, R. E. (2010). „The Origin of Cultural Differences in Cognition: Evidence for the Social Orientation Hypothesis”, *Current Directions in Psychological Science*, 19(1), 9-13.

**ВЪЗДЕЙСТВАЩАТА ОБРАЗНОСТ НА СРАВНЕНИЯТА
В РЕАЛИТИ РОМАНА НА БОЯН БИОЛЧЕВ
„АНТАРКТИДА – ОКОТО НА КОСМОСА”**

доц. д-р Веселина Ватева
Бургаски свободен университет

**THE INFLUENCING FIGURATIVENESS
OF THE COMPARISONS IN BOYAN BIOLCHEV'S REALITY NOVEL
„THE ANTARCTIC – THE EYE OF THE COSMOS”**

Assoc. Prof. Veselina Vateva
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: В статията се анализират сравненията в романа на Боян Биолчев „Антарктида – окото на космоса”. Преобладаващите сравнения са непредикативни. Сред тях се обръща внимание на образните сравнения, създадени на основата на лексеми с метафорично значение. Разглеждат се още сравнения реминисценции и такива, в които признакът за сравняване е експлициран езиково чрез епитет или чрез изречение. Представят се и някои по-рядко срещани предикативни сравнения.

Ключови думи: *непредикативни и предикативни сравнения, сравнения реминисценции, образни сравнения.*

ABSTRACT: In the article, the comparisons in Boyan Biolchev's novel „The Antarctic – the Eye of the Cosmos” are analyzed. The prevailing comparisons are non-predicative. Among them, attention is paid to the figurative comparisons created on the basis of lexemes with metaphorical meaning. Reviewed also are comparisons reminiscences and those, in which the comparison criterion is linguistically explicated through an epithet or through a sentence. Presented are also some rarely met predicative comparisons.

Key words: *non-predicative and predicative comparisons, comparisons reminiscences, figurative comparisons.*

Романът на Боян Биолчев „Антарктида – окото на космоса” е не само интригуващ разказ за непознатия и атрактивен леден континент, но и за вечно неспокойния и устремен към неизвестното, прекланящ се пред величието на природата, човешки дух. Авторът нарича произведението си реалити роман, защото, от една страна, разкрива документални факти от експедицията, а от друга страна, ги пречупва през характерните за жанра роман композиционни и сюжетни особености. Изключително впечатление прави оригиналният и изящен стил на Боян Биолчев. За неговия експресивен изказ особено типични са образните сравнения. От една страна, самите те пресъздават неочаквани и

*Въздействащата образност на сравненията
в реалити романа на Боян Биолчев „Антарктида – окото на космоса”*

въздействащи на въображението образи, а от друга страна, допринасят за осветляването на определени черти в образите на героите.

Традиционно в научната литература, посветена на сравнението, се посочват три части в неговата структура. Хр. Станева описва първата част като „сравняваното понятие, което е известно в контекста и за което трябва да се съобщи нещо ново, допълнително... Втората част означава признака или общото, което служи като основа за сравнение... Третата част е сравняващото понятие, което не се съдържа в основното съдържание на речевия изказ, а се привлича само като експонент на сравнението. Характерно за сравняващия обект е, че признакът, който служи като основа за сравняване, е характерен, типичен за него, но в същото време той не се откъсва от другите признаци, които заедно с него създават основата за сравняване” (Станева, 1981: 4).

Б. В. Томашевски определя следните членове на сравнението: 1) това, което се сравнява – „предмет”; 2) това, с което се сравнява – „образ”; 3) това, на основание на което се сравнява едното с другото – „признак”. Авторът отбелязва, че „с най-голяма пълнота се представя предметът. Що се отнася до образния компонент на сравнението, то той не се представя в целия си обем”, а само с този признак, който е необходим за даденото съчетание (Томашевски, 1983: 204-205).

З. И. Хованска посочва, че сравнението, което отделя и характеризира определени свойства на обекта по пътя на съпоставянето му с други предмети, притежава редица лингвистични признаци с различна устойчивост и инвариантност. От семантична гледна точка авторката обръща внимание на два признака, отнасящи се до втория компонент на сравнението. „Първо, в тази позиция често се актуализират свободни значения, за сметка на които се конкретизира и образно се представя характеризираният предмет или явление. Другият семантичен признак на сравнението се явява непълната актуализация на втория компонент” (Хованска, 1984: 300-301).

Върху семантиката на сравнението и върху същността на признака за сравняване разсъждава и М. Велева – „Сравнението, както е известно, е свързване на думи от различни смислови кръгове, което поражда образни асоциации. База за сравнението е общ смислов признак в състава на двете думи. Действената сила на сравнението зависи от избраната база за сравнение. Целта е да се актуализира някакъв признак на сравнявания обект, без да се назовава директно (изразява се асоциативно, чрез сравняване с друг обект). Затова някои автори изтъкват като съществена черта на емоционално-оценъчното сравнение преносната употреба на втората дума (сравняемото, това, с което се сравнява), мотивираната от контекста актуализация на определен признак в нейното значение” (Велева, 1988: 25).

Хр. Станева прави много обстойна класификация на сравненията по различни признаци. Според синтактичната им структура ги разделя на непредикативни (с предлога като или с предложните съчетания – във вид на, подобно на и с наречието-предлог сякаш); предикативни (въведени в сложно изрече-

ние със съюзите както, като че ли, като че, сякаш, като да). Според граматическата категория на главния член сравненията са със съществително, прилагателно, местоимение, наречие, числително, глагол. Според синтактичната функция на сравнителните съчетания – сравнение, несъгласувано определение, приложение, косвено допълнение, съставно именно сказуемо (в просто изречение) и различни видове подчинени обстоятелствени изречения. Според семантиката си сравненията са разделени на: образни (отличават се с експресивност и емоционална наситеност) и логико-уточнителни (обикновено поясненията непознато с познато, имат само познавателна стойност). Според авторството сравненията са индивидуални (създават се непосредствено в потока на речта и имат емоционално-експресивна функция) и традиционни (употребяват се от целия езиков колектив; към тях се отнасят и сравнения фразеологизми). Според наличието или отсъствието на основа за сравняване – положителни сравнения (най-общо при тях признакът за сравнение се съдържа и в двете съпоставими понятия – тук се отделят няколко вида: признакът е експлициран езиково; градиращи – признакът е представен от няколко синонима; серийни – за сравнение се привличат не един, а няколко предмета с общ признак; реминисценции – сравняването става с историческа личност) и отрицателни сравнения (отрича се наличието на признака основа за сравнение в сравняваното понятие – характерни са за народните песни).

В романа на Боян Биолчев преобладават непредикативните сравнения с предлога *като*. Между тях по-рядко са употребени логическите сравнения, които само разширяват образа на сравнявания обект чрез лексеми в пряко значение – *Емо Прокопов, мъж като скала...* (с. 16); *Прегръдки като на гара, провиквания като на мач, жестове като в ням филм* (с. 75); *Тече говор като в реклама на лекарства, смях като в детска пиеса и пиене като в руски филм* (с. 75).

Повечето сравнения са образни, създадени на основата на лексемите с метафорично значение. Чрез тях авторът сътворява експресивни и оригинални образи и внушава представата за своите вълнуващи преживявания. Тези сравнения въздействат върху въображението и емоциите на читателя, активизират мисленето му и стремежа да търси общия признак между сравняваните обекти – *Пимпирев наистина се извисява като императорски пингвин* (с. 12) (общият семантичен признак е ‘достолепие, височина, представителност’); *Винаги съм се питал дали масата изглежда в очите на геодезист като разстлана карта* (с. 13) (съдовете и храната на масата са представени метафорично като географски обекти върху карта); *От другия джоб на раницата измъква дванадесет метални чашки като гилзи от спечелено сражение* (с. 14) (чашките метафорично се сравняват с гилзи от спечелено сражение, защото Емо е успял при проверката на митницата да опази само една луканка и чашките); *Водата леко се набраздява от проникналия чак тук като въздишка на индиански бог бриз* (с. 16) (общият семантичен признак е ‘ефирност, лек полъх’); *И наистина аз вися от тавана и се кандилкам като*

*Въздействащата образност на сравненията
в реалити романа на Боян Биолчев „Антарктида – окото на космоса”*

език на църковна камбана (с. 18) (общият семантичен признак е ‘нестабилност, люлеене’); *От лицето му изчезват японските очи, на тяхно място се изцъклят очи като пулове на табла* (с. 19) (очите се сравняват метафорично с пулове на табла, защото от изненада притворените японски очи се разширяват и се уголемяват колкото пулове); *Ако ураганът беше човек, нямаше да позволи да му бъркат в окото. Е, не е човек, но може би е циклоп, защото има само едно око. Изплюваме от него като ненужно попаднала пращинка* (с. 20) (общите семантични признаци са ‘нещо, което не е необходимо, което е излишно’ и ‘нищожни размери’); *Лодката достига до брега и ностът ѝ се приплъзва върху полегатите камъни. Излитаме като тапи от шампанско право в обятията на събратята* (с. 22) (движението на хората се сравнява метафорично с излитането на тапи от шампанско, защото е устремно, с висока скорост, целенасочено); *Но стой ти цял ден на въздух, който се лепи като скоч по откритите части на лицето, върни се в базата като от морга и опитай да съживиш тялото си в анемично загрялото помещение, без да изпиеш две бързи чаши* (с. 23) (допирът на ледения въздух се сравнява с лепенето на скоч по лицето, тъй като това е твърде болезнено, а пък влизането в моргата се свързва с много студено място); *Испанците имат доста по-строг режим в базата си и свободното дрънчене на чаши при нас им звучи като въздишка на ангели* (с. 75) (общият семантичен признак между свободното пиене на алкохол и въздишката на ангели е ‘висше удоволствие’, ‘райско блаженство’).

Всички сравнения в романа на Боян Биолчев са положителни, т.е. признакът основа за сравнение е налице, той не се отрича. Между тях се открояват сравнения реминисценции и сравнения, в които признакът е експлициран езиково.

Сравненията реминисценции не се отнасят само до известна личност, те се отличават с различни особености и затова са оригинални и впечатляващи – *Слънцето до единадесет вечерта се къпе в рубин и злато като в стихотворение на Смирненски* (с. 39) (сравнение, създадено по аналогия с цветовете в поезията на известния български поет Хр. Смирненски; в стиховете му преобладават лексеми, съдържащи семите ‘пурпурно’, ‘искрящо’, ‘пламък’, ‘блясък’); *Двата върха, високи към две хиляди метра, отвесни в почти половината си ръст, са плътно обледенени, сякаш са напръскани с глазура от амбициозен сладкар или най-малкото ги е опаковал Христо* (с. 45) (сравнение с произведение на известния американски скулптор и художник от български произход Христо Явашев, Христо); *Вятърът се завихря над тенекиената конструкция и с фучене пада надолу като котка от ламаринен покрив* (с. 53) (сравнение по аналогия със заглавието „Котка върху горещ ламаринен покрив”, пиеса от американския драматург Тенеси Уилямс); *Денят започва с грандиозно кихане и кашляне, след което се разнася дрънкане на тенджерци, неотстъпчиво и продължително, все едно че някой ги е търколил по прочутото стълбище от връх Шипка* (с. 63) (сравнение, ос-

новано на връзка с известно историческо място – паметника на връх Шипка); *Но след замисляне става очевидно, че наблюдаваме типично поведение на сурикат като в предаване на Нешънъл Джеографик* (с. 65) (сравнение, в което е употребено името на научно-популярно предаване по телевизията); *Ами ако не бяха на две крачки базите ни (на испанците и нашата), това бунгало щеше да си стърчи на острова като паметник на незнайния антарктик* (с. 74) (сравнение с обект от социалистическото минало – паметник на незнайния воин); *И тримата американци са нахлутили наши рекламни шапки, сякаш не ние сме влезли в НАТО, а те във Варшавския пакт* (с. 89) (сравнение, свързано с военно-политическия съюз на социалистическите страни в миналото – Варшавския договор).

В част от сравненията признакът, въз основа на който е изградено сравнението, е езиково експлициран. Той може да бъде изразен чрез епитет, чиято семантика допълва характеристиката на образа и внушава по-ярко емоционалното отношение на автора – *Вкопчава се в трилитрова туба с минерална вода и съдържанието ѝ гръмко изчезва в него като през отпушен сифон* (с. 21) (епитетът съдържа семата ‘звучност’, ‘гръмкост’); *А той стои, подпрян на лопатата като уволнен общ работник* (с. 31) (семата на епитета е ‘ненужен’, ‘излишен’); *В помещението се е настанил като досаден съсед як расов студ* (с. 40) (семата на епитета *досаден* е ‘отегчителен’, ‘неприятен’, а на епитетите *як* и *расов* – ‘много здрав, силен’); *Ципът на палатката изсвистява и през отвора като от прокопан канал на бягащи затворници се подава главата на въпросния Георги* (с. 43) (семите на епитетите се свързват със значението ‘много тесен отвор, защото бягащите затворници не са в състояние да направят по-широк’).

При две от сравненията епитетът е разширен в обособена част, която допринася за създаването на още по-интересен и оригинален образ – *Вътре става толкова ярко, че смрачените души на членовете на експедицията започват трепкащо да припламват като свежички, духнати върху тортата от рожденик асматик* (с. 44) (епитетът *духнати*, освен че съдържа семата ‘угасване’, се обогатява и от семата ‘мъчително угасване’, внушена от лексемата *асматик* в обособената част); *Две ярко боядисани полукълба като от срязана на две диня, захлупена със семките към земята* (с. 71) (в това сравнение има няколко епитета – *ярко* и *боядисани* съдържат семата ‘цвят’, *срязана* и *захлупена* (заедно с обособената част) включват семата ‘полукълбо’ – това е картинно пресъздаденият образ на спалните помещения на испанските антарктици, напомнящ някакъв извънземен обект).

При други сравнения Боян Биолчев представя признакът за сравнение не чрез епитет, а чрез изречение, което още повече допринася за цялостното изграждане на образа – *Времето на кораб тече като в пясъчен часовник. Ама пълен с мокър пясък* (с.16) (общият семантичен признак е ‘бавно’, който се допълва от именното изречение със семата ‘изключително бавно’); *Често сравняват бурното вълнение с пералня, но това тук е пералня, която рабо-*

*Въздействащата образност на сравненията
в реалити романа на Боян Биолчев „Антарктида – окото на космоса”*

ти в центрофуга, която също работи (с. 20) (общият семантичен признак е ‘силно люлеене’, който се разширява чрез подчинените изречения със семата ‘неимоверно силно люлеене’).

Още по-задълбочено се вниква в същността на основата за сравнението, когато едновременно признакът е експлициран чрез епитет и семантиката му е обяснена в изречение – *Водите на протока са толкова спокойни, че зад кърмата се разтваря като ветрило красива бяла следа, сякаш сътворена от маринист, който се опитва да нарисува коледна елха* (с.15) (семите на епитетите ‘красота’ и ‘белота’ се допълват от подчиненото изречение, описващо художника маринист, който се опитва да нарисува сред морските вълни бяла коледна елха); *Разгъването на гумения маркуч на студено е като при цирковия питон преди представление. Там нарочно държат змията на хладно, за да е ленива* (с. 33) (семантични признаци са два – ‘студено’ и вторият се експлицира от простото изречение след сравнението – ‘ленив’); *От сутринта прозорецът е мрачен като окото на един мой съсед. Казвам „окото” в единствено число, защото винаги съм имал чувството, че му се свида да ме погледне с двете* (с. 50) (общият семантичен признак, който се съдържа в епитета *мрачен*, е ‘неприветлив’; той се допълва от следващото изречение със семите ‘неучтив’, ‘нелюбезен’);

Предикативните сравнения се срещат по-рядко и са въведени със съюзите *сякаш* и *все едно че* – *Свършили са всичкото пиене и радиграмите им звучат, сякаш са изпратени от „Титаник”* (с. 6); *Хората са радостни, сякаш сме открили нефт и ще започнем от утре да го продаваме на „Лукойл”* (с. 33); *В такива случаи писателите от моята порода развиват теории, че впечатленията трябва да отлежат в съзнанието ти, сякаш са пациенти в болница и се налага да чакаш да ги изпишат* (с. 50); *Наближаваме тесния полуостров, в чийто край над океана стърчи източена като рог скала. Все едно че отминаваме гигантска глава на каменна пепелянка* (с. 70); *Толкова са малки (багерчетата), сякаш са предназначени за прекопаване на саксии с палми* (с. 71); *Испанците ни посрещат с такава искрена радост, сякаш сме дошли да искаме булка, а не генератор* (с. 71); *Цялата група се е струпала на прозореца и гледа как по ледника от Крумов камък се спускат подскачащи светлинки, все едно че миньорска бригада тича направо от мината* (с. 75); *Той (Хорхе) се срива тука в гъбля, все едно че разпаря чувал с ориз* (с. 77).

На границата между непредикативните и предикативните сравнения са тези, образувани с глагола *прилича* – *Матросите...междувременно успяват да издърпат и от другия борт рачила, във всяко от които шават по един два краба. Те приличат на гигантски червени паяци с дълги почти метър крака* (с. 12); *Морето прилича на крем супа с кротони* (с. 22).

В романа на Боян Биолчев „Антарктида – окото на космоса” преобладават образните сравнения. Те обогатяват характеристиката на представяния герой или обект и внушават емоциите на автора. Тези сравнения са особено въздействащи върху въображението на адресата, защото го подтикват да търси

общия семантичен признак между сравняваните явления. Сравненията са еднакво експресивни и когато този признак не е експлициран езиково и читателят трябва да го открие, и когато е изразен чрез епитет или изречение, тъй като тогава ярко разкрива авторовото отношение.

Литература:

1. Veleva, M. Stilistika na zhurnalisticheskite zhanrove. Izdatelstvo „SU „Sv. Kl. Ohridski”, Sofiya, 1988.
2. Staneva, H. Struktura I stilistichna funktsiya na sravneniyata. Izdatelstvo „Narodna prosveta”, Sofiya, 1981.
3. Tomashevski, B. Stilistika. Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, Leningrad, 1983.
4. Hovanska, Z. Stilistika frantsuzkogo yazika. Izdatelstvo „Visshaya shkola”, Moskva, 1984.

БИОГРАФИЧНИ СПРАВКИ ЗА АВТОРИТЕ

Име, фамилия: Михаил Проданов

Научно звание: доцент, доктор

Месторабота: Бургаски свободен университет

Области на научните интереси: Социална психология, Организационна психология, Криминална психология, Психологично оценяване

Най-значими публикации (монографии, учебници, студии, статии): Морал и корупция (социално-психологически анализ), изд. на АМВР, София (2008) (монография); Етническа идентичност и ориентация към социално превъзходство. В: Герчева-Несторова, Г.(ред.), сб. „Приложна психология и социална практика – XI международна конференция”, Варна, УИ-ВСУ(2012); Inclusive Education for Minor and Juvenile Offenders // Virtual Conference Human and Social Science (proceedings), EDIS, Zilina, Slovak Republic (2013); Stereotypes and Prejudices to Immigrants in Bulgaria // Social Competences, Creativity and Wellbeing – proceedings of the interdisciplinary symposium, June 03-05 2015, Plovdiv (2015)

Контакти: mprodanov@bfu.bg; mprod@abv.bg

Име, фамилия: Диана Попова

Научно звание: доцент, доктор

Месторабота: Бургаски свободен университет

Области на научните интереси: Английски език и междукултурна комуникация; рекламни стратегии и реклама 2.0; изграждане на имидж, глобализация, културни различия и комуникационни процеси; PR 2.0 и др.

Най-значими публикации: „Заети думи в медийния език на пресата” (глава от монография); Guidebook and Proceedings for Student Placement (Translator) (учебник); Статии: „Имиджът на България и устойчивото развитие на туризма”; „The Why and How of Communicating across Europe”; „Online Ethics; Cultural Rigidity or Adaptability”; „From a Multicultural to Intercultural Europe”; „(Не)Нужните чужди думи в българската преса”; „The Good and Bad of Social Networks”; „Противоречивото единство между PR и журналистика”; „Gender Stereotypes in Advertising” и др.

Контакти: diana010903@yahoo.co.uk

Име, фамилия: Гергана Начева

Научно звание: доц. д-р

Месторабота: Бургаски свободен университет

Области на научните интереси: литературна и интелектуална история, културология, журналистика и документалистика

Най-значими публикации (монографии, учебници, студии, статии): Литературната колонизация на Южна Америка (1997); Светове в диалог (2005); Модернистичният ритъм (2011); За някои металитературни стратегии в текстовете на Чавдар Мутафов (2006)

Контакти: gnacheva@bfu.bg, служ. тел. 056 900 546

Име, фамилия: Христина Христова

Научно звание и степен: доцент, д-р

Месторабота: ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”

Области на научни интереси: институционален и корпоративен пиар, специални събития и културни индустрии, градски брандинг

Най-значими публикации:

Статии: Роля на специалните събития в развитието на градския брандинг. В: Медиите на 21 век. Онлайн издание за изследвания, анализи и критика на медиите, връзките с обществеността и рекламата. ISSN 1314-3794, 12.03.2014; Интегриране на пърформанса в измеренията на PR кампаниите. Територии на съучастието. В: Проглас. ВеликоТърново, УИ „Св. св. Кирил и Методи”, 2016, бр.1, 28-42

Доклади: Корпоративна социална отговорност и бранд позициониране. В: Медиите на 21 век. Онлайн издание за изследвания, анализи и критика на медиите, връзките с обществеността и рекламата. ISSN 1314-3794, 29.10.2015; Градът като арт територия. В: Сборник с доклади от XVI Лятна школа по PR, София, 2016. ISBN 978-954-535-899-9. ebox.nbu.bg/ssc15/viev_lesson.php?id=5.

Контакти: hxpistova@abv.bg

Име, фамилия: Калина Лукова

Научно звание: професор, дфн

Месторабота: Бургаски свободен университет

Области на научните интереси: Литературознание, Литература и медии, Сравнително медиазнание

Най-значими публикации (монографии, учебници, студии, статии):

Монографии: „Г. П. Стаматов – между същностите и привидностите” (2007), „Антон Страшимиров. Пет символистични пиеси.”, „Литературните сюжети на печата” (2008), „Литература и медии” (2014); **Статии:** Времето на литературно-медийния разказ: – В: Научни тр. на ПУ, 2011, 98-107; Джаз журналистика – В: сп. Съвр. хуманитаристика, 2011, бр. 1, 10-17; Таблоидизация и таблоиди. – В: Сб. Етно-,психо- и социолингвистични особеност на езика на вестн., 2013, 11-18.

Контакти: lukova@bfu.bg

Име, фамилия: Гергана Начева

Научно звание: доц. д-р

Месторабота: Бургаски свободен университет

Области на научните интереси: литературна и интелектуална история, културология, журналистика и документалистика

Най-значими публикации (монографии, учебници, студии, статии):

Литературната колонизация на Южна Америка (1997); Светове в диалог (2005); Модернистичният ритъм (2011); За някои металитературни стратегии в текстовете на Чавдар Мутафов (2006).

Контакти: gnacheva@bfu.bg, служ. тел. 056 900 546

Име, фамилия : Веселина Ватева

Научно звание: доцент

Месторабота: Бургаски свободен университет

Области на научните интереси:

Най-значими публикации (монографии, учебници, студии, статии):

Монографии: 1. Българските глаголи за движение в семантичен и стилистичен аспект. 2004, Бургас. 2. Етнопсихолингвистични и социолингвистични аспекти на езика на вестниците в България. 2013, Бургас (колектив).

Помагало: Функционална стилистика (със задачи и текстове за упражнениа), 2010, Бургас. **Студия:** Стилистична стратегия на текста. Сб. „Стратегии на текста”, 2006, Бургас.

Контакти: vvateva@bfu.bg , 0897 978 17

Име, фамилия: Йонка Балтаджиева

Научно звание: доцент

Месторабота: Бургаски свободен университет

Области на научните интереси: Психология на развитието в детска и юношеска възраст, Психология на общуването

Най-значими публикации (монографии, учебници, студии, статии): Образът на собственото тяло в съдържанието на Аз-концепцията на подрастващите. Варненски свободен университет, 2011, с. 203-210.; Социалната идентичност в съдържанието на Аз-концепцията на подрастващите. Пети национален конгрес по психология. София. 2011.; Психологически проекции на социалната идентичност на младежи на 18-20 години: Седми национален конгрес по психология. София, 2014.

Контакти: baltadjieva@bfu.bg, 056 900 444

Име, фамилия : Мария Алексиева

Научно звание: професор, д-р

Месторабота: Бургаски свободен университет

Области на научните интереси: педагогика, начална училищна и медийна педагогика, психология, съвременна журналистика

Най-значими публикации (монографии, учебници, студии, статии):
Монографии: Учителят на малкия ученик, „Ирита“, К. 2007, Етнопсихолингвистични и социолингвистични аспекти на езика на пресата в България, Б. 2013 (глава 3 и глава 8 – 1.0, 2.0, 3.0); **Студии:** Интерактивност в академичното преподаване, Университетска дидактика А,Б,В ..., Б. 2014, Някои бележки, свързани с преподавателското портфолио и със създаване на технологичен вариант за разработване на преподавателско портфолио и портфолио на студента, Университетска дидактика Ю,Я, Б. 2014; **Статии:** Предизвикателства в бъдеще време ... или как управлението на знанието става неизбежно предизвикателство на бъдещето, сб. От идеята, през практиката, към иновацията, С., 2014, The sociocultural role of the media and school in transferring information and forming values, GESJ: Education Science and Psychology 2012 | No.1(20), 2012.

Контакти: malex@bfu.bg